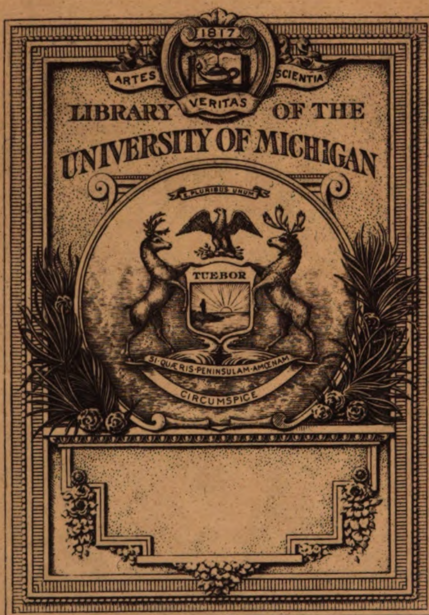

1817
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

HET LEVEN DER TAAL

INZONDERHEID DAT VAN

HET NEDERLANDSCH

DOOR

P. J. VAN MALSSEN Jr.
Hoofdonderwijzer te 's-Gravenhage.

's-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1900

HET LEVEN DER TAAL.

HET LEVEN DER TAAL

INZONDERHEID DAT VAN

HET NEDERLANDSCH

DOOR

P. J. VAN MALSSEN JR.
Hoofdonderwijzer te 's-Gravenhage.

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1900

TYP. ZUID-HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

EEN WOORD VOORAF.

Dit boek is bestemd voor alle ontwikkelden die behoefte gevoelen over hun taal, of over taal in het algemeen na te denken; inzonderheid voor onderwijzers.

Het doel is, hun oogen en ooren te openen voor de verschillende verschijnselen van het taalleven; de verhouding tusschen dialect en algemeene taal te leeren kennen; het conventioneele der spelling te doen inzien. Dat de taal leeft en groeit, wordt en verwordt, moet hun helder bewust worden; evenzoo hoe de zoogenaamde grammatische figuren ontstaan zijn.

De voorbeelden zijn gewoonlijk ontleend aan de Nederlandsche taalgeschiedenis. Nergens heb ik een onderwerp uitgeput, uit vrees een droog wetenschappelijk werk te leveren. Wie wil, kan in de verschillende taaltijdschriften, in de „Geschiedenis der Nederlandsche taal door VERDAM" en in de „Geschichte der Niederländischen Sprache von JAN TE WINKEL", tal van voorbeelden meer vinden.

Een volledige aanwijzing der bronnen zou te groot worden; genoeg zij het te vermelden, dat de leidende gedachte aan H. PAUL *Prinzipien der Sprachgeschichte* ontleend is. In hoofdzaak vindt men hier dezelfde argumenten, vaak dezelfde opeenvolging der onderdeelen. Wat *De oorsprong der taal* betreft, daarin heb ik mij bij JESPERSEN *Progress in Language* aangesloten.

Wie mijn boek met PAUL'S *Prinzipien* vergelijkt, zal zien, dat het in geenen deele een vertaling er van is: de inkleeding is eenvoudiger, de keuze der voorbeelden verschilt, alle geleerdheid is vermeden. PAUL schreef voor Duitsche studenten, gewoon aan abstracte redeneering, bekend met vele nieuwere en oudere talen, met name Latijn en Grieksch. Ook zijn hier niet alle onderdeelen der *Sprachprinzipien* besproken. Wat voor den ontwikkelde in het algemeen en voor den onderwijzer meer in 't bijzonder van belang is, is hier opnieuw geschreven. Ik hoop hiermee hun belangstelling gewekt te hebben, waardoor een geestelijke honger zal ontstaan: nader kennis te maken met hetgeen het taalonderzoek der laatste 20 jaren geleerd heeft. Vele dwaalbegrippen zullen dan verdwijnen; minder vaak zal voorkomen, dat nog als iets nieuws geleerd wordt, wat 40 of 50 jaar geleden de stand der wetenschap was, maar nu reeds lang verouderd is.

Wie de vraag stelt of zulk een werk noodig is, wijs ik op het feit, dat een dergelijke bewerking van PAUL'S *Sprachprinzipien* door STRONG, LOGEMAN en WHEELER geleverd is voor het Engelsch, terwijl

een dier drie heeren daarenboven nog een letterlijke vertaling van PAUL gaf. Verder verwijs ik naar *Taal en Letteren* VIII, 521—24, waarin J. G. TALEN den 3den druk van PAUL'S *Prinzipien der Sprachgeschichte* bespreekt. Daaruit haal ik aan:

> „Ieder aankomend taalman dient zich met Paul's Prinzipien vertrouwd te maken. En ook voor de lagere onderwijzer, vooral als hij meer in 't biezonder zich op taalstudie toelegt, misschien zelfs als eksamienator in taal fungeert, is Paul's werk dringend aan te bevelen. Al heeft hij niet direkt met alles te maken, wat tot de „Prinzipienlehre" behoort, zo is er toch heel wat voor hem in te vinden, dat hem zonder twijfel *een beter inzicht in taal en taalleven* zal geven als hij te voren had. Dit „*betere inzicht*" mag niet langer het voorrecht van enkelen zijn, maar *moet*, om zoo te zeggen, *gemeengoed worden.* Dat wordt hoog tijd. — Zou er voor de lagere onderwijzer niet een heldere en doeltreffende uiteenzetting van de „taalprinsiepes" zijn samen te stellen, die hij noodig heeft te weten?"

Ten slotte nog dit. De een zal vinden, dat ik te veel voorbeelden gegeven heb, een ander had er gaarne nog meer gezien; een derde verlangt wellicht, dat ik er zaken in besproken had die opzettelijk achterwege gelaten zijn; enz. Daarom houd ik mij voor welwillende en *opbouwende* critiek aanbevolen.

'S-GRAVENHAGE, Augustus 1900.

P. J. VAN MALSSEN JR.

HOOFDSTUK I.

Inleiding.

Taal is het middel waardoor men zijn gedachten kenbaar maakt. Dit kan geschieden door gebaren, door de oogen, door teekens, door woorden. Alzoo heeft men een gebarentaal, een oogentaal, een teekentaal, een woordentaal. Wanneer men kortweg over taal spreekt, bedoelt men de woordentaal, omdat die het meest gebruikt wordt en zich het verst ontwikkeld heeft. Die woordentaal is zoowel de geschreven als de gesproken woordentaal. Eigenlijk is dit een: de geschreven woorden toch zijn afbeeldingen van de gesproken woorden. Doch in verloop van tijd heeft zich een verschil tusschen geschreven en gesproken taal gevormd, waarover meer in hoofdstuk X.

Die taal is aan veranderingen onderhevig. Men vergelijke de taal van een kind met die van een volwassene; de taal van verschillende volwassenen onderling; de taal van nu met die van de 16de eeuw, of met die van de middeleeuwen; de taal van een Zeelander met die van een Gelderschman; die van een Hollander met die van een Duitscher; enz. Die veranderingen hebben betrekking op den klank der woorden;

op het gebruik en de beteekenis ervan; op de constructie tot zinnen. Nieuwe woorden ontstaan, andere verdwijnen; de beteekenis van alle woorden verandert, breidt zich uit, vaak gepaard gaande met inkrimping der beteekenis op een andere plaats.

Die taal leeft alzoo. Zij groeit, wordt meer volkomen, waardoor men nu de gedachten veel juister, veel nauwkeuriger kan afbeelden dan b.v. in de middeleeuwen; toen al weer beter dan 10 eeuwen daarvoor; enz. Ook de woordenschat wordt voortdurend grooter. Het Woordenboek van KILIAEN bevat 35000 woorden; VERDAM schat zijn Middennederlandsch woordenboek op 40000, terwijl volgens een matige berekening, door mij in Noord en Zuid XXIII, 285 geplaatst, ons woordental veilig op **175000** kan gesteld worden. Evenzoo is het in het Engelsch: MILTON gebruikte ongeveer 8000 woorden, SHAKESPEARE 15000, terwijl MURRAY het aantal woorden van zijn New English Dictionary op **240000** schat.

Deze veranderingen te constateeren, haar oorzaken op te sporen en haar verloop na te gaan, is de taak der taalwetenschap. Vroeger stelde zij zich tevreden met eenvoudig het bestaan dier veranderingen aan te geven. Men vergeleek eenige talen met elkander, stelde vast waarin zij overeenkwamen, waarin zij van elkander verschilden. Die verschillen trachtte men onder groepen te brengen. Of men beschreef de taal van een gegeven periode; evenzoo die eener andere periode; vergeleek deze twee gegevens en meende toen reeds genoeg gedaan te hebben.

Men sprak dan ook van een vergelijkende taalkunde. Door die vergelijking verkreeg men wel de zekerheid, dat er veranderingen hadden plaats gehad; men ontdekte daarin wel zekere regelmaat, sprak van zekere taalwetten, doch verder kwam men niet. Dit was natuurlijk. De taal van een volk, van een

zekere periode, is een abstractie en tusschen abstracties kan geen oorzakelijk verband bestaan. Evenals men in de natuurlijke historie tot de belangrijke opmerking kwam, dat er eigenlijk geen klassen, groepen, familiën enz. bestaan, doch slechts individuen; dat men deze voor een gemakkelijk overzicht wel tot groepen kan brengen, doch dan hierbij willekeurig te werk gaat, door sommige kenmerken te verwaarloozen en andere tot grondslag der verdeeling te maken, doch dat dit feitelijk abstracties zijn; evenzoo is het met de taal. De taal van ieder op zich zelf bestaat, de taal zooals iemand die spreekt en schrijft, waarin hij zijn gedachten uitdrukt, dat is *zijn* taal. Die komt nu wel in meer of mindere mate overeen met die van een ander, maar geheel daaraan gelijk is een onmogelijkheid. We zullen nagaan, waarom.

Spreken is in hoorbare woorden en zinnen uiting geven aan zijn gedachten. Deze gedachten hangen af van den rijkdom van voorstellingen en begrippen, van de verbindingen die zij onder elkaar aangaan en van het gevoel dat daarmede gepaard gaat. Die rijkdom heeft zoowel betrekking op de hoeveelheid als de hoedanigheid, op de laatste misschien nog het meest. Deze voorstellingen en voorstellingsgroepen zijn en werken voor 't grootste gedeelte onbewust; slechts enkele kunnen gelijktijdig bewust zijn (wat de psychologen *engte des bewustzijns* noemen). Wat de denkprocessen betreft, wij weten daar zoo weinig van, omdat zij bijna alle onbewust plaats vinden. Maar wel weten wij, wat eens in het bewustzijn geweest is, dat blijft als 't ware als een latente kracht onbewust, oefent invloed uit op ons denken, op onze stemming, op ons streven en begeeren. Zijn de omstandigheden gunstig, dan treden deze in 't bewustzijn, soms met een verrasende helderheid en kracht, om dan na korter of langer tijd

in 't donker van het onbewuste terug te treden.

Deze gedachten enz. zijn geassocieërd aan woorden en woordengroepen. Wil iemand nu een gedachte uiten, dan zegt hij de daarmee verbonden woorden of woordengroepen. Die woorden heeft hij van anderen gehoord of zelf gevormd. Het eerste in de allergrootste plaats. Dat hooren hangt af van den toestand zijner gehoororganen en van de gevoelszenuwen. Die zijn niet bij ieder volkomen gelijk. De een hoort scherper dan de ander, wat blijkt uit zijn taal. Verder dient hij zijn spreekorganen in beweging te brengen. Aangezien ook deze min of meer verschillen, zal niet ieder volkomen gelijke klanken voortbrengen. Al weer zal dit in zijn taal te hooren zijn.

Samenvattende, krijgen wij, dat iemands spreken afhangt:

1°. van de uit te drukken gedachten;
2°. van het taalmateriaal dat hij ter beschikking heeft;
3°. van de spreekorganen en de bewegings- en gevoelszenuwen hiervan; en
4°. van de gehoororganen en de gevoelszenuwen hiervan.

Dit taalmateriaal dat hij door hooren van anderen, door zelf spreken en door denken verkregen heeft, bestaat als groepen in zijn geest. Als groepen kwamen zij in 't bewustzijn, als groepen worden zij later weer bewust. Die groepeeringen of associaties bestaan tusschen den klank en het gevoel in zijn spreekorganen; tusschen deze twee en de voorstellingen in zijn geest; ook de woorden vereenigen zich tot groepen volgens den klank, volgens hun beteekenis en volgens hun functie. Zoo b.v. het verschillend gebruik dat wij van een woord maken, de verschillende tijden, wijzen en personen van een werkwoord; de afleidingen van eenzelfde grondwoord; de woorden met gelijke achtervoegsels; de verschillende meervoudsvormen; enz.

Deze groepeeringen vormen zich onbewust en zijn niet te verwarren met die welke door gezet nadenken ontstaan en waarvan in de spraakkunst de beschrijving gegeven wordt, hoewel zij daar toch dikwijls mede samengaan. Zij veranderen voortdurend:

1°. alles verliest aan sterkte; wat geruimen tijd onbewust gebleven is, wordt minder helder;

2°. door spreken, hooren en denken wordt telkens wat nieuws toegevoegd;

3°. zelfs door nauwkeurige herhaling worden sommige deelen versterkt;

4°. iets nieuws kan er altijd nog geleerd of gedacht worden, waardoor weer nieuwe verbindingen ontstaan.

De groepeeringen bij de verschillende personen moeten dus wel verschillen. Vandaar dat onmogelijk van twee personen de taal volkomen gelijk kan zijn. *Ieders taal is individueel.*

Waarin nu de taal van veel personen overeenkomt, vat men vaak samen als *de taal*, daarbij het individueele ter zijde latende. Zelfs wanneer de taal van eenige personen volkomen uit dezelfde elementen bestond, dan nog zou het zijn in verschillende groepen, met verschillende kracht, dan met meer dan met minder herhaling. Daardoor zouden ook de groepeeringen, de associaties verschillen, waaruit volgt de eindelooze verscheidenheid der talen en een evenzoo oneindige groei der individueele verschillen.

Hoe komt iemand aan zijn taal? Het grootste deel der woorden en zinnen hoort hij van zijn omgeving, leert hij in zijn vroege jeugd. Dat begint reeds in de eerste levensjaren. Kleine kinderen hooren klanken. Van die klankgewaarwordingen blijven voorstellingen in de ziel aanwezig. Vaak hooren zij dezelfde, die herkennen zij en trachten ze na te bootsen. Na herhaald mislukken slagen zij er ten slotte in, klanken voort te brengen, die eenigermate gelijken op die, welke zij van anderen hooren. Dat wordt voort-

durend beter. Zij krijgen ook voorstellingen in den geest van voorwerpen, werkingen, toestanden, hoedanigheden enz., die wij ter onderscheiding van de *woord*voorstellingen, *zaak*voorstellingen zullen noemen. Eerst onvolkomen, maar voortdurend worden zij meer juist, meer alzijdig. Vaak krijgen zij bijna tegelijk de woord- en de zaakvoorstelling, die associëeren zich en door veelvuldige herhaling geeft dit een vaste verbinding. Zoo komen zij aan hun eerste woorden met hun beteekenis. Dit duurt feitelijk het geheele leven door, doch in de vroege jeugd en tijdens de schooljaren krijgen zij de meeste woorden. Dit geschiedt onbewust. De verschillende groepeeringen in hun geest hebben ook onbewust plaats, evenals de invloed van den een op den ander onbewust werkt.

Werkt de geest van den een direct of indirect op die van een ander? Alle psychische wisselwerking, alle verkeer der geesten onderling is slechts indirect, langs physischen weg ontstaan.

Ik heb bv. een zekeren gedachtengang, die ik bij een ander ook wil doen ontstaan. Dan is daartoe noodig, dat ik die in taal omzet, in gebarentaal, bloementaal, schildertaal, enz. Gewoonlijk neemt men daartoe de woordentaal. Ik uit dus woorden. Het geluid dringt door in de ooren van den ander, doet het gehoororgaan werken en een gewaarwording heeft er in zijn geest plaats, waardoor voorstellingen bij hem bewust worden. Door achtereenvolgens verschillende voorstellingen zoo bewust te maken, ben ik in staat, bij hem eenzelfden gedachtengang te wekken, als ik die heb. Dit zal niet mogelijk zijn, als die ander geen of geen gelijke voorstellingen heeft, die door de klankgewaarwordingen bewust worden.

Had ik de woorden afgebeeld en de ander die gelezen, dan had hij alweer langs physischen weg een

beeld daarvan op het netvlies zijner oogen gekregen. De gezichtszenuw had gewerkt, een gezichtsgewaarwording was ontstaan, die evenals de klankgewaarwordingen voorstellingen bewust maakten. Verder zou het proces hetzelfde geweest zijn. Had hij echter geen of geen gelijke voorstellingen die door de gezichtsgewaarwordingen bewust werden, dan had ik evenmin den gewilden gedachtengang bij hem te voorschijn kunnen roepen. Evenzoo is het, wanneer ik mijn gedachten op een andere manier had kenbaar gemaakt. Het middel dus om voorstellingen over te dragen is ideeën-associaties; de voorstellingsinhoud kan niet overgedragen worden, die moet ieder zich zelf vormen. Alles wat wij van den voorstellingsinhoud van anderen meenen te weten, berust slechts op gevolgtrekkingen met onzen eigen voorstellingsinhoud. Wijl nu de psychologie de wetenschap is van de verhoudingen der voorstellingen, kan er slechts individueele psychologie bestaan. Alle psychische processen vinden *in* de individuen plaats en anders nergens.

Woorden worden dus niet van den een op den ander overgedragen. Zij worden telkens op nieuw gevormd naar het klankbeeld, dat men ervan in den geest heeft. Dit klankbeeld en de voorstelling van het orgaangevoel (vgl. hoofdst. III) zijn blijvend. De woorden zelf gaan, zoodra zij geuit zijn, spoorloos te gronde. Wanneer ik hetzelfde woord eenige malen achter elkander herhaal, dan bestaat daartusschen geen physisch verband, wel een psychisch.

Die nieuwgevormde woorden zijn nooit in allen deele volkomen gelijk aan het model. Verschillende personen wijken hierin meer of min van elkander af. Dat zou misschien wel het geval zijn, als ieders gehoor- en spreekorganen even zuiver werkten, ieder altijd met volle aandacht hoorde en sprak, ieders voorstellingen precies op dezelfde wijze gegroepeerd waren, enz. Daar

dit nu niet zoo is, kunnen afwijkingen niet uitblijven, die weer oorzaak zijn van latere afwijkingen.

Immers gelijke of nagenoeg gelijke voorstellingen in de ziel versmelten. Telkens dus wanneer iemand minder juist hoort of spreekt, hetzij door achteloosheid, luiheid of een organisch gebrek, ontstaat een voorstelling van den klank of van het orgaangevoel, eenigermate afwijkende van de bestaande voorstelling, waardoor deze eenigszins gewijzigd wordt. Woorden, later gezegd, moeten dus afwijken, hoe gering dit ook is. Evenzoo kan door achteloosheid, slordigheid of gebrek aan kennis de verschillende voorstellingen zich onjuist groepeeren, de zaak- en de woordvoorstellingen kunnen zich daardoor anders associëeren, waardoor afwijkende taalvormen ontstaan, zoodat de beteekenis van een woord zich wijzigen kan. Afwijkingen en verschillen in het taalgebruik moeten voorkomen, veranderingen kunnen niet uitblijven en *de eigenlijke oorzaak daarvan is niets anders dan het gewone spreken*. De meeste dier veranderingen gaan verschillende kanten uit, werken elkander tegen, heffen elkander op.

Andere afwijkingen gaan voortdurend in dezelfde richting en worden individueel. Door verschillende oorzaken kunnen die weer algemeen worden en het taalgebruik heeft zich gewijzigd. Het verband tusschen algemeene taal en ieders individueele taal moet de taalvorscher nagaan, benevens den invloed dien zij op elkander hebben.

Veranderingen of wijzigingen in de taal zijn eigenlijk afwijkende nieuwvormingen. Het is slechts bij wijze van spreken, dat wij zeggen „dit woord is ontstaan uit dat”. Het moest heeten: dit woord is gevormd naar het model van dat, maar in verloop van tijd zijn die nieuwvormingen telkens meer afgeweken van het oorspronkelijk model, zoodat ten slotte deze vorm ontstond, waarvoor men vroeger die had.

Die veranderingen kunnen *actief* of *passief* zijn: zij bestaan in het scheppen van iets nieuws of in de verdwijning van iets ouds, òf in de vervanging van oud door nieuw. Het eerste heeft plaats bij de begripswijziging der woorden; het tweede bij de klankverandering. Die klankwijziging kan zijn zonder of met beteekeniswijziging; evenzoo de beteekeniswijziging zonder of met klankwijziging. Zij zijn van elkander onafhankelijk, doch kunnen samengaan.

Het ware onderwerp van den taalvorscher zijn alle uitingen der spreekwerkzaamheid bij alle individuen en hun wisselwerking op elkander; alle woorden of woordengroepen die ooit iemand gesproken, gehoord of voorgesteld heeft met de daarmee geassocieerde voorstellingen, waarvan zij de symbolen zijn geweest. Al de menigvuldige verbindingen die de taalelementen onder elkander aangegaan hebben, moesten eigenlijk bekend zijn, om een volkomen beeld der taalontwikkeling mogelijk te maken. Uit den aard der zaak moet een taalvorscher het met heel wat minder doen.

Zijn hulpwetenschappen zijn de psychologie en voor een deel de physiologie en de physica (leer van het geluid en van het licht).

Zijn wetenschap bezit een hooge mate van zekerheid, omdat de veranderingen in de taal betrekkelijk eenvoudig na te gaan zijn. Vooreerst heeft men alleen te doen met de wisselwerking van psychische en physische factoren. Ten tweede is iedere taalschepping steeds het werk geweest van een persoon op zich zelf. Nooit scheppen meer personen iets samen met vereenigde krachten en met verdeeling van rollen. Ingewikkelde gevallen zijn daarom alleen ontstaan door het *na* elkander werken der individuen, nooit door het *naast* elkander of samen werken. De woorden worden gewoonlijk onbewust gevormd, daar het doel alleen is, zijn gedachten kenbaar te maken. Op het middel let men zelden. Een uitzondering hierop maken

verschillende technische termen, die meer opzettelijk uitgedacht zijn. Het streven naar een algemeene taal deed ook meer bewust handelen. Door dit onbewuste moet iedere verandering zeer klein zijn, anders zou de spreker het merken. Het individueele kan dus niet sterk werken. De groote gelijkmatigheid van alle taalveranderingen bij de meest uiteenloopende personen is dan ook de wezenlijke basis voor een nauwkeurige wetenschappelijke kennis ervan.

HOOFDSTUK II.

Splitsing der talen in dialecten.

De vergelijkende spraakleer heeft overtuigend bewezen, dat vaak uit één taal zich verscheidene andere ontwikkeld hebben, die op haar beurt zich weder in dialecten splitsten. Die talen en dialecten hebben veel met elkander gemeen, gelijken in veel opzichten op elkander. Het is als een familie van menschen, die aan elkander verwant zijn. Men spreekt dan ook van *verwante* talen, noemt Fransch, Spaansch en Italiaansch bv. *dochtertalen* van het Latijn; Nederlandsch en Duitsch heeten *zustertalen*.

Zoo leeren de Darwinisten, dat alle planten en dieren zich uit eenige weinige grondvormen ontwikkeld hebben. De vergelijking met de natuurlijke historie gaat verder. Men weet dat klassen, orden, familiën enz. bij de dieren en planten feitelijk niet bestaan, louter abstracties zijn en men alleen met de individuen te maken heeft. Deze millioenen individuen gelijken meer of minder op elkaar, hoewel er geen twee volkomen aan elkaar gelijk zijn; er hebben onmerkbare overgangen plaats; doch hoe verder de individuen van elkander staan, des te grooter worden de verschillen. Voor een gemakkelijk

overzicht kan men ze wel tot groepen brengen, doch dan gaat men feitelijk willekeurig te werk, door sommige kenmerken te verwaarloozen en andere tot grondslag der verdeeling te maken. Zoo gelijken twee katten bv. meer op elkander dan een hond en een kat; maar het verschil tusschen een herdershond en een wolf is kleiner dan het verschil tusschen een herdershond en een leeuwtje of een fox-terrier. Zoo is het ook met de talen en dialecten.

Er zijn eigenlijk zooveel talen, als er menschen zijn. Die talen gelijken in meerdere of mindere mate op elkander en nu kunnen wij, op sommige eigenaardigheden lettende, er vele tot een zelfde groep brengen en die als 't ware afzonderen van andere, die weder andere eigenaardigheden vertoonen. Maar die groepeering is geheel willekeurig. De groepen, die wij tegen elkander afzonderen, hebben altijd weer iets gemeens, dat ze vereenigt. Letten wij op andere eigenaardigheden, dan zal die groepeering noodwendig anders uitvallen. Moeilijker wordt het, wanneer we elke individueele taal tot een of andere groep wenschen te brengen. Vaak zal men met evenveel recht zulk een individueele taal onder twee of meer groepen kunnen rangschikken. Die moeilijkheden worden grooter, wanneer men de kleinere groepen weer tot grootere wil vereenigen. Een scherpe afscheiding is alleen daar mogelijk, waar gedurende verscheidene geslachten alle gemeenschap van verkeer verbroken is geweest.

Wanneer men het dan ook over de splitsing eener taal in dialecten heeft, doet men dat slechts bij wijze van spreken. In werkelijkheid zijn er in een taalgemeenschap evenveel dialecten als er sprekende personen zijn, en die dialecten hebben ieder een eigen ontwikkeling en zijn aan voortdurende verandering onderhevig. *Splitsing in dialecten wil niets anders zeggen, dan dat de individueele verschillen een zekere grens overschrijden.*

Nog in een ander gewichtig punt gaat onze vergelijking op. De ontwikkeling van een dierlijk individu hangt van twee factoren af: 1°. van de ouders, en 2°. van de omstandigheden. Van de ouders erft het den vorm en een zekeren ontwikkelingsgang, maar door klimaat, voeding, leefwijze enz. krijgt het zekere eigenaardigheden die maken, dat de individuen, uit dezelfde ouders geboren, niet volkomen aan elkaar gelijk zijn. Deze laatste kunnen den *aard* van het dier niet veranderen, maar op den duur kan die invloed zeer groot worden. Ook werken de omstandigheden het krachtigst, zoolang het individu nog jong is.

Alweer is het zoo ook met de taal. Deze wordt verkregen door nabootsing en nu zou men de taal van allen, die tot een kind spreken, kunnen beschouwen als de ouders van de taal van het kind. Geen twee kinderen hooren precies dezelfde woorden door juist dezelfde personen precies evenveel malen spreken; geen twee ouders en geen twee kinderen zijn naar lichaam en geest nauwkeurig gelijk. Van het begin af is er dus reeds verschil, hoe klein dit ook wezen moge, in de omgeving van twee individuen. Die ouders van de taal van een kind verschillen dus en zullen een verschillend nageslacht vormen. Verder hangt de ontwikkeling van de taal van een kind af van zijn eigenaardige lichamelijke en geestelijke ontwikkeling, het komt in verschillende levensomstandigheden, die wij met den invloed onder 2°. genoemd kunnen gelijkstellen. Beide komen verder nog daarin overeen, dat hoe lager de ontwikkelingstrap is bij het individu of de taal, des te sterker is de invloed van de omstandigheden en des te krachtiger kan zij den oorspronkelijken vorm wijzigen.

Aan den anderen kant mogen wij het groote verschil niet uit het oog verliezen, dat er bestaat tusschen de vorming van een nieuwe taal en van een nieuw

individu. Bij deze laatste houdt de directe invloed van den voortbrenger op een zekeren tijd op en werkt alleen de ontwikkelingsgang nog na. Aan de ontwikkeling eener nieuwe taal blijven de omringende talen steeds doorwerken zoolang zij bestaat, hoewel haar invloed in de jeugd het sterkst is en zwakker wordt, naarmate de nieuwe taal zich sterker gevoelt. Het voortbrengen van een dier geschiedt door één ander dier òf door een paar. Aan de voortbrenging van een nieuwe taal van iemand nemen de talen van een groot aantal personen deel, nl. van allen die tijdens het leven met hem verkeeren, hoewel natuurlijk in verschillende mate. En, wat de zaak nog meer samengesteld maakt, zoodra een kind spreekt, heeft het ook invloed op de taal van anderen. Zijn taal wordt bewust of onbewust nagevolgd door hen, van wie het spreken leert en zoo zouden wij min of meer kunnen zeggen, dat op taalgebied *de ouders kinderen van hun kinderen kunnen zijn*. Eindelijk moeten wij niet uit het oog verliezen dat, ook wanneer wij van de taal van een enkel persoon spreken, wij niet met iets wezenlijks, maar met een abstractie te doen hebben, tenzij wij daaronder verstaan: alle voorstellingen en voorstellingsgroepen in den geest, die op het spreken betrekking hebben, benevens alle betrekkingen daartusschen.

Het is alleen het *verkeer*, waardoor de taal der individuen voortgebracht wordt. De afstamming rekent alleen in zooverre mede, als het de physische en psychische gesteldheid van den enkeling beheerscht, wat wel een factor in de taalvorming is, maar in verhouding tot die van het verkeer een zeer ondergeschikte.

Nu wij gezien hebben, dat ieder zijn eigen taal heeft, een taal met een eigen geschiedenis, *verwondert het ons niet meer, dat er dialecten zijn, het verwondert ons veelmeer, dat er zooveel overeenkomst*

bestaat tusschen de talen eener groep van personen, die samen een dialect vormen.

Alle groei der dialectische verschillen berust natuurlijk op de verandering van het spraakgebruik. Hoe sterker dit spraakgebruik verandert, des te meer kans is er, dat de dialectische verschillen toenemen. Maar dit behoeft niet noodwendig samen te gaan. Het kan zijn, dat een geheele groep van personen dezelfde veranderingen in hun taalgebruik maken en dan ontstaat er geen verschil. Of wel, de veranderingen zijn van dien aard, dat zij vroegere verschillen opheffen. Zonder voortdurend verschil kan echter het leven eener taal niet gedacht worden. Al konden wij ons voorstellen, dat op een gegeven oogenblik in een zeker taalgebied alle individueele talen volkomen aan elkander gelijk waren, dan zouden in het volgende oogenblik reeds verschillen ontstaan. Aanleg en levensomstandigheden verschillen bij de personen, dat heeft invloed op de ideeën-associaties en zoo op hun taal. De invloed van ieders taal strekt zich slechts uit tot zijn naaste omgeving; daarvan alleen ondervindt zij ook den invloed en zoo moeten er verschillen ontstaan. Die verschillen worden door een levendig verkeer teruggedrongen, òf door andere personen overgenomen. Hoe minder levendig dit verkeer is, des te vrijer en gemakkelijker kunnen die verschillen zich ontwikkelen.

Was het verkeer op alle punten van een taalgebied even sterk, zoo zouden wij alleen individueele talen hebben, die ieder op zich zelf weinig verschilde van de naastomgevende, en alleen tusschen die op grooter afstand zouden de verschillen grooter zijn. Iedere individueele taal zou als 't ware een overgang vormen tusschen die haar rechts en links begrenzen; van groepeering zou geen sprake kunnen zijn.

Zulk een toestand bestaat echter nergens. Het zou alleen mogelijk wezen, als er geen natuurlijke of

staatkundige grenzen bestonden, als het land overal even vlak en zonder groote rivieren of bergen was, als de vruchtbaarheid van den grond en het klimaat overal gelijk was, als de menschen alle afzonderlijk woonden op gelijke afstanden van elkander. Maar dan toch nog zou men het familieverband hebben. In werkelijkheid bestaan er grenzen, bestaan er verschillen in de natuurlijke gesteldheid van den bodem, bestaan er verschillen in de middelen van bestaan, leven de menschen in steden, dorpen of gehuchten samen, hebben sommige groepen gemeenschappelijke belangen. Er zijn dus kringen van verkeer, die in meer of minder mate van elkander gescheiden zijn. Zoo in de bergstreken de afzonderlijke dalen; evenzoo is het met de eilanden; op andere plaatsen weer vormen heiden, bosschen en moerassen afsluitingen. De menschen in die natuurlijke groepen van verkeer ondervinden in veel sterkere mate den invloed van elkanders taal dan andere; hier kunnen het eerst duidelijk merkbare en blijvende verschillen die een groep menschen in hun taal gemeen hebben, ontstaan en zoo vormen zich de taalgelijkheden, welke men dialecten noemt.

Iedere verandering in het taalgebruik is een product uit het spontane werken der enkele personen eenerzijds en de geteekende verkeersverhoudingen anderzijds. Nu kan in verschillende kringen dat spontane werken gelijk zijn en er blijft gelijkheid bestaan. Maar het zal veel vaker voorkomen, dat die veranderingen verschillend uitvallen. In kringen nu, die van elkander gelegen zijn, gaan die wijzigingen een eigen kant uit. Daartusschen heeft men meestal streken, die zoowel met den eenen als met den anderen kring in verkeer zijn. Die zullen dus den invloed van beide ondervinden, doch in veel mindere mate. Vaak zullen die verschillen elkanders invloed tegenwerken, en soms geheel opheffen. Dan blijft

men een tusschengebied behouden. Staat dit tusschengebied echter met den eenen kring in drukker verkeer dan met den anderen, dan zullen de wijzigingen van dien eenen meer doordringen en zoo kunnen de grenzen der dialecten verplaatst worden.

Iedere taalkundige verandering en zelfs het ontstaan van iedere dialectische eigenaardigheid heeft haar bijzondere geschiedenis. Deze laatste hebben niet altijd dezelfde grenzen. Hing het alleen af van de meer of mindere mate van het verkeer, dan zouden de grenzen van de verschillende dialecteigenaardigheden wel overeenkomen. Het hangt echter van veel meer af, zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien.

Noemen wij een groep personen met dezelfde dialectische eigenaardigheden *a*, een andere groep *b*, een derde *c*, een vierde *d*, enz. dan zou het kunnen gebeuren, dat de groepen *a* en *b* eenzelfde eigenaardigheid *x* vertoonden, die de groepen *c* en *d* niet hadden; terwijl de groepen *a* en *c* in *y* overeenkwamen tegenover *b* en *d*, en dat weer *a* en *d* in *z* overeenstemden tegenover *b* en *c*, welke die eigenaardigheid niet hadden. Wilde men nu hier de grenslijnen trekken voor ieder dialectisch verschil, dan zou men een samenstel van elkander kruisende lijnen bekomen. Een zuivere afscheiding in hoofdgroepen, die men weer in zoo en zooveel onderafdeelingen kan splitsen, is dus niet mogelijk. Men neemt daarom slechts eenige verschillen en groepeert daarnaar. Heeft men nu de voornaamste en meest teekenende genomen, dan is zoo'n groepeering wel gemakkelijk, als men nu maar niet gaat denken, dat de groepen *a*, *b*, *c* en *d* in ieder opzicht van de andere verschillen en ieder op zich zelf in alle opzichten gelijk zijn.

Het kan voorkomen, dat er tusschen twee of meer kringen van verkeer zich dialectische verschillen gevormd hebben, en dat zij daarna een grooten verkeerskring vormen, waarvan de personen op

elkander invloed uitoefenen. Veranderingen in de taal zullen dan gemeenschappelijk gemaakt worden, of door den eenen kring gevormd, gemakkelijk door den anderen overgenomen worden. Die veranderingen nu zijn over een grooteren kring verbreid en toch later ontstaan, terwijl de vroegere wijzigingen tot meer kleinen kring beperkt blijven. De grootere verbreidheid van dialectische eigenaardigheden is dus geen bewijs van hoogeren ouderdom. Hierop dient men wel te letten bij het vaststellen van de vroegere grondtalen, hoewel natuurlijk dit vermoeden voor de hand ligt. Er zijn gevallen, waarbij men zeker kan nagaan, dat de meer algemeene verschillen jonger zijn dan die meer tot een kleinen kring beperkt bleven. Zoo kan het ook zijn bij die verschillen, waarvoor men geen bewijzen heeft. Het aannemen dus van een Algemeen Europeesche, een Slavo-Germaansche, een Oergermaansche, een Oost- en een West-Germaansche grondtaal of ontwikkelings-periode is derhalve niet boven allen twijfel verheven.

Evenmin zijn de meest kenmerkende eigenaardigheden, volgens welke men de bestaande dialecten indeelt, ouder dan de andere, die wij bij deze verdeeling buiten rekening laten. Een mooi voorbeeld hiervan levert het Duitsch. Buiten twijfel bestonden er in de eerste eeuwen onzer jaartelling tongvallen in de Germaansche taal met meer of minder groote verschillen. Ongeveer in de 7de eeuw begonnen sommige dezer tongvallen *p* voor *b*, *t* voor *d*, *k* voor *g* in de plaats te stellen; *t* werd *ts* (= *z* geschreven), *k* werd *h*, *p* werd *f* of *pf*; in sommige gevallen verving *b* de *v*, enz. Die klankverschuiving werkte ongeveer twee eeuwen en had toen een zekere verbreiding verkregen. Hierop berust, zooals bekend is, de tegenwoordige verdeeling in Opper-, Middel- en Nederduitsch. Bij het Nederduitsch behooren Friesche, Saksische en Frankische dialecten, die

overigens wel te onderscheiden zijn. Nu namen van de Frankische dialecten slechts de zuidelijke gedeelten de klankverschuiving over in aansluiting met andere op zich zelf staande dialecten, met wie zij in druk verkeer leefden. De meer noordelijke deden dit niet. Vandaar dat de zuidelijke Frankische dialecten tot het Middelduitsch gerekend worden en de noordelijke Frankische tot het Nederduitsch. Toch hebben alle Frankische dialecten nog veel punten van overeenstemming.

Verkeerd is het te meenen, dat de groepen die zich het eerst afzonderden, ook de grootste verschillen moeten aanwijzen, of dat de grootste verschillen ook het eerst moeten begonnen zijn. Immers de mate van het verkeer kon zich wijzigen, de geographische ligging der groepen kon zich verschuiven. Het kan ook zijn, dat twee dialecten *a* en *b* een tijdlang zich gelijkmatig verder ontwikkelen, tot op een gegeven oogenblik door de een of andere belangrijke oorzaak, een deel van *a* zich afzondert en zich snel verder ontwikkelt, terwijl het andere deel van *a* zich meer bij *b* aansluit.

De nivelleerende invloed van het verkeer laat niet toe, dat tusschen naburige streken met een regelmatig verkeer te groote verschillen ontstaan. Daarom vormt iedere kleinere groep een overgang tusschen de naburige groepen. Vroeger dacht men, dat zulke overgangsdialecten *moesten* ontstaan zijn uit de vermenging van twee of meer andere dialecten. De mogelijkheid dat dit zoo is, bestaat. Maar grooter is de waarschijnlijkheid, dat die overgangsvormen zich gelijk met de andere dialecten ontwikkeld hebben, doordat zij met beide in druk verkeer bleven, daarvan den invloed ondervonden en er zelf invloed op uitoefenden. De dialecten gaan inderdaad slechts langzaam in elkander over, zooals duidelijk blijkt uit JOH. H. en L. LEOPOLD: *Van de Schelde tot de Weichsel*, een rijke verzameling van stukken

in alle Nederlandsche en Nederduitsche dialecten; of J. WINKLER: *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*, waarin de gelijkenis van den „Verloren Zoon" in 186 dialecten gegeven is. Neemt men nu dialecten die ver uit elkander liggen, dan bestaan er natuurlijk groote verschillen. Zoo is het met ieder taalgebied. De grenzen der afzonderlijke naties zijn dan ook naar de schrijftaal met zekerheid aan te geven, niet naar de gesproken dialecten. Zoo staan de dialecten van Oost-Limburg, Oost-Gelderland en Oost-Drente enz dichter bij de aangrenzende Duitsche dialecten dan bij de algemeene Nederlandsche schrijftaal.

Zoo moeten ook de dialecten van Noord-Italië meer overeenkomst hebben met die van Zuidoost-Frankrijk, dan met de algemeene Italiaansche taal.

Bij het vorenstaande is stilzwijgend verondersteld, dat de groepen van personen blijven wonen in dezelfde streek. Bij verhuizing van enkelen of van groepen van personen hebben er wijzigingen plaats, die wij nader bespreken in hoofdstuk XI. Evenzoo werkt een algemeene taal wijzigend, waarover meer in hoofdstuk XII.

Het geval kan zich ook voordoen, dat het verkeer tusschen verschillende gedeelten eener taalgemeenschap geheel verbroken wordt door sterke natuurlijke of staatkundige grenzen, door verhuizing van een deel, door dat een ander volk zich metterwoon daartusschen vestigt, enz. Dan ontwikkelt zich ieder deel zelfstandig en mettertijd worden er groote contrasten gevormd, zonder overgangsgebieden. Op deze wijze ontstaan verscheidene zelfstandige talen uit éène taal en dit proces kan meermalen plaats hebben.

Het is nauwelijks denkbaar, dat tot op het oogenblik der scheiding, er geen verschillende tongvallen bestonden. Immers vroeger zagen wij, dat in iedere taal die zich over eenig groot gebied uitstrekt, tong-

vallen moesten ontstaan. De talen die zich uit eenzelfde grondtaal ontwikkeld hebben, zijn dan te beschouwen als verdere ontwikkelingen van vroegere dialecten. Vandaar dan ook de vele punten van overeenkomst die zij afwijkend van de grondtaal vertoonen. Op die wijze is bv. het ontstaan der verschillende Romaansche, of der Indo-Europeesche talen te verklaren.

De scheiding behoeft ook niet met de oude dialectgrenzen samen te vallen. Er kunnen ook deelen van verschillende dialecten zich samen afzonderen, zich gemeenschappelijk verder ontwikkelen en zoo een nieuwe taal doen ontstaan. Een leerzaam voorbeeld hiervan is het Engelsch. Scharen van Angelen, Saksers en Friezen trokken ongeveer 450 n. C. naar Groot-Brittannië, ontwikkelden zich daar verder, ondervonden den invloed der daar wonende Britten en Picten, en der Denen en Noren die er jaren lang vertoefden, benevens van de verfranschte Noormannen die er in 1066 landden. Door de versmelting van al deze bestanddeelen ontstond het Engelsch, dat tegenwoordig in zeer veel opzichten afwijkt van de andere Germaansche talen, terwijl het Friesch en het Saksisch in samenhang met de andere Nederduitsche talen zich langzaam verder ontwikkelden en niet veel verschillen vertoonen.

Het eigenlijk kenmerkende voor de splitsing van een taalgebied in dialecten is wel de eigenaardige klanken. De woordenschat, de beteekenis der woorden, de buiging en de syntaxis kunnen nooit groote verschillen geven, daar die gemakkelijk middellijk kunnen overgedragen worden. Iets anders is het met de klanken. Die kunnen alleen onmiddellijk van den een op den ander overgaan. Zooals wij in het volgende hoofdstuk zien zullen, worden deze klanken niet altijd even juist opgenomen en nog minder juist opnieuw voortgebracht. Zoo kunnen er wijzigingen

ontstaan in den taalklank bij een kring van personen die met elkander in druk verkeer zijn en deze wijzigingen kunnen zich licht handhaven bij die woorden en uitdrukkingen, die zij aan een ander dialect of taal ontleenen. Een Gelderschman bv. die gewoon is *ao* voor *a* uit te spreken, zal dezen klank ook laten hooren bij alle woorden met *a*, die hij aan anderen ontleent, al hoort hij dien ook anders, wat nog niet eens zoo heel zeker is. Wie de *ee* met een sterken bijtoon van *ie* uitspreekt, zal het natuurlijk doen bij ieder woord, waarin een *ee* voorkomt, tenzij andere invloeden zich doen gelden.

De natuurlijke ontwikkeling der taal brengt een voortdurend, onbegrensd aangroeien der dialectische verschillen mede, wat blijkt uit al wat in dit hoofdstuk aangevoerd is. En toch blijkt er een algemeene taal te bestaan, en verdwijnen vaak dialectische verschillen. Vroeger verklaarde men dit door de volgende hypothese: „In de taal bestond een streven naar verschil; toen de beschaving voortschreed, werd dit streven vervangen door een ander, dat meer eenheid bewerkte".

Deze hypothese berust op valsch waarnemen. De vorming eener algemeene taal die men op het oog had, ontstond *niet*, doordat langzamerhand de dialecten aan elkander gelijk werden. Zij is *niet* de regelmatige en natuurlijke ontwikkeling der vroegere dialecten. *Het is een kunsttaal*, in hoofdzaak gevormd uit een dialect, dat staatkundig en literarisch den boventoon voerde. Deze kunsttaal leerde men naast zijn dialect, de levende taal, gebruiken. Bij verschillende personen heeft die kunsttaal het dialect overvleugeld of verdrongen. Daarvoor waren verschillende oorzaken, waarover meer in hoofdstuk XII.

HOOFDSTUK III.

Klankwijziging.

De taal verandert voortdurend; woorden raken in onbruik en verdwijnen; nieuwe ontstaan; maar ook de woorden die blijven, veranderen langzamerhand hun uitspraak. Dit laatste is bekend onder den naam van *klankwijziging*. De oorzaken, benevens aard en wijze hiervan na te gaan, is het doel van dit hoofdstuk.

Om het wezen der klankwijziging goed te begrijpen, moeten wij de verschillende factoren die bij het voortbrengen van klanken of klankgroepen werkzaam zijn, scherp in het oog vatten. Er zijn er niet minder dan vijf: drie van physisch- en physiologischen en twee van psychischen aard.

1°. Willen wij zekeren klank voortbrengen, dan moeten onze spreekorganen zich in een bepaalde positie stellen en daarin zoo lang blijven, als wij den klank zeggen. Hierbij is het vrij onverschillig, of wij pas het stilzwijgen verbraken, of wel reeds andere klanken voortbrachten. Voor iederen klank is een zekeren stand der spreekorganen noodig; alleen de beweging dier organen om in die positie te komen, kan grooter of kleiner zijn. Laten wij bv. den klank *a* nemen, die in het woord *vader*

gehoord wordt. Om dit woord uit te spreken, beginnen wij onze lippen, tong, stembanden enz. zoo te stellen, dat bij uitademing de klank gehoord wordt, dien wij met *v* voorstellen. Om dan de *a* te laten hooren, moeten onze spreekorganen een geheel anderen stand aannemen: de lippen gaan van elkander, de mondholte opent zich, de stemspleet vernauwt zich, totdat de vereischte stand bereikt is.

Intusschen ging de uitademing voort en werden snel veel andere klanken voortgebracht, die grootendeels onopgemerkt bleven door hun buitengewoon korten duur. In de *a*-positie blijven de spreekorganen zoo lang, als wij dien klank willen laten hooren. Gaan wij nu over tot de *d*, dan wordt de stemspleet wijder, de mondholte nauwer, de punt der tong drukt zich tegen den wortel der bovensnijtanden aan en deze stand duurt voort, zoolang wij den klank *d* laten hooren. Intusschen was de uitademing even onderbroken geweest, omdat de *d* tot een andere lettergreep behoort. Bij den overgang van *a* tot *d* kunnen dus niet zooveel *bijtonen* ontstaan als bij den overgang van *v* tot *a*.

2°. De positie voor 't voortbrengen der *a*, der *v* of *d* wordt tot stand gebracht door een zeker evenwicht in de spanning der verschillende spieren van tong, strottenhoofd, lippen enz. Die spanning, evenals de beweging der spreekorganen, om van de eene positie tot de andere over te gaan, *gevoelen* wij en dit gevoel zullen wij kortheidshalve *orgaangevoel* noemen.

3°. Wij hooren min of meer nauwkeurig den klank dien wij voortbrengen.

4°. Dat gevoel en dien klank worden wij gewaar, wij kunnen die waarnemen en de min of meer heldere voorstelling ervan blijft in onzen geest onbewust bestaan. Bij iedere herhaling wordt die voorstelling verhelderd en versterkt, zoodat wij die onder zekere

voorwaarden bewust kunnen maken. Wij hebben in den geest een voorstelling van dat orgaangevoel.

5°. Evenzoo hebben wij een voorstelling van den klank.

Van deze vijf elementen zijn de eerste drie tijdelijk en voorbijgaand: de stand der spreekorganen wijzigt zich telkens; de spanning der daarbij noodige spieren maakt telkens plaats voor andere; het geluid sterft weg. Maar de voorstellingen in den geest blijven. En die zijn voor de klankwijziging van het hoogste gewicht, want zij bewerken den samenhang tusschen de vroegere en latere uitingen van denzelfden klank. De voorstelling van het orgaangevoel is het, waardoor de reproductie van gelijke bewegingen mogelijk is. Tusschen orgaangevoel en toongewaarwording behoeft geen verband te bestaan. Telkens echter, als iemand zich zelf hoort spreken, worden beide voorstellingen nagenoeg gelijktijdig bewust en daardoor ontstaat een werktuiglijke associatie, die op den duur zeer hecht wordt. Door het bloote aanhooren van anderen kan dat orgaangevoel nooit ontstaan en dus ook niet de bekwaamheid, zulk een klank voort te brengen. Daarom is altijd een beproeven en een herhaalde oefening noodig om een ongewonen klank goed na te zeggen.

Het best merken wij dit bij het aanleeren van vreemde talen en bij het leeren spreken der kinderen. Een knaapje van 3 jaar heb ik meer dan eens zijn mondstand zien wijzigen, voor hij een woord zeide, dat hem ongewoon was. Waarschijnlijk gaf zijn orgaangevoel hem telkens aan, dat de klank dien hij bij zekeren mondstand zou uiten, niet de gewilde was. Eindelijk slaagde hij er in, maar tamelijk onvolkomen. Wie anderen vreemde talen leert, zal vaak hetzelfde opmerken.

Wanneer wij spreken van deze voorstellingen van het orgaangevoel en van den klank, dan wil dat niet

zeggen, dat wij ons daarvan noodzakelijk bewust zijn. Integendeel; onder gewone omstandigheden is een spreker zich er geheel niet bewust van; evenmin heeft hij een juiste voorstelling van al de klanken die hij voortbrengt; wel van de beteekenis van den zin. Om een zin te verstaan, is het niet eens noodig, alle woorden te hooren of te kennen; uit het verband van het gehoorde maken wij op, wat niet goed gehoord of begrepen is. Nu moge men meenen, dat bij het schrijven der woorden de elementen der geuite klanken bewust moeten worden, maar een weinig nadenken zal spoedig van het tegendeel overtuigen. In de eerste plaats is het bepaald onmogelijk, al de verschillende klanken, waaruit een woord of zin bestaat, af te beelden. Inderdaad een woord of liever een lettergreep bestaat uit een onafgebroken reeks van talrijke klanken, die door de letters slechts hier en daar aangeduid worden; inzonderheid die, welke eenigen duur hebben, waar dus de spanning der spreekorganen in een zeker evenwicht verkeert.

In de tweede plaats gaat het schrijven gewoonlijk zoo vlug, dat men onmogelijk kan nadenken over de bestanddeelen van het woord, die men zal voorstellen. Het geschiedt in vrij groote mate onbewust, ja werktuiglijk. Dat is ook de verklaring van het zich verschrijven. De bewegingen der hand-, inz. der vingerspieren zijn in groepen geassocieerd. Begint men nu een groep dier bewegingen, dan wordt soms een verkeerde groep voortgezet.

In de derde plaats zou men zich dan meer bewust zijn van de verschillen, die er tusschen spreek- en schrijftaal bestaan. Hoeveel Nederlanders zijn er niet, die nooit hebben opgemerkt dat zij de *ee* of de *oo* vóór de *r* anders uitspreken dan voor andere medeklinkers! Hoe weinigen weten, dat zij een korte *i* laten hooren na de *ee*, wanneer die op het einde van een woord voorkomt! Eveneens, dat een *oe* ge-

hoord wordt na de *oo* op het einde van een woord!

Laten wij die fijnheden buiten rekening, dan meenen de meeste, zelfs ontwikkelde Nederlanders, dat zij schrijven, zooals zij spreken. In zeker opzicht is dat ook zoo, vooral wanneer zij hun taal vergelijken met de Engelsche of de Fransche. Maar hoe vaak wijken toch spreek- en schrijftaal van elkander af! De slotmedeklinkers in *dag*, *veld*, *sneb* klinken geheel anders dan zij uitgesproken worden in *dagen*, *velden*, *snebben*. De *n* en *g* van *honger*, *zingen*, zijn geen *n* en *g*; dat springt dadelijk in 't oor, wanneer wij ze als zuivere *n* en *g* trachten uit te spreken. De *ij* in den uitgang *-lijk* klinkt evenzoo als de *e* in *adem* en de *i* in *heilig*; *ch* van den uitgang *sch* wordt bijna nergens uitgesproken: *mensch*, *visch* enz. klinken zuiver als *mens*, *vis*. Wie spreekt de *t* nog uit in *kistje*, *nestje*? In veel streken van Nederland laat men de slot *-n* weg achter de onduidelijke *e*. De *t* in *postzegel* wordt zelden gehoord; de *h* in *thuis* en *thans* is stom. Deze voorbeelden kunnen gemakkelijk met tal van andere vermeerderd worden. Het best merken wij dat, als menschen die een weinig *schrijven* en *spellen* geleerd hebben, iets opschrijven. Bij het vlugge spreken klinken *laten wij*, *hebben wij* vaak als *lame*, *hebbeme*; in veel streken hoort men voor *des avonds*, *des morgens* niets dan *saves*, *smorges*.

Zelfs hij die in dit opzicht geschoold is, zal bij het spreken gewoonlijk alleen denken aan de gedachte-uiting en de klanken geheel buiten beschouwing laten. Is men zich dus weinig van de klank-elementen bewust, nog sterker is dat het geval met het orgaangevoel. Ja, eerst in den laatsten tijd zijn sommige onderzoekers tot een eenigszins grondige kennis daarvan gekomen. In bijzonderheden zijn zij nog vaak met elkander in tegenspraak.

Zelfs de meest oppervlakkige kennis hiervan vereischt

een zeer nauwlettend onderzoek, wat men bij de overgroote meerderheid der sprekers niet verwachten kan. Maar die kennis is ook geheel onnoodig, om met alle nauwkeurigheid de klanken en klankgroepen voort te brengen, die men eenmaal goed geleerd heeft. Het proces schijnt als volgt te zijn. Iedere bebeweging der spreekorganen prikkelt op bepaalde wijze de gevoelszenuwen en brengt een gewaarwording te weeg, waarvan een voorstelling in den geest onbewust achterblijft. Door veelvuldige herhaling wordt deze voorstelling zoo versterkt, dat die invloed heeft op de bewegingszenuwen, zoodat deze reflexbewegingen doen ontstaan en er onbewust gehandeld wordt. Is die beweging niet in ieder opzicht aan de vroegere gelijk, dan worden de gevoelszenuwen anders geprikkeld. De gewaarwording hiervan stemt niet overeen met het herinneringsbeeld en wij nemen waar, dat er een afwijking van het gewone doen plaats heeft.

Wanneer ook bij het aanleeren eener taal het bewustzijn van dit orgaangevoel en van die klanken sterker is geweest, dan is dat toch niet het geval in het dagelijksch gebruik. Het wordt als het ware een tweede instinct. Het best kan men dat vergelijken met het viool- en pianospelen. Bij het aanleeren moet men nauwkeurig letten op iederen toon, dien men voortbrengt; dit geschiedt bewust en met groote opmerkzaamheid. Maar spoedig geeft de praktijk, de herhaling dezer bewuste handelingen, daarin zulk een vaardigheid, dat zij onbewust geschieden. Immers bij het spelen gebeurt dit vaak met zulk een snelheid, de tonen hebben dikwijls zulk een uiterst kleinen duur, dat de mogelijkheid om die tonen met bewustheid voort te brengen, geheel buitengesloten moet worden. Hetzelfde kan gezegd worden van iedere kennis die in een zekeren graad van vaardigheid is overgegaan.

Men dient er wel op te letten, dat de klanken zonder helder bewustzijn worden voortgebracht en opgenomen; dan zal men ook niet de dwaling begaan van te beweren, dat klankwijziging het gevolg is van den bewusten wil van hen die spreken.

Hoewel die bewegingen der spreekorganen geheel onbewust plaats hebben, sluit dat niet in zich, dat zij niet gecontroleerd kunnen worden. Het tegendeel is waar. De vergelijking met het vioolspelen geeft hier treffend opheldering. Iemand speelt herhaalde malen een stuk, waarbij alleen gelet wordt op het stuk in zijn geheel, op de harmonie. De tonen afzonderlijk komen niet tot bewustzijn. Maar één toon zal anders voortgebracht worden en dadelijk wordt het opgemerkt door de hoorders en door den speler. Is de afwijking echter zoo gering, dat het oor die niet waarneemt, dan gaat zij onopgemerkt voorbij. Zoo kan het voorkomen dat de een een geringe afwijking opmerkt, waar de ander niets bespeurt. Is de afwijking van dien aard, dat zij storend werkt, dan zal men haar verbeteren. Hetzelfde is met het spreken het geval. Betrekkelijk kleine verschillen zelfs worden dadelijk opgemerkt, maar niet tevens is de aard en oorzaak dezer afwijking helder bewust. Zijn zij echter hinderlijk voor het verstaan van het gesprokene, dan worden zij verbeterd. Nu laat men bij het spreken grooter afwijkingen toe dan bij het vioolspelen, voor men het onzuiver noemt.

Het hangt van de ontwikkeling van het gehoororgaan af, in hoeverre men die kleinste afwijkingen opmerkt. Dit onderscheidingsvermogen is echter begrensd, niet het aantal afwijkingen. Inderdaad de klanken die gevormd kunnen worden tusschen *a* en *oe* eenerzijds en tusschen *a* en *i* anderzijds, vormen een onafgebroken reeks, waarvan wij alleen de voornaamste opmerken. De mondstand voor de *a* is de meest gewone, omdat daarbij tong en strottenhoofd in dezelfde houding

blijven als bij het ademen: slechts de stembanden worden gespannen en de lippen tamelijk wijd geopend. Wanneer wij de *oe* uitspreken, zijn de lippen rond naar voren gestulpt, de tong is naar achteren getrokken en het strottenhoofd gedaald. Terwijl wij nu de spreekorganen van de *a*-positie naar die voor de *oe* brengen, kunnen wij ieder oogenblik een klank voortbrengen, maar het verschil in geluid tusschen twee vlak naast elkander liggende klanken is niet zoodanig, dat wij die als afzonderlijke of verschillende zullen waarnemen. Bij die verandering der spreekorganen van de *a*- tot den *oe*-stand hebben wij achtereenvolgens de standen, waarin de *a* als in *nam*, de *ao* als in het Geldersche *naom*, de *o* als in *bord*, de *o* als in *pot*, de *o* als in *dom*, de *o* als in *kool*, de *oe* als in *goed* voortgebracht worden.

Voor het uitspreken der *i* worden de lippen meer plat in de breedte gerekt, zoodat zij een lange en smalle ellips vormen, terwijl het strottenhoofd omhooggetrokken, de tong naar voren gestrekt en verbreed naar het verhemelte geheven wordt. Bij den overgang van *a* tot *i* hebben wij weer tallooze klanken, waarvan de voornaamste zijn: de *e* als in *ver*, de *e* als in *bed*, de *e* als in *heen*, de *e* als in *heer*, de *i* als in *pit*, de *ie* als in *zien*.

Tusschen de genoemde klanken ligt een oneindig aantal van alle mogelijke klankschakeeringen en iedereen weet, hoezeer verschillend personen van eenzelfde streek, eenzelfden klinker uitspreken. Zoo hebben wij maar een weinig opmerkzaamheid noodig, om deze toevallige schakeeringen te hooren. Wanneer iemand, ofschoon onwillekeurig, duidelijk waarneembaar zijn uitspraak wijzigt, dan mogen wij ervan verzekerd zijn, dat dit nog veel meer het geval zal wezen binnen de grenzen waarvan wij het verschil niet opmerken, hoewel het bestaat. Die veranderingen hebben met de medeklinkers evengoed plaats

als met de klinkers. Tusschen de ontploffingslipletter *p* en de schuringslipletter *f* ligt ook een reeks van overgangen. Immers geheele afsluiting van de mondholte grenst vlak aan de kleinste opening daarvan. Evenzoo is het met *t* en *s*; *b* en *w* kunnen nog gemakkelijker in elkander overgaan. Zoo zijn ook de verschillen in duur, toonhoogte, kracht van klemtoon of uitademing in alle schakeeringen voorhanden. Dit vooral maakt de klankwijziging begrijpelijk.

Bedenkt men nu, dat het niet alleen aankomt op het onderscheid in die klanken, die men door de letters voorstelt, maar ook op het verschil tusschen de overgangsklanken, op het accent, het tempo, enz.; bedenkt men verder, dat altijd ongelijke deeltjes met een reeks van gelijke deeltjes kunnen samengaan, dan is het duidelijk, dat een buitengewoon groote verscheidenheid van klankgroepen mogelijk is, ook bij betrekkelijk gering verschil. Daardoor kunnen ook die groepen, waartusschen de verschillen goed waarneembaar zijn, wegens hun groote overeenkomst nog altijd als volkomen gelijk opgevat worden en daardoor ook is het mogelijk, dat personen van een verschillend dialect, elkander zeer goed kunnen verstaan, zoolang die verschillen niet een zekere grens overschrijden. Alzoo kunnen er een aantal wijzigingen zijn, waartusschen men het verschil in 't geheel niet opmerkt, of alleen wanneer men daarop zijn aandacht vestigt.

De vroegste jeugd is vooral de tijd om de taal aan te leeren. Dan doen de kinderen allerhande moeite om de klanken zoo voort te brengen, als de personen die zij hooren spreken. Een herhaald mislukken en opnieuw beproeven is dit, totdat zij er ten slotte in slagen, vrij nauwkeurig de woorden te zeggen, zooals hun omgeving. Volkomen gelijk kan dat nooit worden. Uiterst kleine verschillen in de uitspraak van hetzelfde woord op dezelfde plaats in

den zin kunnen niet uitblijven. Evenmin als zelfs de geoefendste schrijver die een zeer vaste hand heeft, alle letters volkomen aan elkander gelijk maakt, evenmin zal een spreker altijd juist dezelfde klanken voortbrengen. Dit schijnt eigen te zijn aan iedere spierbeweging, dat zij altijd iets onzekers heeft, al moge dat nu ook nog zoo gering zijn. Mist de geoefende scherpschutter niet meer dan eens zijn doel, wanneer dit een zeer klein oppervlak heeft? De veranderlijkheid der uitspraak, die wegens haar nauwe grenzen onopgemerkt blijft, geeft den sleutel om het feit te verklaren, dat langzamerhand de klanken eener taal zich wijzigen, zonder dat de sprekers er ook maar het geringste vermoeden van hebben.

Bleef de voorstelling van het orgaangevoel altijd onveranderd, dan zouden die afwijkingen zich steeds binnen dezelfde grenzen om eenzelfde punt heen bewegen. Maar die voorstelling is ontstaan uit de versmelting van alle vroegere voorstellingen, niet alleen van die, welke volkomen aan elkaar gelijk waren, maar ook van die, welke een weinig daarvan afweken. En nu hebben de laatste indrukken wegens hun frischheid de meeste sterkte; vandaar dat de voorstelling van het orgaangevoel zich langzamerhand wijzigen kan. Nu zijn die afwijkingen wel altijd binnen enge grenzen, maar wanneer het centrum zich verplaatst, verplaatsen zich ook de grenzen. Verschuift dat orgaangevoel zich evenveel naar rechts als naar links, dan heffen die verschuivingen elkander op en klankwijziging blijft uit. Dit is echter slechts zeer zelden het geval. Meestal hebben die afwijkingen plaats naar eenzelfden kant. Dan verplaatst zich ook het centrum van het orgaangevoel en een herhaalde uiterst geringe verplaatsing kan op den duur vrij groote afmetingen aannemen. Ook dan, wanneer die verplaatsing soms onderbroken wordt door een van tegenovergestelden aard, mits de eerste veel-

vuldiger en sterker werken dan de laatste. De oorzaak waarom de afwijkingen naar één kant grooter zijn dan naar een anderen, zal wel deze zijn, dat het voor de spreekorganen gemakkelijker is. Dit zou physiologisch onderzocht kunnen worden. Maar de psychische factoren, als accent, tempo, benevens de energie der spierwerking, die zulk een grooten invloed op de voort te brengen klanken hebben, zou men niet kunnen nagaan. Zoo ontstaat de progressieve assimilatie bv., doordat de voorstelling van den nog te zeggen klank te vroeg de beweging der spreekorganen wijzigt.

Vaak kan men zeggen: deze groep van klanken is gemakkelijker voort te brengen dan die. Zoo is bv. *misschien* gemakkelijker te zeggen dan *messchien*, dit weer gemakkelijker dan *masschien*, en dit weer gemakkelijker dan *magschien* (= het kan voorkomen), dat nog vaak in de Middeleeuwen voorkomt. Zoo is *lommerd* gemakkelijker dan *lomberd* of *lombard* uit te spreken. (Zooals men weet, waren de Lombarden, de kooplieden uit Lombardije, in de M. E. de geldschieters in Europa). Geheele en gedeeltelijke assimilatie komt dan ook in alle talen geregeld voor. Maar wanneer het de klanken op zich zelf betreft, dan gaat het niet aan, om te beweren: deze is gemakkelijker dan die. Want alle mogelijke klankwijzigingen worden in de verschillende talen op de wereld geuit en geen enkele klank heeft daarin eigenlijk de overhand. Hetzelfde geldt ook voor vele klankgroepen: in de eene taal ziet men een klankgroep ontstaan, die juist in een andere verdwijnt. Het gemak bij het spreken hangt voor een goed deel af van den duur en den klemtoon, de kracht der uitademing en der spierbeweging. Ook de aard der spreekorganen, benevens de ligging die zij bij het rustige ademen hebben, heeft hierop veel invloed. Ieder verschil hiervan heeft natuurlijk een verschil

tengevolge wat de gemakkelijkheid betreft, waarmede verschillende afzonderlijke klanken worden voortgebracht En nu kan in verloop van tijd die ligging der organen tijdens den toestand van rust ook veranderen, wat natuurlijk van invloed is op de verschuiving van het orgaangevoel.

De onmerkbare wijzigingen hiervan is DE oorzaak der klankwijziging. De meening, dat het de gemakkelijkheid zou zijn, waarmede afzonderlijke klanken voortgebracht worden, is echter een veel voorkomende dwaling. Evenzoo verkeerd is het, een reeks van langzame wijzigingen, die in verloop van tijd een verandering van klank tengevolge had, als één uiting van 't streven naar gemak aan te zien. Of ook, dat het plaats hebben eener klankwijziging toe te schrijven is aan een bijzondere traagheid, onverschilligheid of onachtzaamheid; en dat het niet plaats hebben daarvan een gevolg is van zorg en opmerkzaamheid. Het is waar, niet overal heeft het orgaangevoel een gelijke mate van vastheid. Maar een aanleiding om de een of andere klankwijziging te voorkomen, bestaat nergens, want zij heeft *onbemerkt* plaats. De sprekers zijn er zich in geenen deele van bewust; integendeel, zij leven in het goede geloof voort, dat zij heden net zoo spreken als jaren geleden en dat zij altijd evenzoo zullen blijven spreken. Indien iemand in staat was, de bewegingen zijner spreekorganen, die hij eenige jaren geleden maakte om zekere woorden te uiten, met die van nu kon vergelijken, dan zou hij stellig eenig verschil opmerken. Tot voor korten tijd bestond hiertoe geen mogelijkheid, want de eenige maatstaf voor die bewegingen, de voorstelling van zijn orgaangevoel, is zooals het toen ter tijd was, niet meer in de ziel aanwezig. Thans heeft men kunstige toestellen bedacht (Zwaardemakers registratie-apparaat bv.), die de bewegingen der kaak, der lippen en van den

mondbodem registreeren. Eenige dier lijnen heeft prof. J. H. GALLEE in jaargang 10 van *Taal en Letteren*, afl. 2, gegeven en besproken. Verder heeft men den larynx-vibrator van MAREY, die de trillingen der stembanden aangeeft, benevens den neusklank-registrator van ROUSSELOT. Uit een nauwkeurige vergelijking dier curven blijkt hetgeen hier in de laatste bladz. betoogd is.

Bij het voortbrengen van klanken richt ieder spreker zich naar zijn eigen orgaangevoel, maar hij *hoort* zich zelf ook spreken, en, tenzij hij doof is, krijgt hij in zijn ziel een geluidsgewaarwording, die de geluidsvoorstelling welke hij heeft, geheel of bijna geheel bewust maakt. Zijn deze twee nu volkomen gelijk, of slechts weinig verschillend, dan heeft er versmelting dier twee zielebeelden plaats. Anders blijven zij onafhankelijk naast elkander in de ziel bestaan en de spreker wordt gewaar, dat hij anders spreekt. Een eenigszins groote wijziging in iemands orgaangevoel wordt dus opgemerkt. Zoo vindt het orgaangevoel een controleur in de klankvoorstelling. Deze is de versmelting van alle gewaarwordingen van zijn eigen spreken en van dat van anderen, en kan dus niet zeer streng begrensd zijn. Daarom, kleine wijzigingen hebben plaats en worden niet opgemerkt of zoo al, dan toch niet verbeterd. Dit kan men in ieder dialect hooren. Groote wijzigingen worden gecorrigeerd naar het algemeene klankbeeld, want het streven van ieder is, om in zijn taal met zijn verkeersgenooten in overeenstemming te blijven. Nu kan het echter zijn, dat bijna alle personen van een zekere groep, die met elkander in druk verkeer staan, maar tegenover de buitenwereld tamelijk afgesloten is, die zelfde wijziging in hun orgaangevoel vertoonen. Dan wijzigt zich ook bij bijna allen de geuite klanken, de voorstelling van het klankbeeld ondergaat dan eenzelfde wijziging en zoo wordt er

geen verschil opgemerkt tusschen pas gevormde klankgroepen en de voorstelling daarvan. Op die wijze kunnen meer groote klankwijzigingen haar beslag krijgen.

De mogelijkheid van het veronderstelde ligt voor de hand, daar de wijziging voor de spreekorganen van ieder evenzeer gemakkelijker is, te meer daar zij toch reeds overeenstemmen in accent, tempo enz. Hetzelfde geldt voor de ligging der spreekorganen in den toestand van rust. In hoeverre nu de invloed van klimaat, levenswijze en gesteldheid van den bodem zich doet gelden, ligt nog in het onzekere.

Dat de bouw der spreekorganen op de klankwijziging niet veel invloed heeft, blijkt hieruit, dat de grenzen der dialecten niet samenvallen met die der familiën, waarbij de eigenaardigheden dier organen natuurlijk overerven. Nog sterker. Personen uit eenzelfde gezin met nagenoeg volkomen gelijke taal, verspreiden zich door het land en leven daar geruimen tijd in verschillende verkeerskringen. Wanneer zij elkander later ontmoeten, zullen zij opmerken dat hun taalklank zich sterk veranderd heeft, al wilden zij hun eigen klank behouden. Grooter wordt dit verschil, wanneer zij zich moeite gaven, met de personen hunner nieuwe omgeving hetzelfde dialect te spreken. Het onderlinge verkeer is de voornaamste factor tot het vormen van dialectgroepen.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat iedere persoon een bijzonderen aanleg heeft en een verschillende ontwikkeling erlangt, dan zou men de mogelijkheid van ontelbare veranderingen moeten aannemen. Inderdaad is dit zoo niet. Dat komt, omdat iedere klank zich maar in een paar richtingen kan wijzigen. De *a* bv. kan veranderen in de richting naar *i* of naar *oe*, anders niet. Daarbij houden in een taalgebied de verschillende veranderingen elkander vrij wel in evenwicht door elkanders invloed tegen

te werken en tot nul te herleiden. Alleen in een klein gebied kan een afwijking, zooals wij gezien hebben, blijvend worden. Het begint bij enkelen, anderen nemen het over en wanneer de meerderheid eenmaal den klank gewijzigd heeft, moet de minderheid wel volgen. Ook wanneer zij zich met alle kracht daartegen verzet, krijgt de zaak toch haar beslag. Zij sterven uit en het opgroeiende geslacht vormt het orgaangevoel overeenkomstig de klanken die het hoort. Hierbij komt het niet op aan *van wien*, maar wel *hoe vaak* het die klanken hoort. De klankwijziging neemt dus grootere verhoudingen aan, wordt meer algemeen, door de overdracht der klanken op het nieuwe geslacht. Eigenlijk is dat dan geen wijziging in de bestaande taal, maar een afwijkende nieuwvorming.

Die vorming der nieuwe taal bij het aankomende geslacht kan nog door een andere oorzaak verschillend uitvallen. Klanken worden wel overgedragen, maar niet het orgaangevoel. Overeenstemming der zelf geuite klanken met die welke het kind hoort, geven het de zekerheid, dat het goed spreekt. Wanneer het nu niet goed hoort, zal het kleine afwijkingen niet opmerken. Verder kunnen soms tamelijk gelijke klanken door verschillende bewegingen der spreekorganen voortgebracht worden. Een *r*-geluid ontstaat door trilling van *de punt der tong* of van *de huig*. Dat verschil is zoo weinig, dat het voor het verkeer niet storend werkt. Daarom wordt het kind door de verkeersgenooten er niet altijd opmerkzaam op gemaakt, wanneer het zoo'n letter met andere organen voortbrengt dan zijn omgeving. Zulk een wijziging kan blijvend worden. Laat men in plaats van de punt, de randen van het voorste gedeelte der tong trillen, dan heeft men ook min of meer een *r*-geluid. Heeft iemand de gewoonte aangenomen, op deze wijze de *r* voort te brengen,

dan zal zijn orgaangevoel voor de *r* heel weinig verschillen van dat voor de *l*, kan licht daarmede versmelten en, indien dit geval zich voordoet, zegt hij een *l* in plaats der *r*, zonder het zelf op te merken. Zoo hoorde ik in eenige dialecten *flambozen* in plaats van *frambozen* zeggen. Verwisseling van *l* en *r* is bij de Chineezen in onze Indische bezittingen een algemeen voorkomend verschijnsel.

Bij 't spreken verschuift zich vaak de volgorde der woorden, lettergrepen en enkele klanken, doordat een element te vroeg in het bewustzijn dringt. Dit is de oorzaak van het zich verspreken en verschrijven. De een doet dat meer dan de ander. Bij kinderen algemeen voorkomend is de vorm *ruituig* voor *rijtuig*. Hoe minder aandacht men schenkt aan de te uiten klanken, door bv. zich de zaakvoorstellingen helder bewust te maken, of door aan andere dingen te denken, hoe meer het zal voorkomen. Verder is het bekend, dat het moeite kost, overeenkomstige, doch verschillende klanken vlug na elkander zuiver uit te spreken. Hierop berust de eigenaardigheid van verschillende spreekkunststukjes, zooals: *jeuk jouw jeukerige neus ook zoo als mijn jeukerige neus jeukt;* of *de kat die krabt de krullen van de trap*. Evenzoo is het moeilijk hetzelfde element vaak kort na elkander in verschillende verbindingen uit te spreken, bv. *achter op de trap hangen drie droge doeken; drie droge doeken hangen achter op de trap*. Het zijn gewone vergissingen, die min of meer vaak voorkomen. Die kunnen dan gemakkelijk algemeen worden door de overdracht der taal op 't jonge geslacht en dat is dan wederom een oorzaak van klankwijziging.

Eenige 13-jarige leerlingen hoorde ik *Cantrabisch* gebergte zeggen in plaats van *Cantabrisch*, en bij het schriftelijk werk hadden zij 't ook zoo geschreven, hoewel zij den juisten vorm in hun atlas hadden

gezien. Op deze wijze moeten eenige gevallen van metathesis in de spreektaal verklaard worden. Zoo zegt het volk vaak *fambrozen*, in plaats van *frambozen*, met den tusschenvorm *frambrozen*; *rits*, *weps*, *geps* in plaats van *rist*, *wesp*, *gesp*; in de 17[de] eeuw meer algemeen en thans nog in de Zaanstreek *zageles*, *stremmeles*, *dekles* voor *zaagsel*, *stremsel*, *deksel*. Die letteromzettingen konden ook in de algemeene schrijftaal opgenomen worden, b.v. *naald* voor *nadel*, *Kloveniersburgwal* voor *Kolveniersburgwal*. Metathesis werd en wordt vaak begunstigd door het klinkend karakter van sommige medeklinkers. Een jongen van 13 jaar b.v. ken ik, die moeite heeft, de *r* goed te zeggen; hij laat die klank daarom nogal klinken en sprak *grenzen* ongeveer als *gerenzen* uit. In een opstelletje schreef hij dat woord tweemal juist en viermaal *gernzen*. *Grut* werd *gerut*, *gorut* en zoo *gort*. Zoo ontstond *nooddruft* uit *nooddurft* (van durven, derven = missen), *bord* uit *bred*. Velen spreken *plezier* en *probeeren* uit als *pelezier*, *perebeeren*. Door verschuiving van het orgaangevoel kon dit gemakkelijk *pelzier* en *perbeeren* worden, zooals deze woorden in veel dialecten gehoord worden.

Assimilatie wordt hierdoor ook zeer begunstigd: *komkommer* voor fr. *concombre*; *lommer* voor fr. *l'hombre*; *slabbakken* voor *slaphakken*, met slappe hakken, traag, zonder energie iets doen; *asem* voor *aadsem*, dat ook *adem* kon worden.

Ook de dissimilatie berust op deze vergissingen, b.v. *kamenier* voor *kamerier*; het 17[de]-eeuwsche *woekenaar* voor *woekeraar*; *pelgrim* van Mlat. *pelegrinus* voor *peregrinus*; *martelen* voor Mnl. *marteren* van Mlat. martyrium; *knuppel* voor *kluppel*, verwant aan *kloppen*; dialectisch *prefester* voor *professor*. Als dissimilatie kan ook beschouwd worden het invoegen der *d* bij woorden als *zwaar-*

der, *boender*, *daalder*, om de samenstooting van twee vloeiende medeklinkers, *r* en *r* of *l*, *n* met *r* te voorkomen. In de spreektaal komt die invoeging veel meer voor dan in de schrijftaal, b.v. *smalder*, *dunder*.

Vlug spreken is vaak oorzaak, dat de spreekorganen niet die noodige bewegingen maken, of niet eenigen tijd in een zekeren stand blijven om de klanken zuiver te doen hooren. Dan merkt het gehoor uitlating of weglating van letters op, b.v. *m'eer* voor *mijnheer*, *lui'nt* voor *luitenant*, *mart* voor *markt*, *ert* voor *erwt*, *selde* voor *zelfde*, *nee* voor *neen*, *a'j* en *be'j* voor *als je* en *ben je*. Zulke veranderingen kunnen tijdelijk zijn, dialectisch blijven of in de algemeene taal opgenomen worden, zooals het geval was met *preeken* voor *prediken*, *mekaar* voor *malkander*, *best* voor *betst*, *rooien* voor *rooden*, *Fransche titel* voor *voorhandsche titel* enz.

Alvorens dit hoofdstuk te besluiten, willen wij nog de vraag, *zijn de klankwetten absoluut en onveranderlijk? laten zij geen uitzonderingen toe?* van naderbij bezien. Hierbij moet niet uit het oog verloren worden het groote verschil, dat er bestaat tusschen natuurkundige wetten en taalwetten. De eerste zeggen, wat onder zekere voorwaarden altijd moet gebeuren; de laatste constateeren de regelmatigheid, opgemerkt in een groep van historische taalverschijnselen. Bij het vaststellen van taalwetten gaat men altijd van vergelijkingen uit. Men heeft de verhoudingen van een dialect met een ander, van een vroegeren ontwikkelingstrap met een lateren vergeleken. Men heeft ook uit de vergelijking der verschillende verhoudingen binnen eenzelfde dialect en denzelfden tijd klankwetten afgeleid. Van deze laatste soort zijn de regels, die men in een practische spraakkunst pleegt op te nemen, bv. „de sterke werkwoorden veranderen in den onvoltooid verleden tijd den stamklinker *ij*

in *e*, de *ie* en *ui* in *o*" enz. Uit dergelijke regels moet men niet de gevolgtrekking maken, dat telkens die klankveranderingen plaats hebben, dat telkens die andere vormen opnieuw gemaakt worden. Zij zijn òf geregelde voortzettingen van vroegere vormen, die men onthouden heeft, òf het zijn analogievormen, waarover meer in hoofdstuk V. Zulke veranderingen vat men samen onder den naam *vervoeging* of *buiging* en is vaak iets geheel anders dan de klankwijzigingen, hoewel die vormen op zich zelf ook den invloed der klankwetten ondervonden. De klankwetten hebben uitsluitend betrekking op de klankwijziging die een woord in denzelfden dienst van den zin in verloop van tijd ondergaan heeft. Wanneer wij derhalve spreken van de *consequentie der klankwetten*, dan kan dat alleen beteekenen, dat de klankwijziging in hetzelfde dialect in alle op zich zelf staande gevallen, die in eenzelfde verhouding verkeerden, gelijk bleef. Waar dus vroeger een gelijke klank bestond, moet ook op de latere ontwikkelingstrappen altijd een gelijke klank blijven, òf waar een splitsing in verschillende klanken plaats greep, daar moet een bepaalde oorzaak, als de inwerking van omringende klanken, accent, plaats in een lettergreep enz. aan te geven zijn, waarom in 't eene geval deze, in 't andere geval die klank ontstaan is. Ook moeten de woorden niet afzonderlijk, maar in het zinsverband beschouwd worden.

Na al wat in dit hoofdstuk omtrent klankwijziging gezegd is, is het duidelijk dat de klankwetten absoluut en onveranderlijk zijn. Wat iedere persoon op zich zelf betreft, wij hebben gezien, dat het uiten van klanken afhangt van zijn orgaangevoel en de voorstelling hiervan in zijn geest, en dat deze voorstelling werkt zonder dat de spreker zich hiervan bewust is. Nu vormt zich dat orgaangevoel niet voor ieder woord afzonderlijk, maar voor de klankgroepen.

Waar nu dat orgaangevoel voor een zekere klankgroep zich gewijzigd heeft, zal telkens als die klankgroep gezegd wordt, dit op dezelfde wijze geschieden. Veranderingen in de uitspraak, door sneller of langzamer, luider of zachter, zorgvuldiger of achteloozer spreken veroorzaakt, zullen altijd dezelfde klankgroep op dezelfde wijze treffen, in welk woord die ook voorkomen mag.

De opmerking is wel eens gemaakt, dat inachtneming der verwante vormen, of het etymologisch bewustzijn der sprekers de werking eener klankwet zouden kunnen verhinderen. Ten onrechte. Vroeger is in dit hoofdstuk uitvoerig betoogd, dat de veranderingen telkens onmerkbaar klein zijn en dat geen spreker zich hiervan bewust is. Hij kan er zich dus niet voor in acht nemen. Iets anders is het, wanneer die veranderingen zekere grenzen overschreden hebben. Door vergelijking met andere verwante vormen van dan of vroeger kan hij die veranderingen wel corrigeeren, doch dan heeft men te doen met de werking der analogie, waarover meer in hoofdstuk V. Die analogie werkt niet *naast*, maar *na* de klankwet. Deze werkte dus, al werd later die werking ook door die eener andere wet weder opgeheven. Het is voor ieder duidelijk, dat dit niet hetzelfde is, als zou de klankwet heel niet gewerkt hebben. Wat te betoogen viel.

Van dezelfde kracht is de opmerking, dat het letten op de verstaanbaarheid en duidelijkheid de werking eener klankwet zou storen.

Neen! *de klankwetten werken met blinde noodzakelijkheid*, *zonder ergens de een of andere uitzondering toe te laten*, zegt Osthoff terecht.

Kan het verkeer der verschillende menschen onderling tot inconsequentiën aanleiding geven? Denkbaar zou dit alleen zijn, als iemand gelijktijdig stond onder den invloed van eenige groepen van personen

die in hun taal duidelijk van elkander verschillend waren en hij sommige woorden van de eene groep en andere weer van de andere groep leerde. Maar dit is een uitzondering. Gewoonlijk leert iemand zijn taal van een groep menschen, waarbij zulke verschillen niet voorkomen. Gesteld dat de hoorder toch wel eenig verschil in uitspraak opmerkte, dan zou de voorstelling hiervan zich versmelten met de algemeene voorstelling van den klank en op den spreker had dat dus geen invloed. Te meer, daar in die dialectstreek weer andere personen leven, wier uitspraak uiterst fijne overgangen vormt tusschen de grootste verschillen. Die hoort hij ook voortdurend spreken, zoodat een grenslijn door hem nooit zuiver gehouden kan worden. Verder zou bij het naspreken zich geen tweeërlei orgaangevoel bij hem ontwikkelen, zoodat hij iedere klankgroep slechts op één wijze zou voortbrengen. De omstandigheid dat er wel eens personen uit een andere dialectstreek zich daar vestigden, zou toch geen invloed hebben, daar die personen in de massa geheel opgaan. Iets anders wordt het, wanneer door groote geschiedkundige gebeurtenissen personen van verschillende dialecten met elkander vermengd worden. Daarover zal hoofdstuk XI handelen. Bij de vaststelling der klankwetten hebben wij natuurlijk hiermede geen rekening te houden.

De poging is wel eens gedaan, om de klankwijziging te verklaren uit een verkeerd hooren. Op zich zelf staande gevallen van verkeerd hooren kunnen echter geen gevolgen voor de taalontwikkeling hebben. Want wat gebeurt er, als ik iemand niet goed versta? Uit den samenhang raad ik, wat hij zeggen wil en ik zal het niet goed gehoorde woord volgens mijn woordvoorstelling aanvullen. Is die samenhang niet voldoende, dan zal ik òf een verkeerd woord aanvullen, òf ik zal niets aanvullen en met het niet

verstaan tevreden zijn, òf nog eens aan den spreker vragen wat hij zeggen wilde.

Bij kinderen komt het wel voor, dat zij verkeerd hooren en dan de woorden verkeerd uitspreken. Dit laatste gebeurt echter ook, waar zij de klanken zuiver hooren, omdat hun orgaangevoel zich niet voldoende ontwikkeld heeft. Langzamerhand wordt dit echter beter en de voorstelling van klank en orgaangevoel rectificeeren elkander, omdat het die woorden telkens en telkens weer zeggen hoort. Is dit niet het geval, dan vergeet het die woorden. Het verkeerd hooren komt vooral daar voor, waar menschen van verschillend dialect of van verschillende talen met elkander spreken. Dit heeft invloed op den vorm, waarin vreemde woorden worden overgenomen. Meermalen zijn dit betrekkelijk groote afwijkingen, maar dit laatste hangt nog meer af van het feit, dat de hoorder het orgaangevoel mist om de gehoorde klanken juist weer te geven.

HOOFDSTUK IV.

Begripswijziging der woorden.

Klankverandering ontstaat door de herhaalde kleine afwijkingen van den oorspronkelijken klank. In den loop der eeuwen veranderde hierdoor een woord soms weinig, soms veel, tot onherkenbaar wordens toe; vgl. Got. *fisks* dat *visch* werd; Mlat. *paraveredus*, dat langzamerhand *paard* opleverde en Grieksch *eleemosyne*, dat wij nu kennen in den vorm *aalmoes*. Of die veranderingen nu weinig of veel bedroegen, steeds ging het oude te niet bij het ontstaan van het nieuwe. Het nieuwe vervangt het oude. Dit is niet noodwendig het geval bij de begripswijziging der woorden; gewoonlijk blijven de nieuwe beteekenis en de oude naast elkander bestaan en waar, wat ook voorkomt, de oude beteekenis verdwijnt, is dit een secundair verschijnsel.

Waar wij spreken van *het huis* en wij bedoelen daarmede het *koopmanshuis*, daar sluiten wij de eigenlijke en oorspronkelijke beteekenis van het woord niet uit, wij beperken en omlijnen die juister. Evenmin doen wij dat, als wij spreken van *naald* in den zin van *naaldvormig blad van een pijnboom*. Hier verruimen wij de beteekenis van het woord.

Inderdaad bestaat de begripswijziging der woorden in niets anders dan in verruiming of in beperking der beteekenis, die dan overeenkomt met een verarming of verrijking van den inhoud. Het komt ook voor, dat de beteekenis van een woord beurtelings beperkt en verruimd wordt, en door herhaling hiervan kan een woord in verloop van tijd juist het tegenovergestelde gaan beteekenen van vroeger. Zoo beteekende *slecht* vroeger *eenvoudig*, *zacht*, *vriendelijk*; het was dus een eer voor iemand, als men hem slecht noemde. En nu?

Begripswijziging en klankwijziging der woorden komen hierin met elkander overeen, dat zij tot stand komen door een afwijking in de individueele toepassing van het gebruikelijke, en die afwijking langzamerhand algemeen navolging vindt. De mogelijkheid of liever de noodzakelijkheid der begripswijziging heeft haar grond hierin, dat de beteekenis van een woord, telkens zoo als het aangewend wordt, niet geheel behoeft overeen te komen met die welke het gebruik in 't algemeen er aan hecht. Om dit verschil juist aan te geven, zullen wij ons bedienen van de termen *gebruikelijke* en *occasioneele* beteekenis van een woord. De beteekenis die ieder uit eenzelfde taalgemeenschap hecht aan het een of ander woord, op zich zelf gebezigd, noemen wij de *gebruikelijke*. Onder de *occasioneele* verstaan wij die beteekenis, welke de spreker in den samenhang der rede er aan hecht en die hij veronderstelt, dat de hoorder er ook aan hechten zal. Het woord *mes*, op zich zelf gebezigd, beteekent *snijdend werktuig* (de gebruikelijke beteekenis); maar als iemand het in een zeker verband bezigt, kan hij denken aan een bijzonder soort van mes: een *knipmes*, een *tafelmes*, een *kaasmes* enz., of ook wel een bepaald mes (de occasioneele beteekenis).

De occasioneele beteekenis is meestal scherper om-

lijnd dan de gebruikelijke, de inhoud van dat begrip is rijker; er kunnen echter minder verschillende voorwerpen onder verstaan worden, de omvang is enger. Verder *kan* het woord occasioneel iets concreets aanwijzen, terwijl de gebruikelijke beteekenis *altijd* abstract is. Met *concreet* bedoelen wij hier, wat werkelijk bestaat, wat grenzen in ruimte of in tijd heeft, terwijl wij *abstract* noemen, wat zonder die grenzen bestaat, dus de naam eener algemeene voorstelling of begrip, waartoe verschillende concreten gebracht kunnen worden. Deze termen hebben dus niets gemeen met de gewone verdeeling der substantieven in concrete en abstracte, zooals die in veel spraakkunsten nog gegeven wordt. *Huis* in *een huis* is zeer abstract, terwijl het in *mijn huis* concreet is; evenzoo is *jeugd* in *de dagen uwer jeugd* concreet, terwijl het in *de jeugd is de tijd om te leeren* abstract is.

Verreweg de meeste woorden kunnen in hun occasioneele beteekenis zoowel abstract als concreet zijn. Sommige evenwel beduiden uit hun aard meer iets concreets, zooals het lidwoord van bepaaldheid, de persoonlijke, de bezittelijke en de aanwijzende voornaamwoorden, benevens woorden als *hier*, *daar*, *gisteren*, *morgen*. Op zich zelf hebben zij geen bepaalden inhoud, maar zij verkrijgen dien door hun toepassing in verband met andere woorden. Zelfs de aanwijzende voornw. kunnen iets abstracts beteekenen, bv. *Er is een groot verschil tusschen een statenbond en een bondsstaat; deze ..., gene ...* Het lidwoord van bepaaldheid en het persoonlijk voornw. kunnen eveneens iets abstracts aanduiden, bv. *de hond is een zoogdier: hij brengt levende jongen ter wereld.*

„De eigennamen zullen wel altijd iets concreets uitdrukken", zal menigeen denken, „daar zij een bijzondere naam zijn om één (persoon, plaats enz.) uit andere van dezelfde soort te onderscheiden".

Doch omdat eenzelfde eigennaam aan verschillende personen, steden enz. gegeven wordt, hebben zij niet altijd dezelfde occasioneele beteekenis en zijn dus abstract.

Omgekeerd zijn er andere woorden, die volgens hun aard slechts het algemeene, niet het concrete uitdrukken, zooals *ooit*, *ergens*, *iemand*, *iets;* doch ook deze kunnen in hun occasioneele beteekenis meer beperkt, scherper omlijnd zijn; vgl. *heb ik ooit zoo iets gezegd?* en *zou hij ooit zoo iets doen?* In den eersten zin is *ooit* beperkt tot het verledene, in den tweeden zin tot het toekomende.

Een veel grooter verschil tusschen de occasioneele en de gebruikelijke beteekenis van een woord is het volgende. Gebruikelijk kan de beteekenis van een woord meervoudig zijn, de occasioneele is altijd enkelvoudig, afgezien van die gevallen, waar men met opzet dubbelzinnig of in raadselen spreekt, b.v. *acht is meer dan duizend*, waarin *acht* = oplettendheid, en het doet denken aan het telwoord acht.

Nu kan het zijn, dat men oorspronkelijk met twee of meer verschillende woorden te doen heeft, of met één woord, dat langzamerhand verschillende beteekenissen kreeg. Voor den hoorder is dat hetzelfde. Hij weet niet, welke der beteekenissen, daarmede aangeduid, de spreker in de gedachten heeft. In de spelling heeft men soms nog wel verschil laten bestaan of verschil gemaakt, maar dat is een uiterst gebrekkig middel voor den lezer. Immers de klankengroep is de vertegenwoordiger vaak van vijf of meer beteekenissen en de spelling kan dat onmogelijk aangeven. Daarom verdient het in geenen deele aanbeveling, onderscheidingen in de spelling te maken als tusschen *practijk* en *praktijk*, *kopij* en *kopie.* Het schrijven zou er niet door vergemakkelijken en de hoorder heeft er in het geheel niets aan. Men vergelijke: *beren*, roofdieren — onbetaalde rekeningen — op

crediet koopen en *beeren*, muurstutten — waterkeeringen — ijsbrekers op den wal — heiblokken — mannetjes-varkens — land met beer bemesten; *delen*, planken en *deelen*, gedeelten; *hei*, dorre en zandige streek land en *hij*, persoonlijk voornaamw.; *meid*, dienstbode — meisje en *mijt*, klein dier (schurftmijt, kaasmijt) — hoop, stapel (hooimijt); *zeis*, werktuig om gras te maaien en *sijs*, zangvogel; *nog*, het fransche encore en *noch*, niet.

In iedere taal komen dergelijke woordengroepen voor, maar nog veel grooter is het aantal woorden met één schrijfwijze, die uiteenloopende beteekenissen hebben; bv. *vos*, het kleine roodharige roofdier — paard met een vossekleur — roodharig mensch — sluw mensch; *voeren*, de verleden tijd van varen — dieren voedsel geven — kleine kinderen helpen eten — voering in iets naaien — meervoud van wagenvracht (hooi); *pit*, zaadkorrel van veel vruchten — geld (hij heeft pitten) — kous, katoen eener lamp — gaspit — merg van takken (de pit van vlierhout) — kracht, sterkte (daar zit pit in dat laken) — energie (de pit is er bij hem uit); *sturen*, de richting geven aan een paard — idem aan een vaartuig — zenden (zoowel personen als zaken).

Zeer groot is het aantal beteekenissen van het woord *post*, die bij onderzoek blijken, alle uit dezelfde grondbeteekenis te zijn voortgekomen: 1. deurstijl: *de post van een deur*; 2. stapel pas geschepte vellen papier met vilt er tusschen: *papier in bevilten post*; 3. aangewezen standplaats: *op post staan;* 4. wachthuis: *politiepost;* 5. wie ergens geplaatst is: *de post aflossen;* 6. ambt, bediening: *hij bekleedt een eervollen post;* 7. taak: *dat is een moeilijke post;* 8. (in verband met 4) wisselplaats van paarden voor reizigers: *posthuis;* 9. het reizen met postpaarden: *te post reizen;* 10. postkantoor: *een brief naar de post brengen;* 11. het brievenvervoer met de posterijen: *met de*

naaste post schrijven; 12. keer dat er brieven, kranten enz. rondgebracht worden: *ik krijg de krant met de laatste post;* 13. postbode: *is de post er al geweest;* 14. postpapier: *een velletje post;* 15. (in verband met 5) artikel van een koopmansrekening: *een rekening met tien posten;* 16. te betalen geldsom: *een post van f 100;* 17. onderdeel van een begrooting: *de post van onderwijs is verhoogd.*

Sommigen hebben wel eens beweerd, dat men hier niet te doen heeft met op zich zelf staande beteekenissen, maar met eigenaardige toepassingen eener zelfde beteekenis. Dit moge oorspronkelijk het geval geweest zijn, voor het tegenwoordige taalgevoel is dat niet meer zoo. Immers als iemand bij het spreken het woord *post* in een der 17 opgegeven beteekenissen gebruikt, dan blijkt uit het verband dadelijk, welke bedoeld is en de hoorder behoeft niet aan de grondbeteekenis te denken om de nu gewilde daaruit af te leiden. Een ander bewijs, dat men met op zich zelf staande beteekenissen te doen heeft, is, dat er geen eenvoudige definitie van *post* te geven is, die alle beteekenissen omvat. Een omschrijving van een der beteekenissen, laat bijna alle andere onverklaard. Evenmin kan het woord op eenmaal in zijn ganschen omvang gebezigd worden. Men beproeve het slechts met de gegeven voorbeelden.

Ook zelfs daar, waar de gebruikelijke beteekenis als een enkelvoudige mag beschouwd worden, kan de occasioneele, zonder nog concreet te worden, daarvan afwijken, doordat zij slechts een der verschillende soorten bedoelt, die onder het algemeene begrip vallen. Het gewone woord *naald* moet in sommige gevallen opgevat worden als *naainaald*, *teekennaald*, *stopnaald*, *rijgnaald*, *haaknaald*, *breinaald*, *haarnaald* enz.

Al het verstaan tusschen verschillende personen berust op de overeenstemming in hun zielevoorstellin-

gen. Tot het verstaan der gebruikelijke beteekenis is niet meer overeenstemming noodig, dan tusschen de leden eener zelfde taalgemeenschap bestaat, voor zoover zij reeds de taal ten volle machtig zijn. Indien echter bij de aanwending de beteekenis meer van bijzonderen aard is, bv. *huis* voor *handelshuis*, dan zal die alleen verstaanbaar worden, wanneer de voorstellingen der ziel bij de sprekers nog meer overeenkomen, b.v. wanneer beide bij den handel betrokken zijn. Zoo kunnen dezelfde woorden volkomen verstaanbaar zijn voor den een en onverstaanbaar voor den ander, of ten deele misverstaan worden, al naar de ontwikkeling en kennis van de hoorders, of van de verschillende omstandigheden, die het verstaan bevorderen of tegenwerken.

Het is hier wel de plaats om er op te wijzen, dat de reeks van voorstellingen, die in 't bewustzijn geroepen worden door een woord, *nooit* bij twee personen *geheel dezelfde* zijn, omdat ontwikkeling, belangstelling, opmerkzaamheid, energie enz. enz. zoo ontzettend verschillen, en toch ieder voor zich invloed uitoefenen op die reeks. Dit is ook de reden, waarom een vertaling, al is die nog zoo nauwkeurig, nooit geheel aan het oorspronkelijke gelijk kan zijn, inzonderheid niet, wanneer het literarische meesterstukken geldt. Nog minder zal dit gelukken, wanneer men werken uit een andere beschavingsperiode tracht over te brengen. Om dat zoo getrouw mogelijk te kunnen doen, moet de vertaler zich tot in bijzonderheden in den toenmaligen gedachtenkring inwijden, wat niet dan na gezette en omvangrijke studie gelukken zal en dan meestal nog maar ten deele.

De omstandigheden, die het onderling verstaan der sprekers bevorderen, behoeven niet alle van taalkundigen aard te zijn. We zullen achtereenvolgens de voornaamste beschouwen. Om abstracte woorden concreet te maken, dienen vooral de woord-

jes op blz. 47 aangegeven en wel in de voornaamste plaats de lidwoorden van bepaaldheid *de* en *het*. Het gebruik hiervan heeft zich echter zoodanig ontwikkeld, dat zij niet alleen individualiseeren, maar ook de geheele soort aanduiden, zooals wij zagen in den zin: *de hond is een zoogdier*. Talen die geen lidwoorden kennen, zooals het Latijn, het Russisch en het Chineesch, bezigen de abstracte woorden ook zonder bijzondere aanwijzing, om iets concreets uit te drukken.

Of nu dit concrete al of niet aangegeven is, er dienen andere middelen bij te komen, om het nader te bepalen. In de eerste plaats is dat de gemeenschappelijke aanschouwing van spreker en hoorder. De laatste merkt dadelijk, dat de eerste met het woord *boom* of *toren* een bepaalden boom of toren bedoelt, als zij het betreffende voorwerp beide voor oogen hebben. Dan kan dit nog nader aangeduid worden door het wijzen met de handen, de oogen of door andere gebaren. Hierdoor kan men ook die voorwerpen nader aanwijzen, die men niet werkelijk voor oogen heeft, maar waarvan men weet, in welke richting zij zich bevinden.

Een tweede middel, waardoor een woord in betrekking wordt gebracht tot iets bepaald concreets, kan liggen in hetgeen de spreker heeft laten voorafgaan. Weet de hoorder eenmaal juist wat de spreker met een woord bedoelt, dan past hij dat ook in het verdere verloop van het gesprek toe. Als er gesproken is van den toren van een bepaald dorp, dan is het natuurlijk, dat de hoorder in het verdere gesprek steeds aan dezen bepaalden toren zal denken. De herinnering aan het vroeger gezegde komt in de plaats der onmiddellijke aanschouwing. Dat kan nog ondersteund worden door het gebruik van aanwijzende voornaamwoorden en bijwoorden, bv. *deze toren*, *de toren daar*. *Deze* en *daar* dienen eigenlijk, om

iets in de ruimte aan te wijzen; de toepassing ervan op het in het gesprek voorafgaande is dus een voortreffelijk middel, om de beteekenis der woorden voor den hoorder juist en bepaald te maken.

In de derde plaats kan het zijn, dat spreker en hoorder in gelijke omstandigheden verkeeren, eenzelfde beroep uitoefenen, op dezelfde plaats wonen, van gelijken leeftijd zijn, dezelfde ervaringen hebben enz. Dan hebben zij in den geest reeksen van gelijke voorstellingen aan dezelfde woorden geassociëerd, die door het bezigen dier woorden bij beide bewust worden. Zoo zullen de menschen die rondom zekere stad wonen, allen dezelfde stad bedoelen, als zij zeggen: *ik ga naar stad*; *ik ben naar stad geweest;* enz. Menschen van eenzelfde stad zullen hetzelfde meenen, als zij spreken van *de markt*, *het stadhuis*, *de haven* enz. Evenzoo zullen de lieden die in eenzelfde huis wonen, precies weten wat men bedoelt met *de keuken*, *de zolder*, *de eetkamer*. Zoo zullen wij onder *Zondag* in den zin: *Zondag ga ik naar Amsterdam*, den eerstvolgenden verstaan en in *Zondag ben ik thuisgebleven*, den laatstleden Zondag. De bewoners van eenzelfde land weten dadelijk, wie er met *de koningin*, *den keizer* bedoeld wordt; evenzoo de leden uit eenzelfde huisgezin met *vader*, *moeder*. Zoo kan het ook zeer duidelijk zijn, als die familiebetrekking alleen den spreker of den hoorder betreft, in zinnen als: *Is moeder thuis?* (die van den hoorder); *Ge moeten even bij moeder komen* (die van den spreker).

In de vierde plaats kan een nadere bepaling te hulp geroepen worden: bv. van een bepaald paleis sprekende, kan men zeggen: *het paleis van de koningin.* Dit is nu alleen scherp aangegeven, wanneer de koningin slechts één paleis heeft, of wanneer wij in de nabijheid van een harer paleizen zijn, òf wanneer uit het verband der rede blijkt, welk paleis bedoeld

wordt. Als men over Amsterdam spreekt, zal men met *het paleis der koningin* natuurlijk dat op den Dam bedoelen.

Eindelijk kan een woord een concreten zin krijgen, door andere concrete woorden, die er mee in verband staan. In zinnen als *Karel trok de jas uit; ik nam hem bij den arm; hij klopte mij op den schouder* hebben *jas*, *arm*, *schouder* een concreten zin door het verband met *Karel*, *hem* en *mij*.

Verschillende personen kunnen denzelfden eigennaam hebben. Met den naam *Karel* bv. worden honderden en nog eens honderden aangeduid. Het is dus *abstract*. Evenals nu de soortnamen een concreten zin erlangen, kunnen de eigennamen dit ook. Met *Karel* wordt slechts een bepaalden persoon aangewezen, als hij dien wij zoo noemen, voor ons staat, òf wanneer wij juist van hem gesproken hebben. Evenzoo in den kring eener familie of van bekenden, als er slechts één Karel onder hen is. Anders moet die nader aangeduid worden met *de oude*, *de jonge*, *de groote*, *de kleine Karel* enz. Voor een grooteren kring van personen, òf in 't algemeen is deze aanduiding niet genoeg en wij moeten onze toevlucht nemen tot andere, bv. *Karel de Stoute*, *Karel V van Duitschland*, *Karel XII van Zweden*. Zoo zijn er ook vele plaatsen die denzelfden naam dragen, bv. *Rijswijk* (bij Den Haag, bij Wijk bij Duurstede en bij Heusden); *Utrecht* (in Nederland en in De Transvaal); *Frankfort* (aan de Oder en aan de Main). Die namen hebben dus geen concreten zin. De naam alleen is voldoende om de bepaalde plaats aan te wijzen voor de menschen uit den omtrek; ook in 't algemeen als de bedoelde plaats de voornaamste of de meest bekende is onder die, welke denzelfden naam dragen. Anders is eene nadere aanduiding noodig.

Dezelfde middelen waardoor een woord een con-

creten zin krijgt, dienen ook om de meer bijzondere beteekenis van een woord aan te geven. Anders zal men bij het hooren van een woord alleen denken aan de meest gewone beteekenis ervan of aan de grondbeteekenis. Bij *sleutel* denk ik in de eerste plaats aan het middel om een slot te bewegen, bij *trein* aan het middel van vervoer, bij *hoofd* aan het lichaamsdeel. Dit wordt dadelijk anders, wanneer in de gedachte van den hoorder bepaalde reeksen van voorstellingen bewust zijn, of er naar streven, bewust te worden. Dit hangt af van hetgeen reeds gesproken is, of van de omgeving, van het beroep, het veld van studie. Bij het hooren van een woord verbindt hij dan dadelijk die voorstelling er aan, welke met de andere geassocieerd is. Zoo maakt het een groot verschil uit, of ik het woord *band* hoor zeggen in een boekwinkel, in een kuiperswinkel, in een smederij, in een rijwielhandel of in een garen- en bandwinkel; evenzoo het woord *blad* in de nabijheid van planten, bij een meubelmaker, of in een papierwinkel.

Verschillende beroepen en ambten bezigen vele woorden in eigenaardige beteekenissen, van het algemeen gebruik afwijkende. Wanneer nu de menschen van eenzelfde beroep of ambt zoo'n woord bezigen, dan zullen zij elkander volkomen verstaan. Jagers bedoelen met *lepels* de ooren van een haas; smeden met *rattestaart* een ronde vijl; militairen met een *dure* een remplaçant; sigarenhandelaars met *die sigaar sneeuwt*, dat de asch weinig samenhang heeft en er bij kleine gedeelten telkens afvalt; enz.

Van groot gewicht is ook het verband, waarin een woord voorkomt. Daardoor wordt gewoonlijk de mogelijkheid buitengesloten, het woord in meer dan één beteekenis op te vatten. Men vergelijke: *Hij leunde tegen de post van de deur — de soldaat staat op post — hij heeft een mooien post — brieven op de post doen — de post is aan*; *ik zit op de*

tocht — een tocht naar het Noorden; voor het gerecht komen — van de verschillende gerechten proeven; een ronde bal — het bal duurt tot laat in den nacht; het licht is aangestoken — het is hier licht genoeg om te lezen — de Engelsche spraakkunst is licht — licht doet hij het, als je het hem vraagt; wij gaan naar buiten — deze klok gaat — zoo zal het wel gaan; mijn voet doet zeer — de voet van een kous — de voet van de lamp — de voet van den berg — die plank is 9 *voet lang; er waait veel stof — stof voor een opstel — die stof kost f* 3 *den Meter; de kraan is een steltlooper — de kraan in de keuken — deze kraan kan lasten van* 90.000 *KG. dragen — hij is een heele kraan.*

In de tot nog toe besproken gevallen bestond de afwijking der occasioneele beteekenis van de gebruikelijke hierin, dat deze alle elementen der laatste bevatte en nog iets meer. Het kan echter zijn, dat de occasioneele beteekenis niet alle elementen der gebruikelijke insluit, waarbij dan weer iets komen kan, dat de laatste niet bevat. De algemeene grondvoorwaarde voor de mogelijkheid van zulk een slechts gedeeltelijke aanwending der gebruikelijke beteekenis is daardoor gegeven, dat deze meestal uit verscheidene afzonderlijke elementen bestaat. Iedere voorstelling eener zelfstandigheid bevat noodzakelijk de voorstelling van verscheidene eigenschappen. Maar ook vele voorstellingen van eigenschappen en werkingen, die wij met een enkel woord noemen, zijn samengesteld. Heel eenvoudige hoedanigheden in dit opzicht zijn de kleuren: blauw, rood, groen enz. Maar hoe veel kunnen blauw en blauw niet verschillen! Welke verschillende tinten omvat niet het éénc woord groen of rood! Men denke slechts aan steenrood, vuurrood, bloedrood, wijnrood, kersrood, bruinrood en paarsrood; of aan de verschillende tinten van groen in 't voorjaar. De kleuren gaan

echter onmerkbaar in elkaar over en geen enkele taal heeft woorden genoeg om al die kleurschakeeringen te benoemen. Zelfs zal de een *paars* noemen, wat een ander *rood* heet. De grenzen tusschen de verschillende kleuren is niet eens vast en kan zelfs in verloop van tijd verschuiven. Zoo sprak Vondel van het *paerse menschenbloed* en het *roode goud.*

Een veel grootere gelegenheid voor de ongelijke toepassing der beteekenis bieden die woorden aan, welke een voorstellingsgroep uitdrukken. Hiertoe behooren de figuurlijke uitdrukkingen. Deze zijn niets dan vergelijkingen tusschen twee groepen van ideeën ten opzichte van hetgeen zij gemeen hebben. Wij vergelijken slechts, wat kenmerkend is en de rest laten wij buiten beschouwing. Als wij zeggen: *hij is als een ezel*, dan nemen wij van de groep voorstellingen die het begrip *ezel* uitmaken, slechts datgene, wat wij in dezen mensch ook bemerkten, in den regel zijn domheid. Nauwkeurig kunnen wij ons uitdrukken, als wij dat punt van vergelijking aangeven en zeggen: *hij is zoo dom als een ezel.* Nog eenvoudiger kunnen wij het aangeven met: *hij is ezelachtig* en dan omvat het bijvoeglijk naamwoord niet alle voorstellingen van het begrip ezel, alleen slechts enkele kenmerkende. Het eenvoudigste zeggen wij onze bedoeling met: *hij is een ezel* en dat staat dan gelijk met: *hij is dom*. Het woord *ezel* drukt dus niet meer een voorstellingscomplex uit, doch een enkele voorstelling (die van domheid), en dat is algemeen gebruik geworden.

Op nog een andere wijze kan een woord een beteekenis krijgen, die het oorspronkelijk niet had, door iets juist met het meest kenmerkende aan te duiden. Van een ver verwijderd schip ziet men het eerst de zeilen, als een vlak, een geheel. Vandaar dat de man op den uitkijk roept: *een zeil in 't zicht*, bedoelende: „er is een schip in 't zicht".

Evenzoo: *de vloot bestaat uit twintig zeilen.* Liggen de schepen in de haven, dan zijn de zeilen gestreken, de masten springen het meest in 't oog, vandaar: *zooveel masten in de haven* = zooveel schepen. Menschen worden aangeduid met *handen*, *voeten*, *koppen*, *monden*, al naarmate men meer met het een of met het ander te maken heeft; bv. *alle handen aan het werk; een fort is met zooveel koppen bemand; dat is een vlugge kop; er zijn hier zooveel voeten*, zegt de moeder van een talrijk gezin, terwijl zij de hooge rekening van den schoenmaker inziet; *hij moet voor tien monden den kost verdienen; een stad van* 30.000 *zielen*, enz. In de stijlleer is dit onderwerp bekend onder den naam van *synecdoché*.

Wanneer een woord in een figuurlijken zin gebezigd is, dienen begeleidende woorden hierop te wijzen, om misverstand te voorkomen. Immers bij het hooren van een woord, worden die voorstellingen of voorstellingsgroepen in ons bewust, die er gewoonlijk mede verbonden zijn. De begeleidende woorden wijzen er echter op, dat de gewone beteekenis hier geen zin zou geven en dat doet ons opmerkzaam zijn op de ongewone beteekenis. In den zin: *Een fort is met zooveel koppen bemand*, zou *koppen* in de gewone beteekenis iets onmogelijks uitdrukken. Wij vervangen deze dus door de figuurlijke. Evenzoo is het in: *spreken is zilver*, *maar zwijgen is goud; de dorst naar wraak; in het vuur der rede*; *waar broeken zijn*, *betalen geen doeken;* enz.

In alle besproken afwijkingen der occasioneele beteekenis van de gebruikelijke ligt het begin tot werkelijke begripswijziging. Zoodra zij met een zekere regelmatigheid herhaald worden, wordt het individueele en tijdelijke langzamerhand algemeen gebruikelijk. De grenslijn hier tusschen is moeilijk te trekken. Bij den enkeling is het begin van den overgang van de occasioneele beteekenis in de algemeen gebruike-

lijke gemaakt, indien hij bij het hooren of spreken ervan, zich herinnert, het vroeger reeds in dien zin verstaan te hebben. De overgang is *volkomen* geworden, wanneer alleen de herinnering aan die beteekenis bewust is, zonder dat die van de anders gebruikelijke beteekenis daarop volgt. Natuurlijk zal bij den een die overgang een sneller verloop hebben dan bij den ander. De een zal dus een zekere beteekenis van een woord nog zuiver als figuurlijk opnemen, terwijl een ander het figuurlijke ervan niet meer gevoelt. Daartusschen liggen tal van overgangen, waar de personen met meer of minder moeite de figuurlijke overdracht opmerken.

Er dient wel op gelet te worden, dat zulk een overgang nooit volkomen bij iemand alleen kan tot stand komen. Als zijn verkeersgenooten hem hierin niet behulpzaam zijn, door het woord in de gewilde beteekenis te verstaan en telkens zoo te willen verstaan, zal hij telkens en telkens weer de overdracht opmerken.

Een voorname reden tot het bezigen van figuurlijke taal is het streven naar aanschouwelijkheid, om de aandacht te trekken. Door het veelvuldig gebuik wordt het figuurlijke, het teekenachtige ervan niet meer gevoeld, het wordt als het ware gewone munt, waarvan de stempel afslijt. Tegelijk met het teekenachtige verliest het ook zijn aanschouwelijkheid: het wordt meer vaag van inhoud. Vandaar het streven van velen, nieuwe beelden te vinden. Zoowel in het gewoon gebruik als in de literaire taal. Wanneer de vergelijkingen zich dan aan den geest ongezocht voordoen, treffen zij door hun juistheid, hun kracht; zij worden nagevolgd en vinden algemeen ingang.

Dit is niet het geval met de beelden die gezocht zijn. Men kan ze wel bezigen, doch de hoorder moet zich inspannen, het in de gewilde beteekenis op te

nemen. Vaak ook leiden zij door hun gezochtheid of vreemdheid de aandacht af, in stede die te vestigen op hetgeen men uitdrukken wil. Zij streven dus hun doel voorbij. Misschien zijn er eenigen, die uit modezucht die nieuwe beelden volgen, doch levenskracht zullen zij zeker niet bezitten. In 9 van de 10 gevallen zal het nieuwe beeld geen opgang maken.

Een leerzaam voorbeeld in dit opzicht is de taal van de Nieuwe-Gidsmannen, van de jongere school in de letterkunde. Hun streven, nieuwe munt te geven in plaats van die welke door een al te veelvuldig gebruik geheel hun stempel verloren hadden, was lofwaardig. Vele hunner beelden waren echter te gezocht, zij werden in kleinen kring wel nagevolgd, doch om bovenvermelde reden misten zij levensvatbaarheid, zoodat zij wel nooit in de algemeene taal opgenomen zullen worden. Een interessante studie zou het zijn, alle beelden uit hun werken sedert '80 ongeveer aan te teekenen, en daarbij acht te geven op wat zij zelf hebben laten varen, wat zij zelf nog bezigen en wat daarvan ook buiten hun kring in de algemeene taal opgenomen is of wordt.

De begripswijziging der woorden krijgt voornamelijk haar beslag door de eerste overlevering der taal aan het opkomende geslacht. Het leeren van de beteekenis der woorden geschiedt gewoonlijk niet met behulp eener definitie, waardoor de gebruikelijke beteekenis naar inhoud en omvang bepaald wordt. Zoo iets zou alleen mogelijk zijn bij een tamelijk groote kennis der taal en blijft dan nog uitzondering.

Een kind hoort woorden zeggen en verbindt daaraan de voorstelling van iets bepaalds, zonder te weten natuurlijk, of dit de gewone beteekenis is of niet. Van een klein kind van 4 jaar bv., flink en stevig, met dikke wangen, was het haar kort geknipt. Op zijn hoofdje wijzende, zeide men: *een lekker bolletje heeft hij nu.* Dit woord *bolletje* stelde hij gelijk met

hoofd en bezigde het ook tegen zijn moeder die een prachtigen haardos heeft. Hetzelfde kind hoorde vaak zeggen, dat zijn pa (een ambtenaar aan een ministerie) naar het bureau was of ging. Het paste dit woord *bureau* ook toe in de volgende zinnen: *oom* (een onderwijzer) *gaat naar zijn bureau*; *de smid is op het bureau* (in zijn werkplaats); *gaat de bakker ook naar een bureau*. Een ander kind kende het woord *pap* in de gewone beteekenis. De eerste maal dat *gestampt eten* op tafel kwam, noemde het dit ook *pap*. Dit zelfde kind hoorde ik iedere vrouw, behalve zijn moeder, *mevrouw* noemen en het paste dit zoowel toe op dames als op meiden en werksters.

Een kind snapt slechts onvolkomen de beteekenis van een woord en gebruikt het overal, waar het gelijkenis ziet. Zooveel verschillende dieren hoort het *hond* noemen, waar het toch groote verschillen ziet, dat het niet aarzelt, de woorden te bezigen, waar het slechts eenige overeenkomst opmerkt. Zoodra een kind leert spreken, krijgt het dus de gewoonte om niet alleen een enkel voorwerp, maar verschillende, met eenzelfde woord aan te duiden en dan niet alleen die veel op elkander gelijken, maar ook die slechts eenige overeenkomst met elkaar hebben. Het zal dus in de toepassing vaak mistasten. Daarbij komt, dat het dikwijls geen woorden heeft om zijn gedachten uit te drukken en dan bedient het zich van minder juiste aanduidingen, soms wel in de hoop van de hoorders de goede benaming te hooren. Het kind geeft dus aan een woord een te enge of een te ruime beteekenis, het laatste het meest. Een andere aanleiding om de beteekenis van een woord onnauwkeurig op te vatten, ligt hierin, dat de aangeduide voorwerpen dikwijls deelen van een grooter geheel zijn, of met andere voorwerpen in de aanschouwing onafscheidelijk verbonden. Het kind zal hier dikwijls onzeker zijn, hoever de strekking van het woord gaat.

Het zal de grenzen vaak ruimer, vaak enger trekken dan het gebruik verlangt.

Het aanleeren van woorden en uitdrukkingen is echter niet bepaald tot de kindsheid alleen; ook de rijpere jeugd en zelfs volwassenen ontmoeten zeldzame woorden en uitdrukkingen, technische termen enz. waarvan de beteekenis hun vreemd is. Moeten zij die nu uit het gebruik alleen leeren, dan hebben zij dezelfde moeite en begaan soortgelijke vergissingen als de kinderen.

Al deze onnauwkeurigheden in de opvatting der gebruikelijke beteekenis zijn op zich zelf van geen belang en worden in den regel mettertijd verbeterd door het gewone taalgebruik, dat de spreker natuurlijk van zijn taalgenooten hoort. Maar het kan zijn, dat een grooter deel zijner taalgenooten dezelfde misvattingen heeft als hij. Dan zal die verbetering achterwege blijven en begripswijziging heeft plaats, doordat het jonge geslacht een beteekenis aan de woorden geeft, die slechts ten deele met die van het oudere geslacht overeenkomt. Gewoonlijk zal dit alleen maar plaats hebben bij die begrippen, die moeilijk te fixeeren zijn, daar bij de andere de langzame verbetering en overeenstemming met het algemeen gebruik niet uitblijven kan.

Meestal gaat het begin der beteekenisverandering uit van het oudere geslacht, dat het gebruik volkomen beheerscht; het jongere geslacht heeft aan de verdere ontwikkeling ervan een bijzonder aandeel. Het leert bv. de eigenlijke en de figuurlijke beteekenis gelijktijdig en ziet daarbij geen overdracht, òf wel het leert de figuurlijke het eerst, soms alleen en neemt die op als de gewone beteekenis. Zoo kan het licht voorkomen, dat een kind met het woord *vos* eerst een roodharig paard hoort aanduiden, met *wezel* een bang mensch, met *ezel* iemand die dom is. Dan wordt de gewone beteekenis niet als midde-

laarster te hulp geroepen en het ziet dus geen figuurlijke toepassing hiervan.

Doorgaans wordt die verandering onbewust bewerkt. Het kan echter ook geschieden, dat iemand met opzet een bepaalde beteekenis aan een woord tracht te verbinden, en dat dit navolging vindt, inz. als technisch woord of uitdrukking.

Uit het voorgaande blijkt, hoe de veranderingen in de gebruikelijke beteekenis der woorden haar grond vinden in de bijzondere toepassing. Gewoonlijk heeft men dan beperking der beteekenis bij verruiming van den inhoud. Een *geweer* bv. was in het Mned. ieder voorwerp, waarmee men zich tegen aanvallen verweren kon; later inzonderheid een wapen om zich te verdedigen en om aan te vallen, vgl. *zijdgeweer* en *schietgeweer*; thans een schietwapen van bijzonder model. *Ooft* was in het Mned. de vruchten die boven den grond groeien, zoowel peul- als boomvruchten; later verstond men er alleen boomvruchten onder en thans denkt men bij *ooft* in de eerste plaats aan appels en peren. *Fruit* was oorspronkelijk = vrucht in het algemeen; later inzonderheid boomvrucht en thans: sappige boomvruchten, zooals kersen, pruimen, druiven. *Graan* werd vroeger van zaad in 't algemeen, thans alleen van *koren* gezegd. *Groente*, eigenlijk alles wat groen is, beteekent thans alleen moesgroente; *soep* = vloeibare spijs die men zuipen (= drinken) kan, beteekent thans: een afkooksel van vleesch met groente, rijst enz. vermengd; *wortelen*, eigenlijk de hoofdwortel van alle tweezaadlobbige planten, thans een groentesoort.

Het gebeurt ook vaak, dat de vroegere meer algemeene beteekenis blijft bestaan naast de meer beperkte. Een eigenaardig voorbeeld hebben wij vroeger op bl. 49 gezien in het woord *post*. Een ander voorbeeld is het woord *zegel*. Oorspronkelijk duidde men hiermee een *beeldje*, een *teekening* van iets aan en

is het verwant met *zegen* en *sein*; daarna een *gesneden beeldje* of *teekening* om in was af te drukken (vgl. *zegelring*), dus zooveel als *stempel*; vervolgens een *afdruk* van het zegel in was of lak, om iets voor echt of van zich zelf afkomstig te verklaren, of voor de echtheid van iets in te staan (vgl. *het zegel van iets verbreken; onder het zegel van geheimhouding; zijn zegel aan iets hechten);* later een *merk*, een *stempelmerk op papier*, dat in bepaalde bij de wet voorgeschreven gevallen moet gebruikt worden; een *gezegeld blad papier* (vgl. *een groot*, *een klein zegel*, *een formaatzegel*, *verzoekschriften op zegel)*; een *postzegel;* een *plakzegel*; *de belasting op het zegel* (vgl. *de wet op het zegel; vrij van zegel*). Wanneer we het woord *zegeltje* hooren, wordt ons het eerst de voorstelling *postzegel* bewust. Hierbij denken wij gewoonlijk in het geheel niet aan *stempel* of *gestempeld papiertje*, maar aan een *klein papiertje van zekeren vorm*, *kleur en afmeting*, *dat dient om brieven en andere stukken voor de post te frankeeren.*

Hier moet ook vermeld worden het eigenaardig gebruik van stofnamen voor de voorwerpen uit die stof vervaardigd; bv. *glas* en *drinken uit een glas; zilver, goud* en *papier* voor geldswaarden; *het hout* en *het koper* voor de houten en koperen muziekinstrumenten in een orkest, of ook: de partijen daarop gespeeld, bv. *het hout had hier de overhand; daar kwam het tegen het koper mooi uit* (uit een verslag over een concert).

Met eenzelfde woord worden verschillende voorstellingen aangeduid. Bij het hooren van zeker woord zullen het eerst die voorstellingen bewust worden, die den hoorder gemeenzaam zijn. Daar nu personen van eenzelfden stand of beroep vaak dezelfde voorstellingen hebben, kan het niet uitblijven, of zij zullen bij het hooren of spreken van zekere woorden juist de hun gemeenzame voorstellingen in de ge-

dachte hebben. Zoo spreekt een boer van *beesten* en bedoelt *koeien;* een jager spreekt van een *vogel* en bedoelt een *fazant* of een *patrijs;* een wielrijder spreekt van een *kar* en bedoelt een *rijwiel;* een photograaf neemt een *kiekje*, enz. Vaak gaan die woorden met hun meer beperkte beteekenis in de algemeene taal over en leven naast de meer algemeene beteekenis of doen deze vergeten. Soms ook dringen zij slechts in bepaalde woordverbindingen algemeen door en geven het aanzijn aan verschillende spreekwijzen, spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen. Bij het nagaan van deze kan men een juist denkbeeld krijgen van den invloed der verschillende standen en beroepen op de taal. Voor de onze komen de landbouw, het zeewezen en de bijbel in de eerste plaats (vgl. v. LENNEP: *Zeemanswoordenboek*; LAURILLARD: *Spreuken aan den bijbel ontleend* en ZEEMAN: *Nederlandsche Spreekw. enz. aan den bijbel ontleend*).

Door de verandering der algemeene beteekenis van een woord in een meer bijzondere zijn eigennamen ontstaan. Bijna alle eigennamen van personen en plaatsen zijn eerst soortnamen of adjectieven geweest. Wat het eerste betreft, is dit bijzonder goed na te gaan voor die plaatsnamen, welke op *woud*, *woude*, *wold*, *wolde*, *hout* en *bosch* uitgaan; of op *loo*, *lee*, dat een boschrijke hoogte beteekende; of op *horst*, *vorst*, *forst*, mede bosch beteekenende; of op *rode*, *rade*, *raai*, dat een plaats in een bosch beduidde, waar men de boomen uitgeroeid had; of op *daal*, *dal*, *broek*, *moer*, *nes*, *nisse*, een laag, moerassig land aanduidende; of op *berg*, *bergen*, *duin*, *duinen*, *zand*, *gaast*, *geest*, *hil* (= heuvel), *heuvel*, enz. enz.

Deze woorden dienden aanvankelijk voor de menschen uit de naaste omgeving der betreffende plaats, om deze van andere nabijgelegen plaatsen te onder-

scheiden. Zoodra zij echter door verderafwonenden gebezigd werden, om deze zelfde plaatsen aan te duiden, zonder dat men aan de reden dacht, waarom zij zoo genoemd werden, waren zij eigennamen geworden. Gewoonlijk ging dit gepaard met toevoeging van verdere isoleerende momenten, die het scherper van den soortnaam afzonderden. Het is waar, daarnaast staat een groot aantal plaatsnamen, die van den beginne af nagenoeg eigennamen waren, omdat zij van persoonsnamen afgeleid of er door bepaald zijn; vgl. *Arnhem*, hem, heim of erf van Arno; *Willemstad*, *Geertruidenberg*.

Veel woorden hebben een eigenaardigen gevoelstoon, zoodat zij slechts in gemeenzamen of in hoogeren stijl gebezigd kunnen worden; vgl. *wijf*, *gemaal*, *echtgenoot*, *paap*, *maagd*. Aan de hand der geschiedenis kan men bij dergelijke woorden vaak nawijzen, dat die gevoelstoon eerst op gedachtenassociaties bij zekere kringen of standen berustte en langzaam aan meer verbreiding kreeg.

Bij een groot aantal woorden treft men beperking der beteekenis aan, zoodra zij gebezigd werden. Het zijn nl. de afgeleide en samengestelde woorden. Zij toch worden gevormd, als de behoefte zich voordoet, een bepaalde gedachte juist uit te drukken. Zij hebben dan een veel beperkter beteekenis, dan hun betrekking tot het grondwoord zou doen vermoeden. De persoonsnamen op *(l)ing*, van werkwoorden gevormd, duiden personen aan, die op eenige wijze tot het begrip door het grondwoord uitgedrukt, in betrekking staan. Nu is die betrekking niet voor alle woorden dezelfde; men vergelijke: *huurling*, iem. die tot eenig doel gehuurd is; *banneling*, iem. die uit een streek verbannen is (beide passief); *smeekeling*, iem. die om een gunst smeekt; *zuigeling*, een klein kind dat nog zuigt (beide actief).

Dat er beperking van beteekenis plaats heeft,

springt dadelijk in 't oog, als men bedenkt, dat niet ieder die gevonden is of ergens heengezonden wordt een *vondeling* of een *zendeling* heet. Een *winkelier*, een *herbergier* is iem. die een winkel, een herberg houdt; een *scholier* is echter niet de schoolhouder, maar de leerling. Een *vogelaar* is zoowel de *vogelvanger*, als de *vogelverkooper*. Zoo is het ook met werkwoorden als *boteren*, *haren*, *huizen*, *tafelen*, *toppen*, *kleeden*, *boeken*. Bij veel woorden zijn wij niet in staat, te beslissen, of een gebruik in meer algemeenen zin voorafgegaan is of niet. Ook vele samenstellingen hebben een beteekenis veel beperkter dan de bestanddeelen zouden doen vermoeden, vgl. *verrekijker*, *tweewieler*, *wielrijder*, *weerhaan*, *spoorweg*, *vingerhoed*.

De vorming van afgeleide en samengestelde woorden heeft gewoonlijk met veel bewustheid plaats, misschien veel meer, dan met eenigen anderen vorm der taalontwikkeling het geval is. De etymologie leert, dat ook in de oudere perioden der taal woorden gevormd werden, om voorwerpen aan te duiden, door ze naar in het oog springende hoedanigheden te benoemen. Hieruit mag echter niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat alle woorden een dergelijken oorsprong hebben.

Een tweede soort van beteekenisverandering is de beperking tot een deel van den voorstellingsinhoud, die alzoo een verruiming van den omvang met zich brengt. Dit kan ontstaan bij die gevallen, waarin het betreffende woord nog wel in alle momenten in de oude beteekenis gebezigd wordt, maar een deel ervan slechts den hoorder en spreker bewust is. Als voorbeeld kan *vaardig* dienen. Blijkens den samenhang met *varen* (= gaan, reizen) beteekent het oorspronkelijk *gereed tot de reis*. Als iemand door een ander tot een gemeenschappelijke reis uitgenoodigd wordt en hij zegt: *ik zal dadelijk vaardig zijn*, dan

kan men het woord nog in den oorspronkelijken zin nemen. Men kon echter ook meer de aandacht vestigen op de voorloopige schikkingen, die er getroffen moesten worden, terwijl de voorstelling van de te maken reis als iets bekends meer op den achtergrond bleef. Zoo kon langzamerhand aan het woord *vaardig* alleen de voorstelling verbonden blijven van: *de noodige voorbereidende maatregelen ten einde gebracht hebbende*. Maar dan ook kon het gebezigd worden van andere zaken dan van een reis. Is iemand met de voorloopige schikkingen klaar, dan kan hij dadelijk tot de zaak zelf overgaan; *vaardig* werd dus synoniem met *bereid*. Iemand die dadelijk met de zaak zelf kan beginnen, behoeft er niet meer over na te denken. Dat kan alleen hij, die in een zaak bedreven is. Zoo kon vaardig synoniem worden met *bedreven*, *ervaren*. Men vergelijke: *hij is tot de reis vaardig; zich reisvaardig maken; hij is vaardig tot het verrichten van iets; hij is altijd even vaardig; vaardig met de naald, de teekenstift kunnen omgaan*.

Welke elementen van den beteekenisinhoud bewust worden, hangt dikwijls van de tegenstelling af, die men in de gedachte heeft. Zoo beteekent *gaan* oorspronkelijk *zich te voet voortbewegen*. Nu kan het een tegenstelling vormen met andere wijzen van voortbeweging, zooals rijden, varen, glijden, schuiven, enz.; maar ook met het *rustige vertoeven op een zekere plaats*. Door dit laatste geleid kon men ook spreken van: *het schip gaat*, *het molenrad gaat*. Hierbij kan men in de gedachte hebben *niet stilstaan* en zoo kon men *gaan* ook toepassen van *de klok gaat*, enz. Bij *staan* kan men denken aan *niet* liggen of zitten of hangen; maar ook aan de *tegenstelling van gaan*. Hierdoor kwam het dat men ging zeggen: *de zon staat aan den hemel; het water staat zoo hoog; de jachthond staat;* enz. Zoo is *vliegen* oorspronkelijk: *zich met vleugels door de lucht voort-*

bewegen; later *zich door de lucht voortbewegen* en eindelijk *zich snel voortbewegen.*

Een woord kan een deel van zijn beteekenis verliezen, doordat die beteekenis in een daarmede syntactisch verbonden woord nog eens uitgedrukt is. Zoo beteekent *zeer* oorspronkelijk: pijn, pijnlijk (vgl. *mijn vinger doet zeer; zeere voeten*). In zinnen als *hij slaat hem zeer*, heeft het nog zijn oorspronkelijke beteekenis. Toch kan men het opvatten als *in hooge mate*, zoodat het pijnlijk is. Een overgang verder vormen zinnen als: *dat kost zeer veel, zeer duur.* Hier geraakt de beteekenis van zeer = *pijnlijk* bijna geheel op den achtergrond en dient het bloot tot versterking. Die overgang is voldongen in zinnen als: *dat is zeer mooi; hij doet zeer zijn best.* *Erg* is eigenlijk *boos, slecht.* In dezen zin kwam het bij woorden, die uit zich zelf al iets boos of iets slechts uitdrukten: *een erge zondaar; erg onweder; iemand erg mishandelen.* De voorstelling *boos, slecht* werd slechts eenmaal bewust en men vatte *erg* op als een versterking. Vandaar: *dat is erg mooi, erg lief.* Op dergelijke wijze moeten in den laatsten tijd *verschrikkelijk, ontzettend, vreeselijk* enz. tot gewone versterkingswoorden afgedaald zijn.

Zoo kan ook een lid eener samenstelling door het andere lid geheel of gedeeltelijk zijn beteekenisinhoud verliezen. *Winkelhuis* bv. beteekende oorspronkelijk *hoekhuis.* Een hoekhuis was het best geschikt, om daarin waren ten verkoop te houden en zoo kreeg *winkelhuis* de beteekenis van *verkoophuis.* Denzelfden naam gaf men ook aan andere verkoophuizen, die niet op den hoek eener straat stonden en het woord *winkel* verloor geheel de beteekenis van *hoek.*

Het voorvoegsel *ver* (= Got. fra) beteekent oorspronkelijk een tegrondegaan of tegronderichten, een verderven (vgl. *verdampen, verzouten, veroordeelen*). Bij werkwoorden die reeds een dergelijke

beteekenis hadden (vgl. *verdwijnen*, *verwelken*, *verdelgen*) was deze voorstelling tweemaal uitgedrukt en nu kan die slechts eens bewust zijn. Daardoor nam men *ver* op als de aanwijzer dat de werking voltooid was. Zoo kon het ook in dien zin komen bij werkw. die geen slechte beteekenis hebben (vgl. *verheelen*, *vermengen*, *verbinden*).

De besproken veranderingen geschieden gewoonlijk onbewust. Een woord kan echter ook opzettelijk gebruikt worden, daar waar slechts een deel van den beteekenisinhoud aanwezig is. Dit is vaak in samenstellingen het geval, bv. *inktappel*, *aardappel*, *adamsappel*; *appelwijn*, *bessenwijn; eikelkoffie*, *malzkoffie; kamillenthee*, *vlierthee; handschoen; vingerhoed;* enz. De benamingen ontstaan door de gedeeltelijke overeenstemming tusschen den voorstellingsinhoud van de samenstelling en dien door het tweede deel uitgedrukt. De bepaling door het eerste deel uitgedrukt, dwingt ons, het tweede niet in zijn vollen omvang op te vatten. In het verband der rede kunnen begeleidende woorden denzelfden dienst doen; vgl. *de hals van een flesch; het hoofd eener gemeente; een tak van studie.* Soms is daartoe het verband der rede reeds voldoende.

Terwijl een deel van den beteekenisinhoud verdwijnt, wordt vaak een nieuw moment daarbij opgenomen. Zegt men bv. *hij is een ezel*, dan nadert *ezel* den aard van een bijvoeglijk naamw., daar het eigenlijk niet meer uitdrukt dan een den ezel kenmerkende eigenschap. Zegt men *die ezel*, of *een ezel*, dan wordt de voorstelling *mensch* hierbij opgenomen. Nog duidelijker is het opnemen van een nieuw element te zien bij *vos* in de beteekenis van *een voskleurig paard.*

Bij bijna alle metaphoren zien wij aan den eenen kant verenging, aan den anderen kant verruiming van de beteekenis. Het is een der gewichtigste mid-

delen tot schepping van namen voor voorstellingscomplexen die er nog geen hebben. Zij worden ook gebezigd, waar zij niet noodig zijn, waar reeds een gewone benaming bestaat. Daar worden zij geboren uit den drang tot aanschouwelijkheid en dramatische karakterteekening; niet alleen in de poëzie, maar ook in het gewone volksleven. Wat het verstand en het belang verre ligt, wordt hierdoor door iets nader liggends, aanschouwelijk en minder vreemd gemaakt. In de keuze dezer metaphoren zien wij dan, wat den sprekers het meeste belang inboezemt. Zoo zien wij aan den spreekwoordenschat van een volk, waarvoor het zich het meest interesseert.

Een volledig overzicht van alle soorten van metaphoren te geven, is onmogelijk. Dikwijls was overeenkomst in vorm voldoende, bv. het *oog* eener naald, een *oogje* vet, *oogen* in een aardappel, *oog* in een pauweveer; *aderen* in planten en in marmer; *hoorn* als benaming van een steilen bergtop; *hoorntje* voor een gebakje; *kelk* eener bloem; *kam* van een gebergte, van een haan. Plantennamen zooals *ridderspoor*, *monnikskap*, *hanekam*, *leeuwebekje*, *ooievaarsbekje*, ontstonden hierdoor.

Soms is het meer overeenkomst in ligging ten opzichte van het geheel, dan wel overeenkomst in vorm, bv. het *hart* van een pomp, van een krop sla; in het *hartje* van de stad; de *kop* van een speld, van een spijker, het *hoofd* van een brug, van een brief; de *hals* van een flesch, van een viool; de *rug* van de hand, van een boek, van een mes, van een berg; de *arm* van een wegwijzer, van een rivier, van een anker, van een balans; de *staart* van een vlieger; de *zoom* van een woud, van de wolken; het *bed* van een rivier.

Overeenkomst in ligging en in functie vinden wij bij: den *voet* van een lamp, van een berg; de *pooten* van een stoel, van een tafel. Overeenkomst

in functie alleen treffen wij aan bij: het *hoofd* van een familie, van een opstand, van een firma; de *pen*, het metalen voorwerp waarmee men schrijft.

Afmetingen in de ruimte dienen om een tijdduur aan te geven, bv. het duurt *lang*, *kort*; een *groote*, *kleine* week; *tijdstip; tijdruimte; binnen* een maand, *over* een jaar. Zoo kunnen ook uitdrukkingen voor bewegingen op den tijd overgebracht worden, bv. de tijd *vliegt voorbij*, *nadert*, *komt;* in *verloop* van tijd; na een *kort* tijds*verloop*.

Ruimteafmetingen kunnen dienen om een sterktegraad aan te geven, bv. een *groote* koude, hitte; in *hooge* mate; of een prijs, bv. de prijs is *hoog*, *laag;* de prijzen *stijgen*, *dalen;* of een toonhoogte, bv. een *diepe* mannenstem; onder het zingen *zakken*; de *lage c*, de *hooge e*.

Woorden die eigenlijk dienen om zinnelijke voorstellingen aan te duiden, worden gebezigd voor het onzinnelijke, het geestelijke leven, bv. een gedachte *gaat* mij door het hoofd; het *valt* mij in; daar *ligt* mij iets op het hart. Vergelijk ook het eigenaardig gebruik van *verstaan*, *vatten*, *achter* iets zijn; *voor* iemand zijn. Evenzoo zegt men, dat de voorstellingen zich *verbinden;* dat is met elkander *in tweestrijd;* zijn zinnen *op* iets *zetten;* zijn hart *aan* iets *hangen*. Ook toestanden worden als een uitgebreidheid in de ruimte opgenomen, vgl. *in* toorn, *uit* boosheid, *uit* wraak, *door* list. Een verandering in een toestand wordt als een beweging opgenomen, bv. de zieke *gaat vooruit*, *achteruit*.

Woorden die dienen om de waarnemingen met een bepaalden zin aan te geven, bezigt men ook voor die met de andere zinnen; vgl. *zoet* (eig. van den smaak): zoete geuren, zoete tonen; *mooi* (eig. van het gezicht): mooie zangwijzen; *rond* (eig. van het gezicht en het gevoel): een rond geluid, ronde tonen; *hard*, *zacht*, *scherp*, *ruw* (eig. van het gevoel): harde

woorden, een zachte melodie, scherpe tonen, ruwe klanken; *schreeuwend* (eig. van het gehoor); schreeuwende kleuren.

Woorden voor de zinnelijke waarnemingen dienen ook tot aanduiding der geestelijke waarnemingen en der gevoelsaandoeningen; vgl. een *zoete* hoop; een *streelend* gevoel; het *vuur* van den hartstocht; een *koud* gemoed; voor iemand wat *voelen*; iets *overwegen; dorsten* naar wraak; een geestelijken *honger* wekken.

De derde hoofdsoort van begripswijziging is de overdracht eener benaming op hetgeen in de ruimte, in den tijd of oorzakelijk daarmede verbonden is.

In de eerste plaats behoort hiertoe de *synecdoché*, het noemen van een deel voor het geheel, bv. *een vloot van* 30 *zeilen; een zeil in 't zicht; een bemanning van* 200 *koppen; alle handen aan 't werk.* Dit deel geeft juist het kenmerkende aan, zooals wij reeds op bl. 58 aantoonden. Benamingen van personen en dieren naar kenmerkende deelen zijn bv. *kaalkop, grijskop, dikkop, zwartkop, dikbuik, roodhuid, langbeen, roodborstje, kwikstaartje, duizendpoot.* De naam eener bloem enz. kan dienen voor de geheele plant; bv. die *roos* heeft wel 100 *knoppen;* de *doorn* bloeit; daar groeien *worteltjes;* daar bloeit een *appel.*

Van voorwerpen die gewoonlijk met elkander verbonden zijn, gaat de benaming van het een op het ander over. Zoo was *vaan* eigenlijk de doek die aan de stang gebonden werd; thans wordt deze er onder begrepen; *tafel* was oorspronkelijk het blad dat op een onderstel gelegd werd; thans heet het geheele voorwerp zoo; *Canapé* was oorspr. het fijne net (Grieksch *kōnōpeion*) dat de Grieken over hun rustbank spanden ter afwering van vliegen; later noemde men zoo de rustbank met het net, en thans verstaan wij er alleen onder: een sierlijke rustbank met kussens bekleed.

Zoo worden ook personen genoemd naar een of ander kenmerkend kleedingstuk, bv. *zwartrok*, *blauwkous*, *roodkapje*, een *steek*, een *domino*, een *oude pruik*. Lichaamsdeelen heeten naar het kleedingstuk waarmee het bedekt was; zoo is *schoot* eigenlijk de zoom, de slippen van een rok; *zool* slechts de sandaal of schoenzool. Vaker heeft het omgekeerde plaats, dat een kleedingstuk den naam draagt naar het lichaamsdeel dat het bedekt, bv. *lijfje*, *armpje*, *borstje*, een *duimpje*. *Kraag* was oorspr. hals, keel, slokdarm; misschien vinden wij die oorspr. beteekenis nog terug in: *een stuk* (wijn) *in zijn kraag drinken*, *hebben*.

Zoo wordt ook de naam der ruimte gebezigd voor de menschen die er in vertoeven of er in werkzaam zijn, bv. *het heele land* is in rouw gedompeld; *de gansche stad* weet het; *de Eerste Kamer* telt 50 leden; *de Kerk* is altijd heerschzuchtig geweest. Hieraan nauw verwant is: de leden der *Ronde tafel*, van een *Liedertafel*, van een *Rederijkerskamer*.

Gemoedsbewegingen worden vaak genoemd naar de hun vergezellende reflexbewegingen, bv. *beven*, *sidderen*, *huiveren*, *kleuren*, *blozen* , *tandenknarsen*, *de vuist ballen;* er *ontsteld*, *ontdaan* uitzien.

Gebeurtenissen die van een symbolische handeling vergezeld gaan, worden soms naar deze laatste benoemd; ook dan wanneer de symbolen zelf in onbruik zijn geraakt; vgl. *iemand op den troon plaatsen*, *van den troon stooten*, *tot ridder slaan; de gezalfde des Heeren; iemand als dief brandmerken*. Zoo staat ook wel de naam van hetgeen voortbrengt, om het voortgebrachte aan te duiden, bv. *hij schrijft een goede hand*.

De naam eener eigenschap dient om datgene aan te duiden, wat die eigenschap bezit, bv. *de blijde jeugd*, *de ouderdom*, *in de volte*, *de vlakte*, *het gezelschap*. De woorden op *-heid* beteekenden oorspronkelijk een eigenschap of toestand, en thans wat

die eigenschap of toestand vertoont, bv. de *Christenheid*, de *Godheid*, een *schoonheid*, *zoetigheid*. Hiertoe behooren ook titels als: *Zijne Hoogheid*, *Uwe Majesteit*, *Zijne Excellentie*. Uit de voorbeelden blijkt, dat zoowel verzamelnamen als soortnamen daardoor ontstonden.

Hetzelfde geldt van de zoogenaamde *nomina actionis*, benamingen van werkingen en toestanden, van werkwoorden afgeleid, bv. *raad*, *vloed*, *tocht*, *toekomst*, *regeering*, *voorziening*, *waarschuwing*. In deze gevallen is de naam voor de handeling op het onderwerp overgegaan; maar het kan ook op het voorwerp overgaan en dan voorwerp in den meest algemeenen zin genomen. Zoo geeft het een gevolg of een resultaat te kennen in: *druk*, *houtsnede*, *reet*, *berst*, *opbrengst*, *verdieping*, *verzameling*, *vereeniging*; of een ander voorwerp dat met de werking in verband staat, bv. *zaad*, *oogst*, *spreuk*, *spraak*, *gang*, *vaart*, *toevlucht*, *woning*, *kleeding*. Zoo ontstaan ook benamingen voor de plaats waar iets geschiedt, voor het middel waardoor iets bereikt wordt, enz.

Herbergen, winkels enz. benoemt men naar het uithangbord, bv. *het Gouden Hoofd; de Adelaar; de Kroon; de Gouden Bril; het Blauwe Hondje*. Letterkundige werken heeten naar den schrijver, bv. *ik bezit de volledige Goethe; hij leest in Vondel;* zoo kunstwerken naar den kunstenaar, bv. *dat is een Rafaël, een Rembrandt;* een *Thorwaldsen*.

Een persoon duidt men vaak aan naar een geliefkoosde uitdrukking van hem, bv. *Jan Godzalmeliefhebben; Juffrouw Sietu*, wat dan gemakkelijk een bijnaam kon worden. Kinderen noemen dieren naar hun geluid, bv. een *wau-wau* voor een hond; een *ia* voor een ezel; een *boe-boe* voor een koe. Hierbij kunnen wij ook nog plantennamen voegen zooals: *vergeetmijnietjes*, *kruidjeroermijniet*, *Jan Kleefaan*.

Er zijn eenige wijzigingen in de beteekenis, die moeilijk onder de drie voorgaande hoofdgroepen te rangschikken zijn. Het zijn de stijlfiguren of *tropen*, die hier ook vermelding verdienen, omdat zij zoo vaak gebruikt worden, dat men haast niet kan aangeven of men hier met een occasioneele, dan wel met een gebruikelijke beteekenis te doen heeft. Velen voelen het teekenachtige, het aanschouwelijke ervan in het geheel niet meer: voor hen zijn het gewone benamingen geworden.

In de eerste plaats de *overdrijvingen*, die zeer dikwijls met gewone metaphoren verbonden zijn, bv. *de heele stad weet het; de heele wereld spreekt ervan; ik heb je in geen jaar, in geen eeuw gezien; een stroom van tranen; een vloed van scheldwoorden; zoo licht als een veer; zich ziek, zich dood lachen; het is om razend te worden; een handvol soldaten.*

Hieraan verwant zijn de *grofheden*, die daarin bestaan, dat men de dingen een slechteren naam geeft dan hun toekomt, bv. *het is stroo* voor „slechte tabak"; *het is vullis* voor „slechte waren"; *vodden* voor „slechte kleeren"; *een kaarten huis* voor „een slecht gebouwd huis". De oorspronkelijke beteekenis van scheldwoorden is dikwijls vergeten; vgl. *rakker* in de M. E. een gerechtsdienaar, niet veel beter dan een misdadiger zelf; *bandrekel*, oorspr. een kwaadaardige hond dien men aan de ketting moest leggen; *schelm* beteekende in de M. E. pest, gesneuvelden, aas; *loer* of *loeter* en *loeres* was in de M. E. een booswicht, lokaas en vuilik; *vlegel*, oorspr. een werktuig om te dorschen. Daaraan verbindt zich dan vaak een verzachting der beteekenis die zoover gaan kon, dat men er iets liefs, iets vleiends bij denkt, eerst schertsend, later gewoon, bv. *het is zoo'n rakker, zoo'n schelm, zoo'n rekel*, van aardige gezonde, vroolijke knapen gezegd; *je bent mijn loeris* (mijn liefje).

Het tegendeel der overdrijving, de *litotes* wordt heel vaak niet meer als zoodanig gevoeld, bv. *hij is niet kwaad; hier is het niet ongezellig; ik mag hem wel lijden; zich met iets onledig houden.* Woorden die iets kleins, gerings uitdrukten, gebruikte men om een ontkenning te versterken, bv. *ik geef er geen zier om*; *geen druppel water*; *ik leg hem geen stroobreed in den weg*; *hij zal geen duit van mij hebben*; (volkstaal) *geef hem geen asem* = geen antwoord, zeg niets tegen hem.

Tegenover de grofheden staan de *euphemismen*, die daarin bestaan, dat uit schaamtegevoel de eigenlijke uitdrukking vermeden en door een aanduiding vervangen wordt. Gemakkelijk wordt ook deze weer minder netjes; vgl. *het achterste*, *de schaamdeelen*, *zijn water loozen*, *wateren*, *de plee*, *de bijslaap*. Om dezelfde reden gebruikt men vaak een woord of uitdrukking uit een vreemde taal in plaats van de echt Hollandsche benaming, bv. *transpireeren* voor „zweeten", *pantalon* voor „broek", *coitus* voor „zaadvermenging"; *menstruatie* voor „maandstonden". Gelijk het schaamtegevoel, is dikwijls godsdienstige of bijgeloovige vrees de aanleiding tot omschrijvende uitdrukkingen, bv. de *Booze* voor „den Duivel".

Hoffelijkheid en onderdanigheid eenerzijds en ijdelheid anderzijds zijn de aanleiding geweest, dat vereerende benamingen minder werden. *Heer* noemde men oorspronkelijk dengeen van wien men afhankelijk was; in den loop der M. E. werd het gebruik, iederen ridder daarmee aan te spreken; later: ieder die wat te zeggen, te gebieden heeft en thans: iemand die niet als werkman gekleed is; in de groote steden spreekt men zelfs ieder manlijk persoon die volwassen is, met den naam *mijnheer* aan. Nog meer is *vrouw* tot lageren rang afgedaald. De geschiedenis der titulatuur levert bewijzen genoeg, dat eerebenamingen voortdurend in kracht verliezen,

Evenzoo is het gegaan met het woordje *U* (= Uwe Edelheid, Uwedele, Uwe, U).

Ook de *ironie* wordt in veel gevallen niet meer als zoodanig gevoeld, bv. *dat is een mooie boel; toe maar!* (uitroep waar iets verkeerds gebeurt); *een fijn heer; vraag ik veel; weet ik veel; daar geef ik veel om.*

Reeds eenige malen is opgemerkt, dat verruiming en verenging der beteekenis samenwerkten om de begripswijziging der woorden zoo sterk te maken, dat er van hun oorspr. beteekenis bijna niets overbleef. Een aardig voorbeeld hiervan is *rozenkrans*, oorsp. en ook nu nog „een krans van rozen"; thans bij de Roomsch-Katholieken: een snoer koralen bestaande uit 15 × 10 kleine kralen (*rozen*), waarop telkens een groote volgt; bij elke kleine wordt een *Ave Maria*, bij iedere groote een *Onze Vader* gebeden. Evenzoo is *avondmaal* een maaltijd in den avond gehouden; maar met *het (heilig) Avondmaal* bedoelt men het laatste avondmaal dat Jezus met zijn discipelen hield en in navolging daarvan: het maal gehouden door de leden eener kerkelijke gemeente, omstreeks Paschen, om elkander in den geloove te versterken. Vaak wordt zoo'n *avondmaal* 's morgens of op het midden van den dag gehouden. Dit *avondmaal* wordt in veel streken *nachtmaal* geheeten en 's morgens om 11 uur gevierd. Een *hoorn* is een blaasinstrument uit een koehoorn vervaardigd; men geeft ook dergelijke blaasinstrumenten van *koper* en *zilver* dien naam. Een *oorijzer* is thans gewoonlijk van *goud* of *zilver;* een *gulden* is van *zilver;* een (vuilnis)*blik* vaak van *koper; koperen hoefijzers* heeft men soms onder de schoenen. Een *kastelein* was de eigenaar van een kasteel, de gastheer die zijn gasten ververschingen liet aanbieden; thans noemt men den *kroeghouder* zoo. Een *klerk* was oorspr. een geestelijke die de kunst van lezen

en schrijven verstond; thans is klerk een *schrijver*, een *kantoorbediende*.

Zoo kon het dus gebeuren, dat iets wat eigenlijk niet tot de beteekenis van een woord behoorde, doch er slechts toevallig mede verbonden was, langzaam aan beschouwd werd, een noodzakelijk bestanddeel ervan te zijn; of men geloofde dat dit uitsluitend de beteekenis was, zonder dat men verder aan de grondbeteekenis dacht. Op die wijze werden woorden die verhoudingen in de ruimte of in den tijd uitdrukken, gebezigd om een oorzaak aan te duiden; vgl. *ingevolge*, *tot dat doel*, *ten einde*, *op grond van*, *van wege*.

Men mag niet uit het oog verliezen, dat men in zinnen spreekt, niet in woorden. De begripswijziging heeft dan ook niet alleen bij de woorden afzonderlijk haar beslag gekregen, maar ook bij geheele groepen van woorden of zinnen. Het gemakkelijkst zien wij dat aan de tal van uitdrukkingen met het woord *hand*, vgl. *iem. iets aan de hand doen; iem. aan de hand hebben; wat aan de hand hebben; aàn de hand van Van Dale; onder de hand; iets, iem. onder handen nemen; hij is bij de hand; dat ligt voor de hand;* enz. enz. Men kan niet zeggen, dat hier het woordje *hand* zoo velerlei beteekenissen ontwikkeld heeft; integendeel, de grondbeteekenis van *hand* is meer op den achtergrond getreden. Onze taal is vol van dergelijke wendingen. Bij vele kan de beteekenis alleen aan de hand der geschiedenis uit de afzonderlijke woorden opgemaakt worden, bv. *de aap komt uit de mouw; iets voor een appel en een ei verkoopen; een bok schieten; zijn biezen pakken; hij is in de boonen; de plaat poetsen; iem. een kool stoven; met de noorderzon vertrekken; iem. over het paard tillen; in 't krijt treden; met dubbel krijt schrijven; een wit voetje hebben*; enz.

Alle voorstellingen die iemand heeft, tracht hij

zooveel mogelijk te verbinden aan zijn woordenschat. Daar nu de som der voorstellingen van den een sterk kan afwijken van die van een ander, en ook zijn eigen voorstellingen voortdurend aan verandering onderhevig zijn, kan het niet uitblijven, of de voorstellingen, aan een zeker woord verbonden, zijn niet bij ieder gelijk.

Dezelfde woorden zijn niet bij alle individuen de dragers van dezelfde voorstellingen. Bij het gewone gebruik wordt hier in 't geheel niet op gelet. De beteekenis van het woord *paard* bv. is in zoover bij ieder gelijk, dat zij er eenzelfde dier mee aanduiden. Maar het is duidelijk, dat een ruiter, een koetsier, een zoöloog, ieder op zijn wijze, er heel wat meer voorstellingen aan verbinden, dan ieder ander die niet zoo bijzonder met paarden te maken heeft. Zoo zullen ook de voorstellingen die een jurist, een zoöloog en een kind aan het woord *vader* hechten, geheel verschillend zijn. Nog duidelijker is dat bij de woorden *goed*, *slecht*, *kwaad*, *deugd*, *ondeugd*, *zonde*, *leelijk*, *mooi* op te merken.

Evenals ieder zijn voorstellingen aan zijn woordenschat verbindt, moet de beteekenis van den geheelen woordenschat eener taal zich richten naar de som der voorstellingen, die het volk in zijn geheel bezit en zich met deze wijzigen. De beteekenis der woorden eener taal sluit zich geheel aan bij den ontwikkelingstrap van het volk. Voor nieuwe voorwerpen en verhoudingen moeten nieuwe woorden gevormd worden, of woorden van overeenkomstige voorwerpen en verhoudingen daarop overgedragen, zooals bij *pen*. Ook een menigte onmerkbare verschuivingen, die niet als begripswijzigingen kunnen beschouwd worden, hebben er voortdurend plaats: zij zijn het onmiddellijk gevolg van de veranderingen in de ontwikkeling van het volk. *Schip* en *boot* waren wellicht de benamingen van de eerste uitgeholde

boomstammen, waarmede men op en over het water dreef. Voortdurend werden deze voorwerpen gewijzigd en verbeterd, doch de naam bleef dezelfde. De voorstellingen die wij aan *schip* en *boot* nu hechten, zullen wel hemelsbreed verschillen van die der oude Batavieren. Zoo gaat het natuurlijk ook met benamingen van werktuigen, gereedschappen, kleedingstukken, gebouwen, ambten, inrichtingen, enz. De grootste wijzigingen in den beteekenisinhoud der woorden hebben wellicht plaats, waar het zaken uit de ethiek, den godsdienst, de wijsbegeerte en de wetenschap betreft.

HOOFDSTUK V.

Analogie en Contaminatie.

Al onze voorstellingen, zoowel de bewuste als de onbewuste, vereenigen zich tot groepen, die meer of minder sterk samenhangen. Geen enkele blijft op zich zelf. Een voorbeeld zal dat toelichten. Wij zien een paard van de linkerzijde; later van de rechterzijde; een ander maal recht van voren; weer een ander maal zien wij het loopen, staan, liggen of trekken; enz. Nu blijven de voorstellingen daarvan niet gescheiden, maar vereenigen zich tot één groep van voorstellingen die innig met elkander verbonden zijn. Hoe en waardoor dat geschiedt, ligt nog in het duister. Wij kennen het verschijnsel, doch weten niet de oorzaak, evenmin als van zooveel andere psychische verschijnselen. Wordt nu één voorstelling uit die groep bewust, dan volgen dadelijk de andere, of zij verkeeren bij den „drempel van het bewijstzijn": het kost ons geen moeite, die in het bewustzijn terug te roepen.

Misschien kan nooit één enkele voorstelling bewust zijn, maar staat ons altijd een deel eener voorstellingsreeks min of meer helder voor den geest. Denk ik bv. aan de werking *schrijven*, dan moet ik

noodzakelijk denken aan iemand die schrijft, aan hetgeen hij schrijft en waarmee hij dat doet.

De voorstellingen der woorden waarmede wij de voorwerpen, hoedanigheden, toestanden, werkingen, betrekkingen enz. aanduiden, zijn innig met deze geassocieerd, en vormen zich evenals deze, tot min of meer sterk samenhangende groepen. Verder vormen de woorden die in klank overeenkomen, zich tot groepen, die, zoodra een of meer bewust zijn, de andere bewust maken. Het woord *boek* maakt gemakkelijk de woorden *doek*, *broek*, *zoek* enz. bewust; evenzoo, hoewel minder innig daarmee verbonden, de woorden *goed*, *roet*, *schoen*, *voer*, enz.

De groepeering die alleen op klankgelijkheid berust, is minder sterk, dan die waarbij de beteekenis hoofdzaak is. Spreek ik van *vader*, dan komen *moeder*, *broeder*, *zuster* spoedig in het bewustzijn; zeg ik *oom*, dan dringen zich de woorden *tante*, *neef* en *nicht* tegelijk naar voren. Het hechtst zijn die groepeeringen, welke op gelijkheid in beteekenis en klank berusten. Ook tegenstellingen vormen hechte verbindingen, bv. *oud* en *jong* of *nieuw*, *hoog* en *laag*, *dik* en *dun*, *goedkoop* en *duur*, enz. Zoo groepeeren zich ook de enkel- en meervoudsvormen der zelfstandige naamwoorden, de genitieven, de verkleinwoorden, de vormen der werkwoorden op verschillende wijze met elkander. Om nu een duidelijk overzicht te krijgen, onderscheiden wij twee soorten van groepeeringen, de *stoffelijke* en de *formeele*.

Schrijf ik bv. onder elkander al de vervoegingsvormen van het werkwoord *schrijven*, daarnaast al die vormen van *leeren*, van *doen* en van *drinken*, dan krijg ik 4 kolommen. De woorden van iedere kolom vormen een *stoffelijke* groep, omdat zij in *beteekenis* overeenkomen. Naast elkander genomen, vormen de verschillende tijden *formeele* groepen, omdat zij in *begripswijziging* overeenkomen, maar

niet in beteekenis. In deze formeele groepen kan ik weer ondergroepen opmerken, bv. de vormen van het enkelvoud tegen die van het meervoud; de eerste persoonsvormen tegenover de tweede en de derde enz. Gewoonlijk hebben die formeele groepen ook weer gelijke uitgangen, maar dit is niet noodzakelijk.

Neem ik naast elkander *boek* (enk.) en *boeken* (mv.); beide stellen welbekende voorwerpen voor, dat is hun *stoffelijke* overeenkomst. Het eerste woord noemt echter één zoo'n voorwerp en het tweede meer dan één. Evenzoo is het gelegen met *stoel* en *stoelen*, *potlood* en *potlooden*. Nu komen de woorden *boek*, *stoel* en *potlood* daarin overeen, dat zij iets in het enk. noemen; *boeken*, *stoelen* en *potlooden* daarentegen drukken een meervoudig begrip uit. Deze groepeering weer is een formeele. Gewoonlijk wordt dit begrip van meervoud door plaatsing van een of meer letters achter den vorm van het enk. uitgedrukt. Dit behoeft echter niet. In de Keltische talen bv. wordt vaak het meerv. uitgedrukt door den gewonen woordvorm en het enk. aangeduid door achtervoeging van een of meer letters. Zoo is in het Welsch *adar*, vogels en *aderyn*, een vogel; *plant*, kinderen en *plentyn*, een kind. Iets dergelijks hebben wij in *gras* en een *grasssprietje*, *zand* en een *zandkorrel* of een *zandje*. Evenmin behoeft een enkelvoudsvorm altijd een enkelvoudig begrip uit te drukken; zoo bedoelen wij bv. met *de mensch is sterfelijk* wel degelijk *alle menschen*.

De woorden *spreken*, *spraak*, *sprookje*, *spreuk*, *gesprek* vormen een stoffelijke groep, omdat zij in beteekenis zoo nauw samenhangen; evenzoo een klankgroep, omdat zij de letters *spr* gelijk hebben. *Wrang* en *wringen*, *zang* en *zingen*, *drang* en *dringen*, *drank* en *drinken* vormen stoffelijke groepen, terwijl de woorden *wrang*, *zang*, *drang*, *drank* een formeele groep vormen tegenover *wringen*, *zingen*,

dringen en *drinken*. Formeele groepen vormen verder alle comparatieven, alle superlatieven, alle zwakke werkw., alle sterke werkw., alle meervoudsvormen. Die laatste groep kunnen wij onderverdeelen in de meervoudsvormen op *en*, die op *s*, die op *elen* en *ers*, enz.

We hebben dus gezien, dat alle woordvoorstellingen in onze gedachten zich op verschillende wijzen groepeeren kunnen en dat die groepeering berust op

1. overeenkomst in *klank* alleen;
2. overeenkomst in *beteekenis* alleen en
3. overeenkomst in *klank* en *beteekenis* beide.

Die onder 2 en 3 kunnen weder van *stoffelijken* of van *formeelen* aard zijn.

Die groepeeringen der voorstellingen zijn voor den mensch van het allerhoogste gewicht: het is de grondvoorwaarde voor alle denkwerkzaamheden. Zonder deze zou de mensch zelfs nooït hebben kunnen komen tot algemeene voorstellingen of begrippen, zou hij, wat verstandsontwikkeling betreft, op een lageren trap staan dan vele diersoorten thans. Herinneren zou zelfs onmogelijk zijn. Ook de groepeeringen der woordvoorstellingen zijn voor het leven en de ontwikkeling der taal van het hoogste belang. Inzonderheid de formeele groepen geven door hun gelijkheid van klank of uitgang verbazend veel gemak.

Laten wij ons eens een oogenblik een taal voorstellen, waarin die groepeering van woordvoorstellingen niet bestond, waarin „ik spreek" werd uitgedrukt door *parlo*, „gij spreekt" door *hinca*, „hij spreekt" door *mention*, „zij spreekt" door *postulenta*, „men spreekt" door *luisternu*, „wie spreekt" door *kanarie*, „wij spreken" door *eenpotnat* enz.; waarin voor iedere gedachte, voor iedere schakeering van beteekenis een ander woord bestond, dat geen verband hield met de andere, dan zou het eenvoudig onmogelijk zijn, alle woorden te onthouden. Er zou

niemand zijn, die maar een honderdste deel van den woordvoorraad zou kunnen meester worden. In vergelijking met zulk een taal zou het Chineesch van den allergrootsten eenvoud zijn. Zulk een taal echter bestaat er niet en kan er niet bestaan bij eenigermate ontwikkelde volken, om de eenvoudige reden, dat men de middelen zou missen om honderderlei schakeeringen of begrippen aan te duiden en te onderkennen. Laten wij maar eens bij de telwoorden blijven. Door de verschillende groepeeringen kunnen wij alle hoeveelheden onderscheiden en aanduiden. Bestond er echter voor iedere hoeveelheid een ander op zich zelf staand woord, dan zou men zich al heel spoedig met een woord *veel* of *meer* van verdere onderscheidingen afmaken.

Toch bestaan er talen, die in meerdere of mindere mate op de hier geschilderde fictieve gelijken. Bij sommige Australische negerstammen telt men bv. *een*, *twee*, *drie*, *veel* of *één*, *twee*, *drie*, *vier*, *vijf*, *meer*. Sommige Arabische stammen hebben meer dan 100 verschillende woorden om een kameel te noemen. Bij de Bantoe-negers vindt men woorden voor *een roode koe*, *een bonte koe*, *een zwarte koe*, maar niet voor 't begrip *koe* in 't algemeen. Bij andere volken weer wordt *het getal* met de *getelde voorwerpen* door één woord uitgedrukt; voor ieder getal heeft men dus een ander woord noodig. Omdat in die talen onmogelijk het genoegzame aantal woorden ter aanduiding van die begrippen voorhanden is, missen zij tal van onderscheidingen, die wij natuurlijk vinden en op eenvoudige wijze benoemen.

Iets dergelijks hebben wij in onze eigen taal ook, hoewel wij van het nut en het gemak der groepeeringen doordrongen zijn, en in de meeste gevallen ook toepassen. Om het wijfje en het jong van dieren aan te duiden, hebben wij de uitgangen *in* en *(t)je* bv. leeuw, leeuw*in* en leeuw*tje*, beer, ber*in*

en beer*tje*, enz. zeer eenvoudige formeele groepeeringen. Stel nu daarnaast: *hengst*, *merrie* en *veulen*; *stier*, *koe* en *kalf*; *ram*, *ooi* en *lam*; *man*, *vrouw* en *kind* enz. waar ieder woord geheel op zich zelf staat. Dit is een overblijfsel van een vroegere periode der taalontwikkeling, waarover meer in hoofdstuk VI.

Hoe regelmatiger een taal, hoe gemakkelijker die aan te leeren is en des te meer kracht blijft er over om juiste onderscheidingen te maken en zijn gedachten nauwkeuriger uit te drukken. Het is opmerkelijk, hoe sterk bij jonge kinderen zelfs die verschillende groepeeringen werken, natuurlijk zonder dat het zich daarvan bewust is. Een kind leert *boek*, *stoel*, *deur* enz. enkelvoud, naast *boeken*, *stoelen*, *deuren* meervoud. Daaruit abstraheert het *en* als de aanwijzer van *meer dan een* of *veel ervan*. Nu kent het de woorden *steen*, *huis*, *straat*, *boom*, *paard* als benaming van een enkelvoudig voorwerp. Wil het nu daarvan „meer dan een" of „veel ervan" uitdrukken, dan zegt het *steenen*, *huizen*, *straten*, *boomen*, *paarden*, zonder dat het zich die woordvormen herinnert. Misschien heeft het ze wel nooit hooren bezigen en toch worden ze volkomen goed aangewend. Wil hetzelfde kind, de woorden *tafel*, *vogel*, *schip*, *stad* kennende, hiervan het meervoudig begrip uitdrukken, dan bezigt het zonder aarzelen de vormen *tafelen*, *vogelen*, *schippen*, *statten*. Hier maakt het ongewone woorden en die worden meestal door de personen uit de naaste omgeving verbeterd. Is dat niet het geval, dan zal het kind later toch de meer gebruikelijke vormen van zijn taalgenooten hooren en daarnaar de zijne verbeteren. Zoo corrigeert het zijn taal naar die van anderen.

Een ander voorbeeld. De vormen *klein*, *kleiner*, *kleinst*; *groot*, *grooter*, *grootst*; *oud*, *ouder*, *oudst* zijn stoffelijke groepen die zich ook formeel groepeeren *klein*, *groot*, *oud* — *kleiner*, *grooter*, *ouder* —

kleinst, *grootst*, *oudst*. Met behulp dezer formeele groepeeringen vat het de uitgangen *er* en *st* op als de aanwijzers van den comparatief en den superlatief en zal, zoodra het daaraan behoefte gevoelt, naar dat model andere comparatieven en superlatieven vormen. Volkomen correct in de meeste gevallen. Het maakt echter ook van *goed* de vormen *goeder* en *goedst* en weet niet beter, of het behoort zoo. Worden deze nu door zijn omgeving vervangen door *beter* en *best*, dan zal het die overnemen. Hoogstwaarschijnlijk zal het nog wel eenige malen *goeder* en *goedst* bezigen, om de eenvoudige reden, dat het zich de meer gebruikelijke vormen op een bepaald oogenblik niet herinnert.

Het kan echter ook voorkomen, dat die eigen vormingen, die van de gebruikelijke taal afwijken, door de huisgenooten en anderen schertsenderwijze nagevolgd worden. Dan merkt het kind het afwijkende zijner eigen nieuwe vormen niet en zal eerst zeer laat tot de ontdekking komen, dat het algemeen gebruik andere vormen wil.

Zoo is het niet alleen in de kindertaal, maar in ieders taal. De woorden en woordengroepen die wij bij het spreken gebruiken, zijn slechts *voor een deel herinneringen* van wat wij vroeger hoorden. Het *grootste gedeelte* wordt door ons *gevormd* op het oogenblik dat wij ze gebruiken, volgens het model van andere. Dat noemen wij *analogievorming*. Zij worden niet alleen gevormd, maar met het grootste vertrouwen gebezigd, zonder dat de spreker zich er van bewust is, dat hij den vasten bodem van het geleerde verlaat. Hierbij is het onverschillig, of iets gevormd wordt dat reeds in de taal gebruikelijk is, òf dat te voren nooit bestaan heeft. Het maakt op zich zelf ook niets uit, of het nieuwe met het tot dusver gebruikelijke in tegenspraak is; het is voldoende dat de spreker geen tweestrijd gevoelt met

hetgeen hij tot nog toe geleerd heeft. In andere gevallen is het vroeger reeds van buiten opgenomen, maar de herinnering daaraan is zoo zwak, dat het zonder hulp der voorstellingsreeks, waarmee het zich verbonden heeft, niet bewust zou geworden zijn.

Een analogievorm vindt in de ziel geen tegenstand als voor de functie, waartoe hij gevormd werd, nog geen uitdrukking voorhanden is. Ook dan niet, wanneer een afwijkende uitdrukking reeds gebruikelijk is, maar den spreker of hoorder geheel onbekend, wat bij zelden voorkomende woorden vaak genoeg het geval is. Is echter de gebruikelijke vorm eenmaal in het geheugen opgenomen, zoo hangt het van de kracht der woordvoorstelling af, of de voor een zeker doel te bezigen uitdrukking alleen door herinnering bewust wordt of met behulp eener groepeering. Daarbij kan het geval zich voordoen, dat de groepeeringen een nieuwen vorm scheppen, maar dat de herinnering aan den gebruikelijken vorm nog sterk genoeg is om daarna het verschil tusschen de nieuwvorming en het herinneringsbeeld duidelijk te doen bewust worden. Men bezint zich dan, dat men iets foutief heeft willen zeggen, of reeds gezegd heeft. Dat is één der verschillende wijzen, dat men zich verspreken kan. Het kan ook zijn, dat de spreker het verschil tusschen den eigengemaakten vorm en den algemeen gebruikelijken uit zich zelf niet opmerkt, maar dat dadelijk erkent, zoodra men hem opmerkzaam er op maakt. Dit moeten wij ook nog als een zich verspreken beschouwen. De kracht der woordvoorstelling kan echter zoo gering zijn, dat zij in geenen deele tegen het nieuw gevormde iets vermag, zoodat deze zich ongestoord doet gelden. Door de werkzaamheid der groepen is het alzoo iedereen mogelijk, in de taal verder te gaan dan het reeds gebruikelijke en hij vindt er gereede aanleiding toe. Men moet nu bedenken, dat alles wat op deze

wijze gevormd wordt, een blijvende werking heeft. De voorstelling ervan blijft onbewust in de ziel aanwezig en al is deze in den beginne ook te zwak om bewust te worden, de herhaling van hetzelfde scheppingsproces wordt er toch door vergemakkelijkt; tegelijk wordt de voorstelling door die herhaling versterkt en verhelderd, zoodat deze in verloop van tijd met volle helderheid in het bewustzijn treedt.

Gewoonlijk spreken wij in zinnen. Voor het kind en voor den onontwikkelde bestaan die niet uit woorden, maar vormen één geheel, waarmee een gedachte uitgedrukt wordt. Zelfs hij die gewoon is zijn gedachten in zichtbare woorden over te brengen, denkt onder het spreken er zelden aan, dat zijn zinnen uit woorden bestaan. De verdeeling van zinnen in woorden is zeer questieus, in vele gevallen zelfs onnatuurlijk. Nu zal wel niemand willen beweren, dat de zinnen die wij onder het spreken zeggen, evenzoo in het geheugen opgenomen zijn. Gewoonlijk worden zij gevormd op hetzelfde oogenblik, dat wij ze noodig hebben, naar het model van ons bekende zinnen. Wat op blz. 88 gezegd is van de analogievorming der woorden, geldt bij de zinnen in nog veel hoogere mate. Ieder die in de gelegenheid is, jonge kinderen te hooren spreken, kan gemakkelijk nagaan, hoeveel hun zinsbouw afwijkt van de gebruikelijke taal. Hoe zelfstandiger zulk een kind zich ontwikkelt, hoe krachtiger het zich gevoelt, des te langer zal het afwijkende constructies geven.

Heel goed is de werking der analogie na te gaan bij het aanleeren eener vreemde taal. Men leert een aantal paradigmata en onthoudt van de afzonderlijke woorden slechts zooveel vormen, als noodig is om te weten, tot welk paradigma zij behooren. Vaak is één vorm daartoe voldoende. De andere vormen maakt men dan op het oogenblik, dat men ze noodig heeft. In den beginne zal men dan het van

buiten geleerde paradigma voor oogen hebben en door besluiten te trekken, de vereischte vormen maken. Door de veelvuldige herhaling van dit proces wordt zooveel vaardigheid langzamerhand verkregen, dat het als het ware buiten ons bewustzijn plaats heeft. We denken dan niet meer aan het woord dat ons tot model diende, ja, soms kunnen wij ons dit, zelfs met de grootste moeite, niet eens meer te binnen brengen. Dan zijn wij zoover gekomen als iemand, die de vreemde taal als zijn moedertaal aanleerde. Bij hem werkt de analogie onbewust en met des te meer zekerheid.

De afwijkende vormen die wij nog niet geleerd hebben, of die wij ons op een oogenblik niet herinneren, maken wij ook volgens het gewone model en deze fouten tegen het gebruikelijke zijn wij ons geenszins bewust. Die moeten wij afzonderlijk leeren, telkens moet ons daarop gewezen worden en alleen, wanneer wij door veel lezen en spreken in die vreemde taal daarin groote vastheid verkregen hebben, zullen wij die fouten niet meer maken. Anders vervallen wij er voortdurend in. Het meest zullen wij ons vergissen met die vormen, welke het minst vaak voorkomen, tenzij de voorstelling ervan door een of andere bijkomende omstandigheid een bijzondere mate van helderheid heeft.

De analogie werkt het zekerst en snelst, wanneer zij buiten het bewustzijn omgaat; daarom is het wenschelijk een vreemde taal op dezelfde wijze als de moedertaal aan te leeren en steeds uit te gaan van concrete zinnen. Nu kan het proces versneld worden, door op overeenkomsten te wijzen, die het vormen van de stoffelijke en formeele groepen in de hand werken. De gewoon voorkomende uitzonderingen moeten op zoo'n wijze behandeld worden, dat de voorstelling ervan een bijzondere helderheid erlangt, zoodat deze bewust worden, zoodra wij ze noodig

hebben. Daarom verdient de „directe methode" verre de voorkeur boven de „grammatische", die helaas nog op veel scholen toegepast wordt. De „directe methode" doet de leerlingen sneller en grooter vorderingen maken, voert ze tot het juiste verstaan der vreemde taal zonder tusschenkomst der moedertaal, waardoor meer bewuste kracht overblijft tot het vormen en afronden der gedachten.

Men heeft misschien in geen enkele taal een woord, dat geheel en al op zich zelf staat. Altijd zullen er wel andere gevonden worden, waarmee het in een of ander opzicht verbonden is. Maar ten opzichte van de talrijkheid der verbindingen die een woord aangaat en van de innigheid van dat verband bestaan aanzienlijke verschillen. De groepeering is zooveel te gemakkelijker en vaster, naarmate de overeenstemming in beteekenis en klank grooter is en de groepeerende elementen in het geheugen meer vastgelegd zijn. Voor dit laatste is het groote aantal der enkele woorden en de hoeveelheid gelijke gevallen van gewicht. Waar de enkele elementen te zwak zijn, of de overeenstemming te gering is, verbinden zij zich in het geheel niet of het verband blijft losjes. Daarbij komen natuurlijk weer heel wat schakeeringen voor.

De groepeeringen die een zekere mate van vastheid verkregen hebben, zijn voor het spreken en de ontwikkeling der taal van zeer groote beteekenis. Het spreken is voortdurend een opnieuw scheppen.

Uit het vorenstaande blijkt, dat de analogie niet alleen werkzaam is in het scheppen van onjuiste vormen, maar nog veel meer van juiste. Door het eerste heeft zij echter meer de aandacht getrokken, en dit is de reden, waarom zij vroeger niet op haar juiste waarde geschat werd. Zij is zeer conservatief van aard en zorgt, dat de taal regelmatig in stand blijft bij de voortplanting op het jongere geslacht.

Dit streven naar regelmaat en gelijkheid is aan den anderen kant oorzaak, dat zij ook wijzigend en vernietigend kan optreden tegenover bestaande woorden of buigingen, die van den vorm afwijken. Eenige van deze laatste soort zullen wij nu bespreken. Te voren zij opgemerkt, dat evenals bij de klankverandering en begripswijziging der woorden de afwijkingen van het algemeen gebruik bij het individu beginnen. Staat hij daarin alleen, dan heeten zijn afwijkingen *fouten*. Zulke fouten kunnen op zich zelf blijven staan, of bij hem tot gewoonte worden. Deze laatste kunnen door het verkeer weer afgelegd worden, of het individu blijft ze bezigen tot aan zijn dood. Maken echter binnen een zekeren verkeerskring een grooter aantal personen dezelfde afwijkingen, dan worden zij niet meer als zoodanig gevoeld en heeten gebruikelijk. De anderen wijzigen hun vormen naar die der meerderheid en de taalverandering is tot stand gekomen.

Verreweg de meeste werkwoorden zijn zwak. Zij vormen hun onv. verl. tijd door *de* of *te* achter den stam te voegen. Deze formeele groepeering is door haar groot aantal verbindingen bijzonder sterk. Vandaar dat kinderen en onontwikkelden van ieder werkw. een zwakken onv. verl. tijd vormen, bv. *leesde*, *geefde*, evengoed als *vreesde* en *leefde*. Langzamerhand leeren zij over de afwijkende vormen *las* en *gaf* beschikken, die zij nu naast de vormen *leesde* en *geefde* bezigen. Hoe meer hun ontwikkeling toeneemt en vooral door den invloed van het lezen, verdwijnen die analogievormingen en worden alleen de sterke vormen gebruikt. Bij hen die weinig lezen, of die weinig onderricht ontvangen hebben, blijven de vormen *leesde* en *geefde* in gebruik en hun kinderen zal het zooveel te moeilijker vallen, later de gebruikelijke vormen *las* en *gaf* te bezigen. Wanneer nu bij veel personen deze afwijking in

stand bleef, dan zou de minderheid zich naar de meerderheid richten, en vooral het opkomend geslacht zou de zwakke vormen meer uitsluitend gaan gebruiken en *lezen* en *geven* waren zwak geworden. Op deze wijze hebben de werkw. *wreken*, *weven*, *brouwen*, *lachen*, *laden*, *malen*, *bakken*, *bannen*, *spouwen*, *vouwen*, *zouten*, *heeten* en *scheiden* een zwakken onv. verl. tijd gekregen.

In een periode van overgang verkeeren de werkw. *bersten* of *barsten*, *raden*, *stooten*, *krijschen*, *kruien* en *wasschen*, die in den onv. verl. tijd zoowel een zwakken als een sterken vorm hebben. De eerste wordt in de spreektaal bijna uitsluitend gebezigd, terwijl de schrijftaal, conservatief van aard als zij is, meer de sterke vormen bewaart. Als er geen schrijftaal bestond, zouden reeds veel meer sterke werkw. zwak geworden zijn. Zie hierover meer in hoofdstuk X.

Men heeft de formeele groepeering *dragen*, *graven*, *varen* — *droeg*, *groef*, *voer*. Verwisseling van *a* in *oe* is hier aanwijzer van den onv. verl. tijd. Deze groepeering deed de vormen *joeg* en *vroeg* naast de oorspronkelijk zwakke vormen *jaagde* en *vraagde* ontstaan. Omdat het algemeen gebruik ze aangenomen heeft, heeten ze thans niet meer fout, hoewel de schrijftaal ze meestal terugwijst.

Het verleden deelwoord van *eten* was *ge-eten* of *geten*. Naast vormen als *gegaan*, *gegeven*, bezigde men den ongewonen vorm *gegeten*, die langzamerhand algemeen gebruikelijk werd en thans uitsluitend gebezigd wordt.

De eerste klasse der sterke werkw. vervoegde vroeger *binden*, *band*, *bonden*, *gebonden*. Door de werking der analogie verkreeg men in den onv. verl. tijd zoowel *band*, *banden* als *bond*, *bonden*. Zoowel de vormen met *a* als die met *o* konden de overhand krijgen en het toeval wilde, dat in het Nederlandsch

de vormen *bond*, *bonden* de algemeen gebruikelijke werden en in het Duitsch *band*, *banden*. Een der oorzaken zal wel geweest zijn, dat de 2e pers. enk. in het Nederlandsch in onbruik raakte en dus zij, die de juiste vormen gebruikten, alleen in den 1en en 3en persoon enk. de *a* lieten hooren en in alle andere gevallen de *o*.

Worden had oorspronkelijk tot hoofdvormen *werden*, *ward*, *worden*, *geworden*. Op het einde der Middeleeuwen begon men reeds *worden*, *werd*, *werden*, *geworden* te bezigen, die na een strijd van 3 eeuwen uitsluitend het burgerrecht verkregen. Hoe kwam men aan die vormen? Vele werkw. hebben in het verl. deelw. denzelfden klinker als in den infinitief: naast *gevaren*, *gehangen*, *gegeven* enz. heeft men de infinitieven *varen*, *hangen*, *geven*. De analogie vormde naar dit model den infinitief *worden* naast *geworden*. Voeg daarbij dat men in den onv. verl. tijd zoowel *word*, *worden* als *werd*, *werden* en *wierd*, *wierden* bezigde, dan wordt het verklaarbaar, dat de spraakmakende gemeente *worden* beschouwde als infinitief, *werd* en *werden* als onv. verl. tijd en *geworden* (de eenige oorspronkelijke vorm) als verl. deelw.

Plegen had in het Mnl. de regelmatige vormen *pleeg*, *plag*, *plagen*, *geplegen*. De onv. verl. tijd heeft thans *placht* en *plachten*. Hoe kwam dat? De vormen *dacht*, *bracht* werden vaak uitgesproken als *dach*, *brach*; in het meerv. hoorde men evenwel altijd *dachten*, *brachten*. In analogie hiermee vormde men het meerv. van *plag* als *plachten*. Naast dit *plachten* behoorde een enk. *placht*. Het verl. deelw. kon nu *geplacht* worden, in analogie met *gedacht* en *gebracht*. In analogie met *zag*, *gezien* komt in het Mnl. ook den vorm *geplien* voor; en in analogie met *hal*, *geholen*, *sprak*, *gesproken* vinden we ook den vorm *geplogen*. Geen dezer vormen heeft zich

staande kunnen houden: het verl. deelw. is geheel in onbruik geraakt.

Gelijken, *lijken*, *prijzen* en *stijven* waren oorspronkelijk zwak. De meeste werkw. met *ij* waren echter sterk. Deze formeele groepeering deed de vormen *geleek*, *leek*, *prees* en *steef* ontstaan. De eerste twee zijn uitsluitend gebruikelijk geworden; de laatste twee hebben de sterke naast de zwakke vormen. De taalkundigen hebben aan deze verschillende vormen een afzonderlijke beteekenis gehecht, die langzamerhand algemeen ingang vond.

Liggen en *leggen* worden zeer vaak met elkander verward. Men hoort even vaak *hij legt* voor *hij ligt* als *hij ligt* voor *hij legt*. De *eg* is in onze taal vaak tot *ei* versmolten. Vandaar de vormen der spreektaal: *het boek leit* (= ligt) *op tafel; hij zeit* (= zegt). In analogie met de formeele groepeering *hij schrijft* — *hij schreef* maakte men de vormen: *het boek lee op tafel; hij zee* (= zegde).

Eenige sterke werkw. zijn van de eene klasse in de andere overgegaan; in iedere spraakkunst zijn zij vermeld. Dit is ook het gevolg eener analogie die van het algemeen gebruik afweek.

Een zeer groot deel der grammatische figuren moeten verklaard worden uit de werking der analogie, die van het heerschende gebruik afweek. Een paar voorbeelden. *Vinden*, *schenden*, enz. werden vaak uitgesproken als *vinnen*, *schennen*. Nu beschouwde men de verbogen vormen van *ieman*, *nieman*, *aren*, *naken*, nl. *iemanne*, *niemanne*, *arene*, *nakene* als een slordige uitspraak van *iemande*, *niemande*, *arende*, *nakende*. Bij het zorgvuldig spreken of schrijven bezigde men deze laatste vormen, waarnaast dan de onverbogen vormen *iemand*, *niemand*, *arend*, *nakend* moesten wezen.

Kist, *kast*, *vest* sprak men gewoonlijk uit als *kis*, *kas*, *ves*. Daarnaast had men in het meerv. *kisten*,

kasten, *vesten*. In analogie hiermede maakte men van *pos* (een vischje), *bors* (knaap) het meerv. *posten*, *borsten*. Eenmaal aan deze vormen gewoon, kreeg men voor het enk. *post* en *borst*.

De vormen *zouden* en *wouden* worden gewoonlijk uitgesproken als *zouen*, *wouen*. Hiernaast vormt de analogie een enk. *zou* en *wou*. De woorden *elsen* (priem) en *raven* werden als meerv. beschouwd, en men vormde regelmatig daarnaast het enk. *else*, *els* en *rave*, *raaf*.

In analogie met vormen als *vinnen*, *zinnen*, *teenen* verlengde men den meervoudsvorm *schoen* tot *schoenen*, waarnaast regelmatig het enk. *schoen* moest luiden.

Naast *in naam* enz. vatte men *in ijver*, *in ernst* op als *in nijver*, *in nernst* en zoo verkreeg men de vormen *nijver*, *nernst* (*nernstig*, *naarstig*). — Omgekeerd, denkende aan *een oom* enz. beschouwde men *een nadder*, *een narreslede* als *een adder*, *een arreslede*. Op deze wijze werden door een van het gebruik afwijkende formeele groepeering zoowel letters achteraangevoegd als afgekapt, zoowel voorgevoegd als afgeworpen.

Evenzoo heeft de analogie haar invloed doen gelden op het buigingsstelsel, overal meer gelijkheid, meer regelmaat brengende. Men kreeg dus vereenvoudiging der stelsels. Vele buigingsvormen sleten af. Dit is geen taalverarming, zooals sommige taalgeleerden weleens beweerd hebben. Integendeel. Wat men wil uitdrukken, kan men nu evengoed, zoo niet beter, dan vroeger. Het geeft dus krachtsbesparing, welke kracht men nu kan aanwenden tot zuiverder denken en meer afronding der gedachten. Er zijn echter sommige woorden en uitdrukkingen die door hun veelvuldig gebruik zich zoo vast in het geheugen geprent hebben, dat zij den gelijkmakenden óf vernietigenden invloed der analogie wisten te weerstaan. Zij vertoonen vormen, die van het thans

geldige stelsel van verbuiging en vervoeging afwijken, waarin zij alleen zijn. Deze zijn in de spraakkunst bekend onder den naam van *staande uitdrukkingen*. Men zou ze ook *taaloudheden* of *taalfossielen* kunnen noemen, omdat zij oudere taalvormen ongewijzigd bewaard hebben, in die vormen als 't ware versteend zijn: *zij hebbeu het gewone taalleven niet meegeleefd*.

De werking der analogie is ook te zien bij het vormen van nieuwe woorden en uitdrukkingen, waarover meer in hoofdstuk VII.

Soms nauw verwant met de analogie en dikwijls ermede verward, is de *contaminatie*. Zij ontstaat, wanneer twee synonieme of in eenig ander opzicht aan elkander verwante woorden of uitdrukkingen tegelijk bewust worden. Gewoonlijk zijn deze dan niet zoo helder, dat men beide scherp gescheiden ziet. Het gevolg ervan is, dat elementen van de eene uitdrukking zich met elementen van de andere verbinden en zoo een nieuwen vorm doen ontstaan. Zoo wil iemand bv. te kennen geven, dat er een „tranen met tuiten" schreit, dat hij „bitter weent" en hij zegt: *hij schreit tranen met bittere tuiten*. Uit de vermenging van „haar oogen stonden vol tranen" en „zij weende plassen" kon ontstaan: *haar oogen stonden vol plassen*. Had de spreker nu maar één der beide uitdrukkingen gekend, dan was deze alleen bewust geworden en hij had zoo'n vergissing niet begaan. Contaminatie ontstaat dus door taalovervloed. Zij komen herhaaldelijk voor, die vergissingen bij het spreken en schrijven en zijn gewoonlijk tijdelijk. Door herhaling kunnen ze individueel worden, anderen kunnen ze overnemen of dezelfde vergissingen begaan. Verder kan een nieuwe generatie deze door contaminatie bedorven vormen als de alleen goede opnemen. Thans hoor ik vaak zeggen: *dit wordt nogal niet veel gedragen*, met de bedoeling *zeer veel*. Waar-

schijnlijk is deze vorm door contaminatie ontstaan uit „dat wordt nogal *niet weinig* gedragen" en „dat wordt *veel* gedragen". Er op wijzende, dat men inderdaad het tegengestelde zeide van hetgeen men bedoelde, duurde het een betrekkelijk geruime tijd, voor men dit inzag. Van ironie was ook geen sprake, wat ik bij verschillende personen herhaaldelijk toetste. Wat eerst tijdelijk en individueel was, kan langzamerhand algemeen gebruik worden.

In het volgende worden eenige gevallen van contaminatie nader beschouwd en tot groepen gebracht. Vermenging van woorden met gelijke beteekenis die etymologisch niet samenhangen, treffen wij aan bij *verassureeren*, ontstaan uit de versmelting van *ver*zekeren en *assureeren*; *zich veramuseeren* uit *zich ver*maken en zich *amuseeren; uitphotographeeren* uit *uit*teekenen en *photographeeren; aanrecommandeeren* uit *aan*bevelen en *recommandeeren; verexcuseeren* uit *ver*ontschuldigen en *excuseeren.* In de volkstaal komen deze en dergelijke woorden veel voor, worden zelfs niet eens meer als onjuist gevoeld. In de schrijftaal dringen zij echter zelden door.

Gemakkelijk geschiedt dit bij de woorden die etymologisch verwant zijn, bv. *ontellooze* malen, ontstaan uit *ontelbaar* en *talloos.*

Werkwoorden die sommige vormen gemeen hebben, konden gemakkelijk zich met elkander vermengen; bv. Mnl. *durven* = „reden, grond hebben, noodig hebben, mogen" en *dorren* = wagen. In het Mnl. komen de vormen dezer werkw. allerzonderlingst door elkander voor, zoodat zij even vaak verkeerd als goed gebezigd worden. Thans is de gewone beteekenis van *durven* = wagen. Evenzoo is het met *tien* = „zeggen, beschuldigen" en *tiegen* = „trekken". Deze vormen werden zoo herhaaldelijk door elkander gebruikt, dat men thans uitsluitend hoort: *iemand aantijgen* voor „beschuldigen"; men hoort even

vaak *aan het werk tijen* als *aan het werk tijgen*.

Woorden die in beteekenis elkanders tegenstellingen zijn en vaak verbonden voorkomen, kunnen licht invloed op elkanders vorm uitoefenen, bv. *hier-* en *derwaarts* werd *her- en derwaarts*; evenzoo werd *ochte* (vroege morgen) *en avond* tot *ochtend* en *avond*.

Door contaminatie kan ook een pleonasme van achtervoegsels ontstaan, waarvan wij voorbeelden zien in: *heerschappij*, *voogdijschap* en *maatschappij*. Bij *armzalig* en *rampzalig* vinden wij twee achtervoegsels *sal* of *sel* en *ig*, ontstaan door contaminatie. Door invloed van *ig* verkreeg *sal* den klemtoon en thans zou men geneigd zijn, dergelijke woorden als een samenstelling met *zalig* te beschouwen, als de beteekenis ons niet waarschuwde.

Evenzoo danken stapelvormen hun ontstaan aan contaminatie. Het meervoud van *groente*, *hoogte* kon evengoed zijn met *n* als met *s* (vgl. tante*s*). Het volk zegt vaak *hoogtens*, *groentens*.

Dikwijls worden vormen die op min gewone wijze gevormd zijn, verlengd met den uitgang die meer algemeen voorkomt. De genitieven van *ik*, *gij*, *hij*, bv. waren *mijn*, *uw*, *zijn*. Hiervan voegde men den gewonen genitiefuitgang *s* of *er* en zoo ontstonden de vormen *mijns*, *mijner*, *uws*, *uwer*, *zijns*, *zijner*, die thans bijna uitsluitend gebezigd worden. De werkwoorden *doen*, *zien*, *gaan* worden vaak met den gewonen uitgang *en* verlengd tot *doenen*, *zienen*, *ganen*. In veel dialecten hoort men *dan ganen wij*, *hier zienen wij*. Evenzoo verlengt men *lijken* tot *lijkenen*.

Opeenstapeling der uitgangen van comparatief en superlatief treffen wij aan in *meerder*, *beterder*. Het eerste is algemeen gebruikelijk geworden, het tweede alleen dialectisch. Bij onontwikkelden hoort men ook *laterder*. STARING maakte schertsend den vorm *laatster*.

Een grootere rol speelt de contaminatie op syn-

tactisch gebied. Het is niet moeilijk uit de werken zelfs van keurige schrijvers voorbeelden hiervan samen te brengen, die echter op de taal in haar geheel geen invloed hebben. VIERHOUT bespreekt op verdienstelijke wijze eenige daarvan in „*Noord en Zuid*": *Stilistische overwegingen*. F. J. HEERIS heeft in „*Cacographie van Nederlandsche auteurs*" een groote menigte dezer vergissingen bijeengebracht, bv. „De *last* der inkwartieringen werd met *toewijding gedragen*". In de dagbladen zijn zij voor het grijpen. Niet zelden komt de onnauwkeurigheid voor, dat bij verwijzing naar een antecetent in plaats hiervan een etymologisch daarmee verwant woord zich in de gedachte dringt, bv. *warmte en overtuiging vinden wij in groote mate in de Coornhertsche gedichten. Hij was dan ook* .... Soms verwijst het betrekkelijk voornw. naar een bezittelijk, alsof het persoonlijk voornw. er stond; of een voornaamw. slaat terug op het eerste deel eener samenstelling, bv. *Er komen in een menschenleven oogenblikken voor, waarin hij de Godheid nader staat dan ooit anders.* Een meervoudig voornw. slaat soms terug op een enk. substantief, bijv. *De hond heeft eerst leeren blaffen, nadat zij tot huisdieren gemaakt zijn.*

Bij DA COSTA vinden wij meer dan eens *aan iets gedenken*, een vermenging van *iets gedenken* en *aan iets denken.* Soms kan men een gedachte op twee wijzen uitdrukken en deze vermengen zich dan. Zoo is *het meest gemakkelijkste* een contaminatie van „het meest gemakkelijke" en „het gemakkelijkste"; *zijn hoogste toppunt* ontstond uit de vermenging van „zijn hoogste punt" en „zijn toppunt"; *het eerste levenslicht* uit „het eerste licht" en „het levenslicht"; *hij glimlachte in zijn eigen* uit „hij glimlachte" en „hij lachte in zijn eigen". Bij het gebruik van redengevende voegwoorden treffen wij ook vaak contaminatie aan, door de reden tweemaal aan te duiden,

bv. *dat zij niet spreekt komt daarvandaan*, *omdat zij niet denkt; twist die daaruit ontstaat*, *omdat de menschen elkander niet begrijpen.*

Het kan gebeuren dat een uitdrukking, door contaminatie ontstaan, de eenig gebruikelijke wordt; een voorbeeld hiervan zien wij bij *telkens wanneer*, oorspronkelijk was dit *te elken keer dat.*

Een predicatief adjectief kan denzelfden dienst verrichten als een door een voegwoord ingeleiden bijzin. Ingevolge daarvan kunnen vaak voegwoorden vóór het adjectief geplaatst worden, om de bedoeling juister aan te geven, bv. *ik deed het*, *ofschoon gedwongen.* Omgekeerd geeft de overeenstemming in functie tusschen bijzinnen en bepalingen met voorzetsels aanleiding, voorzetsels ter inleiding van bijzinnen te bezigen, bv. *voor hij wegging*; *met hij antwoordde.* Dit wordt in de hand gewerkt door vormen met *dat*, welke er naast staan.

Vragen met een onbepaalde wijs in plaats van met het persoonlijk werkwoord kunnen ook door versmelting van twee vormen in gebruik komen, bv. *ik wist niet wat te doen*, in plaats van „ik wist niet, wat ik zou doen”.

In alle talen doen zich gevallen voor, dat een ontkenning op een plaats gezet wordt waar zij niet behoort; dat komt omdat de indruk van den geheelen zin ontkennend is. Zoo wordt de zin *Iemand verbieden*, *iets te doen* gewoonlijk *iemand verbieden*, *iets niet te doen*, omdat het doel van het verbod is, *dat hij het niet doet.* De zin *Hij vindt overal tegenspraak*, **behalve daar niet**, *waar zij werkelijk zijn*, zou logisch juist zijn, als men bezigde *alleen daar niet* of *behalve daar* zonder ontkenning. In zinnen als *Het kan niet missen*, *dat hij* **niet** *komt* en *Wie zal het verhinderen kunnen*, *dat hij het* **niet** *doet?*, zijn de dik gedrukte ontkenningen te veel. Hier heeft men ook de werking der contaminatie. De

gedachte *hij moet het niet doen*, *wie kan daarvoor zorg dragen* en *wie zal het verhinderen kunnen*, *dat hij het doet* versmelten en deden den gewraakten vorm ontstaan. — Een onbehoorlijke ontkenning treffen wij verder aan in *Niet zonder ongenoegen merk ik*, waarschijnlijk ontstaan uit *niet zonder genoegen* en *zonder ongenoegen*. Zinnen waarin een ontkenning te veel voorkomt, kunnen wij dagelijks hooren; bij de beste schrijvers zelfs komen zij voor. Vooral waar men constructies met twee of drie ontkenningen heeft, komt er licht eentje te veel.

Vaak ontstaat door contaminatie een pleonasme; voorbeelden hiervan zijn: *hij vraagt verlof, te mogen weggaan; het gebeurt soms weleens*; *ik geef er liever de voorkeur aan*; *het is mogelijk, dat hij het misschien doet*; *eens op een keer*; *ik heb het zelf eigenhandig geschreven*; *hij heeft het zelf met zijn eigen oogen gezien*; enz. Soms ontstaan zulke pleonasmen, doordat het volk een uitdrukking niet goed verstond en vreezende, te weinig te zeggen, zeiden zij te veel, bv. *wij speelden* **samen** *een quatre-mains*; *een quatre-mains* **voor 4 handen**; *een* **schatrijk** *millionnair*; *een* **kleingeestige** *muggenzifter*; *een* **gierige** *gortenteller*; *een* **lekkerbek** *van een gastronoom*; *een* **lathartige** *sluipmoordenaar*; *een* **dubbele** *porte-brisée* **deur**; enz.

Het begrip van den comparatief en den superlatief wordt soms tweemaal uitgedrukt, b.v. *meer verder*, *meer hooger*; *het meest waarschijnlijkste*; *de grootstmogelijkste*. Soms ligt dit begrip reeds in andere woorden opgesloten en onbewust voegt men daarbij dan nog de gewone wijze van uitdrukken, bv. *het is van het overwegendste belang*; *het is het eenigste middel*; *zijn eenigst doel*.

Naar den dienst die de woorden in den zin verrichten, verdeelt men ze in zekere groepen, de woordsoorten. Wanneer nu een woord van de eene groep in de andere overgaat, komt het ook in een andere formeele groepeering, zoodat het aan de analogiewerking dier groepeering voortaan onderworpen is. Dat dit op den vorm van zulk een woord van invloed is, behoeft geen betoog. Zoo was *ouder* oorspronkelijk een adjectief in den comparatief en werd substantief, waardoor het vatbaar werd voor den enkel- en meervoudsvorm. Andere voorbeelden hiervan zijn *jongen*, *kleintje*, *gulden*, enz.

Een groot aantal bijwoorden waren oorspr. zelfstandige en bijvoeglijke naamw. in den genitief, bv. *steeds*, *des daags*, *zijns weegs*, *allengs*. In die *s* voelde men niet meer den genitiefuitgang, maar zag er een bijwoordelijke aanduiding in. Toen kon die *s* ook komen bij *nevens*, *tevens*, *terloops*, *van ouds* enz., waar die *s* gewoonlijk *bijwoordelijke s* genoemd wordt.

Vele bijwoorden verschillen alleen van het overeenkomende bijv. naamw. door den uitgang *e*. Dit was vaak een overblijfsel van een vroegeren *ablatief*, die diende om *de wijze waarop* aan te duiden. Men plaatste die zoogenaamde *bijwoordelijke e* ook achter andere bijv. naamw. om er bijwoorden van te maken. Voor ditzelfde doel had men ook de *bijwoordelijke s*. Deze twee voelde men gelijk en zoo kon *tot ziene*, *tot wederziene*, *alreede* veranderen in *tot ziens*, *tot wederziens*, *alreeds*.

Als een syntactische verbinding tot woordeenheid versmolten is, wordt deze nieuwe eenheid naar analogie van het enkelvoudige woord behandeld en alles hierop overgebracht, wat in betrekking daarop mogelijk is. Zoo is *deze* oorspronkelijk een samenstelling van *die* met *ze* (= got. sai = ziedaar). De buigingsuitgangen, oorspronkelijk achter *d(i)e* komende,

voegde men aan het einde van het woord, zoodra men het als een nieuwe eenheid voelde. Dit geschiedde niet met *dezelfde*, omdat dit niet zoo innig tot een eenheid versmolten was.

Uit die nieuwe eenheden vormt men door afleiding en samenstelling weer nieuwe woorden, zoodat de taal op deze wijze voortdurend verrijkt wordt; vgl. *jonkvrouw*, *jonkvrouwelijk*; *vrijgevig*, *vrijgevigheid*; *schoolmeester*, *schoolmeesterachtig*; *ganzeleverpastei*; *onbesproken*; *goedertierenheid*.

Het komt voor, dat een woord door samenstelling ontstaan, zich zoo sterk tot een eenheid gevormd heeft, dat het geconstrueerd wordt overeenkomstig andere woorden, waarmee het in beteekenis overeenkomt. Zoo zou men bij *inwerken*, *inwerking*, *invloed*, *indruk*, het voorzetsel *in* verwachten. Thans zetten wij er *op* bij. *Vergenoegd* en *bekommerd met* iets luidde het vroeger. Thans heet het *vergenoegd* en *bekommerd over*, in aansluiting met *vroolijk*, *treurig over* iets. Bij *nadenken* zou men den datief verwachten, toch zegt men *nadenken over* iets, in analogie met *peinzen over* iets.

HOOFDSTUK VI.

De oorsprong der taal.

De woordentaal is een der beste middelen om zich aan anderen verstaanbaar te maken. Het is een der krachtigste middelen tot ontwikkeling van het verstand; zelfs zoo krachtig, dat sommigen wel eens beweerd hebben, dat wij niet anders *kunnen* denken dan met woorden. Bij oppervlakkige lieden is dat wel het geval, bij de zoogenaamde phraseurs die klakkeloos naspreken wat zij van anderen hoorden of bij anderen lazen. Maar juist deze lieden voelen de kracht niet van hetgeen zij zeggen, besparen zich vaak de moeite van nauwgezet denken. — Practische menschen denken ook meestal in woorden. Hun ideeën cacheteeren zij om ze gemakkelijk bewust te maken en ze scherp omlijnd aan anderen mee te deelen. Zij doen dit om „hun geheugen te condenseeren". — Daar tusschen is een groote schaar van personen die zich vaak voorstellen wat zij denken, zonder altijd de passende woorden daarvoor te hebben of te zoeken. Deze werken met generieke beelden, met algemeene voorstellingen. Zij zien scherp wat zij denken, maar kunnen dikwijls het slechts vaag omschrijven of anderen meedeelen.

Volksstammen zonder taal vindt men niet; de invloed harer verspreiding en ontwikkeling op de volken is verbazend groot. Met recht is zij de „spiegel der innerlijke beschaving" genoemd. Geen wonder dat men reeds vroeg nieuwsgierig was naar haar oorsprong. Vanwaar komt de taal?

Vroeger kon men volstaan met de bewering, dat de taal tegelijk met den mensch geschapen was. Zij was hem verder aangeboren. Thans is dat een verouderd standpunt. Bij de dierkundigen is het een algemeen aangenomen gevoelen, dat de mensch door evolutie ontstaan is uit lagere diersoorten. Voor deze hypothese pleiten tal van feiten, terwijl zij op haar beurt verklaring geeft voor veel wat anders onverklaarbaar was. Ons op dat standpunt plaatsende, kunnen wij niet meer zeggen: „de taal is een openbaring Gods aan den mensch". Zij moet langzamerhand ontstaan zijn. Maar hoe? Is er één grondtaal geweest of meer dan één?

Zekerheid omtrent dien oorsprong bestaat er niet, *kan* er wellicht *nooit* bestaan. Maar bij gebreke daarvan, bouwt de mensch zich theorieën op, die gegrond zijn op hetgeen hij weet. Dat is zoo geschied met het licht, het geluid, de electriciteit enz. Zoolang de feiten en verschijnselen overeenstemmen met die theorie, of daaruit verklaard kunnen worden, houdt men haar hoog. Doen zich echter gevallen voor, die met de aangenomen theorie in strijd zijn, dan stelt men zijn phantasie te werk en tracht een andere te vinden, die meer schijn van waarheid bevat. Hoe is dat nu met de taaltheorie?

De historische taalbeschouwing bracht heel wat oudere en vollere vormen aan het licht. De vergelijkende school vond verband tusschen verschillende talen. De ontdekking van het Sanskrit in het laatst der 18de eeuw bracht een stevigen grondslag aan de vergelijkende taalstudie. Haar vergelijkingen van

Latijn, Grieksch, Perzisch en Oudgermaansch gaf zoo veel overeenkomst en gelijkheid te zien, dat men er niet langer aan twijfelen kon, of zij moesten nauw aan elkander verwant zijn.

Reeds in 1786 schreef WILLIAM JONES, president der *Asiatic Society* te Calcutta:

„Het Sanskrit is meer volmaakt dan 't Grieksch, rijker dan 't Latijn, keuriger van vorm dan een dezer. Met beide is het, wat de stammen der werkwoorden en de grammatische vormen betreft, zoo nauw verwant, dat ieder die de drie talen beoefent, wel moet gelooven, dat alle drie uit één en dezelfde moeder zijn gesproten die misschien niet meer leeft. Ook 't Gotisch en 't Keltisch schijnen met 't Sanskrit van dezelfde herkomst."

Die verwantschap werd nader uiteengezet door FRIEDRICH SCHLEGEL in 1808, door FRANZ BOPP in 1816, door F. A. POTT in 1835 en bovenal door AUGUST SCHLEICHER van 1848—65 in een reeks van werken.

Door nauwkeurig de woordvormen te bestudeeren, bevond men dat de meeste een onveranderlijken kern en een veranderlijk gedeelte bevatten. Die kern moest de drager der beteekenis zijn. De woordkernen van het Latijn, Grieksch, Oudgermaansch, Keltisch, Italisch, Iranisch en Indisch hadden sommige letters of lettergrepen gemeen; dat was dus de aanwijzer der beteekenis in het algemeen. Men noemde die de wortels, waaruit de woorden ontstaan waren. Men meende nu de eerste vormen der woordentaal gevonden te hebben. „Hoe waren deze ontstaan?" was voortaan de vraag.

Verschillende theorieën zijn daaromtrent opgebouwd; de ontwerpers en aanhangers daarvan hebben elkander heftig bestreden. De voornaamste volgen hier kort met hun bijnamen waaronder zij het meest bekend zijn.

1⁰. De *bow-wow* theorie. De eerste woorden waren klanknabootsingen; men maakte bv. het geblaf van een hond na en het woord dat men daarbij verkreeg, beteekende *hond* of *blaffen*. Men verwees daarbij naar vogelnamen als *kievit*, *grutto*, *tjiftjaf*, *karekiet*, *koekoek*, die men noemt naar het geluid dat zij maken. — Een steen die in het water *ploft*, maakt een eigenaardig geluid, men bootst het na en die klank werd de aanduider voor dat verschijnsel. Zoo hoort men een wagen *knarren* of *knarsen*, den regen *kletteren*, het water *kabbelen*, *klateren* of *klotsen*, den donder *rommelen*, enz.

2⁰. De *ding-dong* theorie. Deze neemt een geheimzinnig verband tusschen klank en voorwerp aan. Goud, zilver, lood, glas klinken verschillend, wanneer men ze op steen laat vallen. Zoo heeft alles zijn eigenaardigen klank. In den beginne had de mensch dit bijzonder instinct, dat hij op de verschillende indrukken die hij van de buitenwereld ontving, met een verschillenden klank reageerde. (MAX MULLER heeft deze theorie een tijdlang vurig verdedigd, maar ze later laten varen voor nummer 4).

3⁰. De *pooh-pooh* theorie leidt de taal af van tusschenwerpsels, instinctmatige uitroepen door pijn of andere sterke gewaarwordingen of gevoelens veroorzaakt (deze is nagenoeg dezelfde als nummer 2).

4⁰. De *jo-he-ho* theorie. Bij vermoeidheid of wanneer men zich sterk inspande, liet men den adem ontsnappen door de gespannen stembanden, waardoor geluid ontstond. Wanneer men die vermoeidheid of inspanning wilde aanduiden, maakte men nog eens datzelfde geluid, waardoor die verschillende klanken gewoon werden en zoo ontstonden veel woorden met een eigenaardige beteekenis.

Stilzwijgend nam men aan, dat de menschen tot aan de schepping der taal zwijgend waren geweest en op een gegeven oogenblik behoefte gevoelden om

hun gedachten aan anderen kenbaar te maken. Daartoe zochten zij naar een middel en brachten op die wijze klanken voort, wat de eerste taalwortels waren. Hiertegen is in de eerste plaats aan te voeren, dat een orgaan zich juist ontwikkelt door het gebruik. Er moesten dus reeds oneindig veel klanken onwillekeurig voortgebracht zijn, voor de mensch in staat was, willekeurig zekere klanken te uiten. Verder is een opzettelijke uitvinding der taal niet aan te nemen, omdat men haar niet kende. Wat men niet kent, kan men toevallig vinden; opzettelijk er naar streven, gaat niet. Evenmin kan men bij de eerste scheppingen analogiewerking aannemen.

Tegen de *bow-wow* theorie wordt aangevoerd, dat haar naam al heel slecht gekozen is, omdat bij de dierkundigen vaststaat, dat de hond eerst heeft leeren blaffen, nadat zij door den mensch tot huisdieren gemaakt zijn, wat veel later is dan de tijden van de eerste taalschepping. ERNEST RENAN maakt de opmerking, dat men voor de lagere dieren wel oorspronkelijkheid aanneemt, terwijl de zooveel hooger staande mensch zou moeten hebben navolgen. Grooter is een ander bezwaar, dat er zeer veel woorden zijn aan te wijzen die eerst door hun verdere ontwikkeling zulk een vorm of beteekenis gekregen hebben, dat zij den indruk van klanknabootsingen wekken.

De voorstanders der *pooh-pooh* en der *jo-he-ho* theorie nemen voor de eerste menschen het leven veel te moeilijk aan. Zij zien ze slavende en zwoegende, badende in hun zweet, zich afbeulen voor hun onderhoud. Wij moeten veeleer aannemen, dat de eerste menschen evenals de vogels in 't wild, onbezorgd van den eenen dag in den anderen leefden, overal hun voedsel nemende, waar zij het vonden en een groot deel van den dag zingende en snaterende doorbrachten. De mensch is toch een zingend dier met een keurig stemorgaan, dat blijkens zijn hooge

ontwikkeling, ontzettend veel gebruikt en geoefend is.

Wie tusschenwerpsels als het ontstaan der eerste taal aannemen, kunnen toch geen verklaring geven voor het feit, dat er zoo velerlei wortels zijn. Slechts voor een paar klanken is door DARWIN in zijn keurig werk *De uitdrukking der gevoelens* aangetoond, dat het reflexklanken zijn, bv. *o* en *ach*. Hetzelfde zou men misschien van *he*, *hu*, *oef*, *au*, *st*, *pst*, *rt* kunnen aantoonen. Maar de tusschenwerpsels die wij gebruiken, hebben wij evengoed aangeleerd als andere woorden. Dan zijn er veel ontstaan uit woordverbindingen bv. *ojè* (= o Jezus), *ojeminee* (= o Jezus Domine), *ogut* (= o God), *ajazzes* (= o Jezus), *sakerju* (= sacré Dieu), *Hosannah* (= Hoshi 'a na = red, verzoeken wij), *Hallelujah* (= prijs gij God; Jah = Jahve = Jehova) enz.

Op welke wijze nu die wortels ontstaan waren, kon men voor uitgemaakt beschouwen of niet, in ieder geval waren dat de oudste taalvormen, die waren het eerst gesproken, meenden veel taalgeleerden.

Sommige talen waren op dat standpunt blijven staan, zooals het Chineesch. Zij hebben slechts éénlettergrepige woorden die steeds zonder eenige verandering naast elkander worden gezet. Alleen hun plaats in den zin en de klemtoon gaf de eigenaardige beteekenis ervan aan. Men noemde ze *monosyllabische* of *isoleerende* talen.

Andere talen waren iets meer ontwikkeld: zij koppelden of lijmden verschillende woorden aan elkander tot verschillende veellettergrepige samenstellingen, waardoor de beteekenis gewijzigd werd. Men noemde ze daarom *agglutineerende* talen en de beste vertegenwoordigers waren de Oeral-Altaïsche en de Finsch-Tataarsche talen. Een bijzondere afdeeling dezer talen nam een woord tusschen de deelen van een ander woord in om de beteekenis te wijzigen;

dat waren de *incorporeerende* talen, waarvan het Baskisch een voorbeeld is.

Het hoogst ontwikkeld waren de *flecteerende* talen — waarbij agglutinatie ook voorkomt — die het verband van het eene woord tot het andere in den zin uitdrukken door *buiging*, dit is door klankwijziging in 't lichaam of aan 't einde der woorden, bv. spreken — sprak — spraak — sprookje — spreuk — gesprek — gesproken enz. Hiertoe behooren alle Indo-Germaansche talen.

Door de nadere onderzoekingen dezer laatste talen in hun oudste vormen kwam men te weten, welke woorden zij gemeen hadden; die vormden de Indo-Germaansche grondtaal. Daardoor kon een blik geworpen worden op de ontwikkeling van het aloude stamvolk. Men wist, waarmee zij zich bezig hielden, waarvan zij leefden, welke planten en dieren zij kenden enz., omdat zij er namen voor bezaten.

Hun levenswijze was ongeveer de volgende: zij bouwden woningen en versterkingen; kenden het vuur; dreven akkerbouw en veeteelt (runderen, schapen, geiten, — waarschijnlijk ook paarden en honden); zij dronken melk, mede en wijn, aten vleesch en vruchten, maakten brood en boter; zij naaiden en weefden, hadden houten en steenen wapens, voertuigen met wielen en assen, vaartuigen met roeiriemen; zij kenden geen metalen, behalve misschien het brons, telden ten minste tot honderd; zij vormden innig verbonden familiën en kenden daarvoor onderscheidene verwantschapsbetrekkingen; ze gehoorzaamden aan koningen; in hun godsdienst vereerden zij de hemellichamen en de natuurkrachten. Zij woonden in een streek waar drie jaargetijden heerschten: zomer, herfst en winter; waar het sneeuwde en vroor, waar de berk en de beuk groeiden. Van de wilde dieren maakten zij jacht op het varken, den wolf, den beer, den otter, den haas, den bever

en de muis. Leeuw, kameel noch ezel kenden zij. Waarschijnlijk leefden zij in het land der Zwarte Aarde, benoorden de Krim.

De groote bouwmeester van dit Indo-Germaansche taalgebouw was AUGUST SCHLEICHER, de welsprekende advocaat ervan MAX MULLER.

Vooral in deze eeuw werden alle mogelijke talen door verschillende taalvorschers nagegaan, en de uitkomsten van hun onderzoek stelden zij te boek, waarvan een keurige samenvatting te vinden is in G. V. D. GABELENTZ: *Die Sprachwissenschaft.* Men beperkte zich niet alleen tot de literaire talen, maar strekte het onderzoek ook uit tot die talen, welke alleen gesproken worden, zooals die der Bantoe-negers enz. Soms vond men gegevens verzameld omtrent zulke talen door vroegere onderzoekers, zoodat men gelegenheid had een blik te werpen op de ontwikkeling dezer talen. Soms bleek het, dat die zulk een snel verloop had, dat een grijsaard onder de Roodhuiden bv. de taal zijner kleinkinderen voor een goed deel niet meer verstaat. Incorporeerende talen vertoonen veel overeenkomst met flecteerende zooals het Fransch of Nederlandsch, wanneer dat op den klank af geschreven wordt. *Daar is iemand*, *niemand* bv. klinkt ongeveer als *derisiemant*, *derisniemant*, alzoo incorporatie. Het Fransch „hij zegt het je = *il te le dit* klinkt ongeveer als *iteldi* of als *itledi.* Vergelijkt men dit met *il dit*, of *il le dit* of *il te dit*, ongeveer klinkende als *idi*, *illedi*, *itedi*, dan heeft men dezelfde incorporatie, als bij de Amerikaansche talen en het Baskisch enz. waargenomen wordt.

Kenners beweren dan ook, dat er geen verschil bestaat tusschen de grammatische vormen der zoogenaamde incorporeerende talen en die vormen welke wij in het Latijn en Grieksch buiging noemen. Het Baskisch bv. wijst in zijn werkwoordelijke vormen

8

niet alleen den persoon van het onderwerp, maar ook dien van het lijdend en belanghebbend voorwerp aan; verder onderscheidt het Baskisch in de vervoeging of men spreekt tot een man, tot een vrouw of tot iemand van hoogeren rang; de eerste twee vormen zijn gemeenzaam; de derde wordt meestal gebezigd. Ter illustratie haal ik de volgende voorbeelden aan:

dut = ik heb (in het algemeen gesproken);
diat = ik heb (tot een man gezegd);
dinat = ik heb (tot een vrouw gebezigd);
det = ik heb het;
ditut = ik heb ze;
dizut = ik heb het voor je;
dizutet = ik heb het voor u;
dizkizut = ik heb ze voor u;
diot = ik heb het voor hem; enz.

Dit is toch niet een voorbeeld van een onveranderlijken wortel met uitgangen, die losjes daarmee samenhangen en gemakkelijk gescheiden kunnen worden, zaken waaraan alle agglutineerende talen te herkennen moeten zijn.

In het Chineesch is ieder woord eenlettergrepig; de rededeelen zijn niet te onderscheiden; de grammatische betrekkingen zijn niet door uitgangen aangegeven; de zoogenaamde betrekkingswoorden zijn zeer helder en eenvoudig; de hoofdzaak is een vaste woordorde; naarmate de woorden een andere plaats in den zin krijgen, verandert ook hun functie, bv. *tá kouk* = „groote staat" of „groote staten"; *kouk tá* = „de staat is groot". Wordt het geplaatst voor een woord dat als werkwoord kan fungeeren, dan beteekent het „de grootte van den staat".

Schleicher beweerde dan ook, dat het Chineesch den oorspronkelijken vorm der talen bewaard had en dus een der oudste was. Hetzelfde beweerden op zijn voetspoor Whitneij, Max Muller en de Chi-

nees EDKINS. Hoe het mogelijk was, dat juist de oudste talen het minst veranderd waren, daarover zwegen zij.

Nu toonden latere onderzoekingen van LEPSIUS (1861) duidelijk aan, dat het eenlettergrepig Chineesch zich ontwikkeld heeft uit meerlettergrepig, wat door EDKINS op grond van vroegere en dialectische uitspraak bevestigd werd. KUHN (1883) vergeleek Chineesch met Tibetaansch, Birmeesch en Siameesch, alle drie talen die geen buiging vertoonen, eenlettergrepig zijn en een vaste, doch onderling verschillende woordorde bezitten. Deze talen zijn nauw aan elkander verwant, hebben zich waarschijnlijk uit eenzelfde grondtaal ontwikkeld. Nu kunnen zij alleen een vaste, onderling verschillende woordorde ontwikkeld hebben, wanneer deze woordorde vroeger een vrije was, maar dan ook moesten zij buiging of zoo iets gehad hebben. Verder is het onmogelijk te veronderstellen, dat een *oermensch* dien we stellig veel lager moeten plaatsen dan de minst ontwikkelde wilde uit den tegenwoordigen tijd; dat zulk een oermensch een *logische woordorde* zou kunnen uitdenken, een gevolg van streng logisch denken. Het tegendeel, dat een vaste woordorde het hoogste, fijnste en laatste in de ontwikkeling der talen is, is beter aan te nemen. Zien we niet in de moderne talen de woordorde meer vast worden dan die vroeger was. In ouder Germaansch en Latijn was de inversie veelvuldig in gebruik zonder reden.

Van de Indo-Germaansche talen is gebleken, dat niet alle wortels eenlettergrepig zijn; ook zijn zij niet onveranderlijk. Men treft er infixen bij aan, bv. $\sqrt{}$*seq* = ons *zeggen* wordt $\sqrt{}$*senq* = ons *zingen;* de medeklinkers, vooral de slotmedeklinkers kunnen wijzigingen vertoonen, bv. $\sqrt{}$*bheugh* = ons *buigen* wordt $\sqrt{}$*bheug* = Lat. *fugere*; ook de klinkers wisselen regelmatig af. Evenzoo is het dikwijls moei-

lijk, de juiste grens tusschen wortel en suffix of suffix en buigingsuitgang vast te stellen. De zoogenaamde overgangsletters, behooren die tot den wortel? of tot het suffix? of zijn het zelfstandige suffixen? Moet ik *animus* ontbinden als *ani-mu-s* of *an-i-mu-s* of *an-im-u-s?*

De beteekenis der wortels is zeer vaag, zeer algemeen. Daartoe komt een oermensch niet. Die leeft bij het concrete, het bijzondere. Ook uit zijn taal moet dat blijken. Alle oudere talen zijn meer teekenend. Hoe is het dan aan te nemen, dat de alleroudste taal zeer algemeen en vaag van inhoud zou zijn!

Alle talen vertoonen een streven naar eenvoudiger, gemakkelijker, regelmatiger vormen; vroeger waren ze voller, moeilijker, vol onregelmatigheden. Hoe is dit overeen te brengen met die korte, eenvoudige wortelvormen?

Wanneer alle woorden uit die eenvoudige wortels ontstaan waren, hoe is dan het feit te verklaren, dat men zoo'n overdaad van vormen aantreft, een overtolligheid van woorden, waarover wij verbaasd staan? Het Sanskrit bv. moet 5 woorden voor *hand* hebben, 11 voor *licht*, 15 voor *wolk*, 20 voor *maan*, 26 voor *slang*, 33 voor *doodslag*, 35 voor *vuur*, 37 voor *zon*. In sommige Noord-Afrikaansche talen heeft men wel 120 namen voor *kameel*. Zoo zouden wij voort kunnen gaan.

Deze en dergelijke feiten en overwegingen deden vele taalgeleerden van de *worteltheorie* afkeerig blijven of worden. POTT, die zich door zijn *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprache* (1833—36) beroemd maakte en den grond legde tot een wetenschappelijke klankleer, zeide reeds: *een wortel is iets denkbeeldigs, een abstractie*. LINGBY (1854) zeide: *de wortel is een denkbeeldig iets*; ELLIS (1874) beweerde: *wortels zijn geen natuurlijke geheelen, maar hypothesen van onder-*

zoekers. De menschen zullen altijd wel gesprokcn hebben als nu, zonder eenig algemeen begrip van hun bestaan. Met recht meent JESPERSEN (1893) dan ook, dat *de wortels abstracties zijn van wat een algemeene groep van woorden die men aan elkander verwant gevoelt, samen hebben en uitdrukken.*

De wortels zijn dan ook niet ouder dan de woorden die ervan heeten afgeleid. Met het volste recht kan men spreken van Fransche, Duitsche, Engelsche of Nederlandsche wortels voor de taal van het jaar 1900, evengoed als van Sanskrit en Indo-Germaansche wortels van een gegeven tijd. De taalvorschers hebben voor hun onderzoek naar die wortels geen andere dan geschreven bouwstoffen gehad en nu hadden de menschen reeds duizenden en duizenden van jaren gesproken en reeds een vrij hooge ontwikkeling bereikt, voor de kunst van schrijven uitgevonden was. Een taal die alleen gesproken wordt, die geen tegenwicht in de geschreven taal bezit, heeft een veel sneller verloop, wat ten duidelijkste blijkt uit de taal der Bantoe-negers. BLEEK geeft een uitmuntende *Comparative Grammar of South African Languages* (1862—69) en daarin beschrijft hij den tegenwoordigen staat dier talen. Van BRUSCIOTTO à VETRALLA bestaat een beschrijving van een dier talen, meer dan 200 jaar oud. Een vergelijking van die taal toen en nu geeft treffende uitkomsten: de buigingselementen zijn verbazend ineengeschrompeld; in plaats van een heele lettergreep is gewoonlijk een enkele klinker overgebleven; het aantal voorvoegsels en bijgevolg der klassen van woorden is van 16 tot 10 verminderd; in de uitgangen zijn *kliks* en tweeklanken geheel verdwenen, hoewel stellig driekwart der woorden dezer taal nog kliks hebben; enz.

Aangezien er nu te veel feiten en verschijnselen in de ontwikkeling der talen bekend zijn, welke met

de worteltheorie strijden, moet deze opgegeven worden en men dient een andere te zoeken. Een poging daaatoe is gedaan door den Deen JESPERSEN in 1893, wiens redeneering ik hier in hoofdzaken zal weergeven.

Sommigen hebben in de wijze waarop een kind spreken leert, een aanwijzing meenen te vinden voor het ontstaan der oertaal. Ten onrechte. Men vergelijke slechts de wijze waarop een kind schrijven, rekenen en muziek leert. Onmogelijk kan men dit analoog stellen met het ontstaan of de ontwikkeling van het schrijven, het rekenen of de muziek. Evenmin is dat het geval met de taal. Een kind vindt een ontwikkelde taal, vaste klanken met een bepaalde beteekenis, enz. die het van zijn omgeving aanleert. Verder verkeert het in andere levensomstandigheden; door de wet der overerving zullen zijn spraak- en gehoororganen wel veel hooger ontwikkeld zijn dan die der eerste menschen bij het ontstaan der taal; ook zal er wel een groot verschil in hersenontwikkeling zijn.

De beste weg om gegevens voor het ontstaan der taal te verkrijgen, is de volgende: onze moderne negentiende-eeuwsche talen te vergelijken met die der middeleeuwen; het Middelnederlandsch met het Gotisch; het Middenengelsch met het Oudengelsch of Angelsaksisch; het Deensch met het Oudnoorsch; deze drie met het Oudgermaansch; het Fransch, Italiaansch en Spaansch met het Latijn; het tegenwoordige Perzisch met het Zend; de moderne Indische dialecten met het Sanskrit; enz. daaruit wetten af te leiden voor de ontwikkeling der talen in het algemeen en te trachten een zekeren gang te vinden, waarlangs men tot in praehistorische tijden kan teruggaan. Als wij er nu in slagen, zekere eigenaardigheden te ontdekken, die de oudere talen tegenover de nieuwere kenmerken — en hierbij mogen wij de tegenwoordige talen der wilde volken als typen van

meer primitieven aard dan die der beschaafde volken aannemen — dan zijn wij gerechtigd die eigenaardigheden in nog hoogere mate aan te nemen voor de eerste taal; als wij in staat zijn binnen historische tijden een zekeren gang in de taalontwikkeling aan te toonen, dan moet het ons vergund zijn, dienzelfden gang aan te nemen voor die vroegste perioden, waarvan wij geen documenten meer hebben. Maar als de veranderingen, waarvan de ontwikkeling der moderne talen uit de vroegere getuigt, voortgezet worden tot in de vroegste tijden dat er menschen waren, en wanneer wij door dit proces ten slotte komen op geuite klanken die zoodanig zijn, dat wij er het begrip van taal niet meer in terugvinden, maar iets dat op taal gelijkt, dan is het vraagstuk opgelost; want verandering van iets dat bestaat, kunnen wij begrijpen, niet de schepping van iets uit niets. In de volgende schets zal daarom gezocht worden naar de algemeene wetten der taalontwikkeling en de opgemerkte veranderingen, vergroot, zullen ons in staat stellen, een teekening van de uit- en inwendige structuur eener soort van taal te geven die meer primitief is dan de primitiefste talen die wij in staat zijn direct waar te nemen.

Als wij alleen op den klank letten, dan merken wij overal een streven op, de uitspraak meer gemakkelijk te maken en de inspanning der spreekorganen te verminderen; moeilijke verbindingen van klanken worden verwijderd; alleen die welke met gemak uitgesproken worden, zijn behouden. In de meeste talen heeft men daarom alleen die klanken in gebruik, welke bij uitademing voortgebracht worden, terwijl die welke bij inademing of zuiging ontstaan, zoogenaamde *kliks*, in de gewone taal niet meer voorkomen. Men heeft er wel enkele om het genot uit te drukken, enz. bij het eten en drinken, *het smakken met de tong*; of om iemands woordenvloed

ongeduldig te stuiten, gewoonlijk in onze taal *tuttut* geschreven; ook een voerman bezigt ze om zijn paarden aan te sporen. Nu worden in sommige primitieve Zuid-Afrikaansche talen dergelijke klanken veëlvuldig aangetroffen en uit BLEEK's nasporingen blijkt, dat die vroeger nog meer voorkwamen dan thans. Wij mogen daaruit misschien de conclusie trekken, dat primitieve talen in het algemeen zeer rijk in dergelijke moeilijke klanken waren.

(2) Het volgende punt is van meer belang. In de meeste talen vinden wij een langzame verdwijning van een muzikaal accent; wij hebben veel minder stembuiging dan de Duitschers; de Denen minder dan de Zweden en Noren; de Russen minder dan de Serviërs of Croaten. Wat nu de vroegere talen betreft, daarvan weten wij ten opzichte der stembuiging niet veel; doch gelukkig hebben oude Indische, Grieksche en Latijnsche spraakkunstenaars daaromtrent opmerkingen gemaakt, waaruit blijkt, dat het verschil in toonhoogte toen grooter was dan later. Wij hebben veel meer stembuiging, wanneer wij vertoornd of uitgelaten vroolijk zijn, dan bij het gewone spreken. Hoe grooter gemoedsbeweging, hoe meer verschil in toon.

Door de beschaving worden de uitingen van hevige ontroering en drift getemperd; wij moeten daaruit besluiten, dat de taal van onontwikkelde en primitieve menschen meer hartstochtelijk was dan de onze, meer met zingen overeenkwam. Alle reizigers zijn het eens, dat de taal der wilde volken meer gezongen dan gesproken wordt. Hieruit maken wij de gevolgtrekking, dat er eens een tijd was, dat alle spreken zingen was of ten minste, dat er tusschen spreken en zingen nog geen verschil bestond.

(3) In de derde plaats vinden wij in alle talen het streven, de woorden korter te maken. Zoo zeggen wij *bus* voor *omnibus*, *tram* voor *tramwagen*, *tram-*

way, *spoor* voor *spoorweg*, *spoorwagen* of *spoortrein*, *boot* voor *stoomboot*, *prof.* voor *professor*, *vijf gulden zestig* of *vijf*, *zestig* voor *vijf gulden zestig cent.* Bijzonder komt dit in eigennamen uit, bv. *Jo* of *Hannes* of *Johan* voor *Johannes; A*, *Ali*, *Da* of *Daatje* voor *Alida*; *Nap* of *Boney* voor *Napoleon Bonaparte* was indertijd algemeen gebruikelijk. Ook spreekwoorden verkorten wij, bv. *een goed verstaander* . . . . voor *een goed verstaander heeft maar een half woord noodig*. Nog sterker zien wij die verkorting, wanneer wij vroegere vormen met de tegenwoordige vergelijken, bv. *Woudrichem* met *Workum*; *paraveredus* met *paard*; Got. *habaidêdum* met *hadden.*

Eigenaardig is die afkorting te zien in het Engelsch en Fransch, waar de schrijfwijze de uitspraak van ongeveer 1600 voorstelt. Thans worden zeer veel letters niet meer uitgesproken, dus de woorden zijn verkort. Het geval dat een woord verlengd wordt, zooals *aar* tot *arend*, *fazan* tot *fazant*, of het Fransche *son* tot het Eng. *sound* komt veel minder voor. De oudste talen der Indo-Germaansche taalgroep Sanskrit, Zend enz. hebben tal van lange woorden; hoe verder wij teruggaan, hoe grooter het getal *sesquipedalia* wordt.

Hieruit besluiten wij tot het volgende: Als de ontwikkeling der taal in voorhistorische tijden eenzelfde verloop heeft als in de historische — en daar is geen enkele reden om hieraan te twijfelen — dan moeten wij ons de eerste taal voorstellen, hoofdzakelijk te bestaan uit zeer lange woorden, met veel moeilijke klanken, die meer gezongen dan gesproken werden.

Wat weten wij van de vroegere grammatica? (4)
Oudere talen hebben meer verscheidenheid van vormen dan de nieuwere; gevallen die oorspronkelijk uit elkander gehouden werden, raakten later verward,

òf doordat de uitgangen ongeveer aan elkander gelijk werden, òf door werking der analogie. Zoo heeft het woord *blind* in het Gotisch deze verbuiging:

I. Sterk (14 verschillende vormen):

Enk.	Manlijk	Onzijdig	Vrouwlijk.
N.	blinds	blind, blindata	blinda
G.	blindis		blindaizôs
D.	blindamma		blindai
A.	blindana	blind, blindata	blinda
Meerv.			
N.	blindai	blinda	blindôs
G.	blindaizê		blindaizô
D.	blindaim		blindaim
A.	blindans	blinda	blindôs

II. Zwak (13 verschillende vormen):

Enk.	Manlijk	Onzijdig	Vrouwlijk.
N.	blinda	blindô	blindô
G.	blindins		blindôns
D.	blindin		blindôn
A.	blindan	blindô	blindôn
Meerv.			
N.	blindans	blindôna	blindôns
G.	blindanê		blindônô
D.	blindam		blindôm
A.	blindans	blindôna	blindôns

Vergelijk daarmee de tegenwoordige verbuiging van *blind* in de spreektaal: *blind* en *blinde*.

Bij de vervoeging van een werkwoord in het Gotisch bv. *niman* = *nemen*, heeft men 3 personen enkelvoud, 2 personen tweevoud en 3 personen meervoud, in den indicatief zoowel als in den optatief, in den imperatief 2e en 3e persoon enk., 2e persoon

tweevoud en 3 personen meerv.; evenzoo in 't praeteritum 16 verschillende gevallen; in 't geheel 38 verschillende gevallen met 33 verschillende vormen. Nu is daar infinitief, participiepen en mediopassief nog niet bijgerekend. Hoeveel verschillende vormen hebben wij thans in een sterk werkwoord?

Het Engelsch is in die vereenvoudiging veel verder gegaan. Het woordje *cut* dient daar als onvoltooid tegenwoordige tijd en onvoltooid verleden tijd in de 3 personen enkelvoud en meervoud (met uitzondering alleen van *he cuts*); zoowel in den infinitief, imperatief, indicatief en subjunctief en particiep; ook als zelfstandig naamwoord *a cut* kan het voorkomen.

Een eigenaardig feit in de structuur der oude talen is, dat verschillende vormen van een woord wijzigingen aanduidt, die in latere tijden door hulpwerkwoorden of voorzetsels enz. uitgedrukt worden. Het Latijnsche woord *cantavisset* bevat in zich zelf de aanduiding van 6 zaken: 1°. zingen, 2°. den voltooid verleden tijd; 3°. den subjunctief, 4°. den bedrijvenden vorm, 5°. den derden persoon en 6°. het enkelvoud. De latere talen drukken dat meer afzonderlijk uit, waarom we spreken van *analyse*. Daartegenover bezigde men den term *synthese* voor die vroegere vormen, meenende dat die volle groote vormen samengesteld waren uit afzonderlijke deelen. Wat onjuist is. Wel zijn er enkele gevallen van zulk een samenstelling bekend: 1°. het Scandinavische lidwoord wordt achter het zelfst. naamw. gevoegd, bv. Deensch *landet* = het land en *manden* voor *mann enn* = een man; 2°. de Scandinavische passiefvorm ontstond door achter het werkwoord het voornaamwoord *sik* = „zich" te plaatsen, bv. *deir* Russian also *finna sik* = „zij vinden zich" werd in het Zweedsch *de finnas* en in het Deensch *de findes* = zij zijn gevonden, 3°. de Fransche futuur ontstond door een vorm van *hebben* achter het werkwoord te voegen,

bv. *finirai* ontstond uit *finir ho*, uit *finire habeo.*

Meer gevallen zijn er niet bekend. Lang geloofde men in *de* van *beminde* en *leefde* een vroegeren vorm van *deed* te zien; men dacht dat de *r* van den Latijnschen passiefvorm een vermomde *s* was en dat de persoonsuitgangen van de werkwoorden uit persoonlijke voornaamwoorden ontstaan waren. Doch reeds lang heeft men dat standpunt verlaten (SAYCE).

Wat in de latere taalperioden ontleed, losgemaakt is, was vroeger niet te ontleden; verward of innig verbonden zou een juister uitdrukking voor het feit zijn dan synthese. In Lat. *homini* kan niemand zeggen, waar de aanduiding van *man* ophoudt, of welk element den *datief* uitdrukt en welk het *enkelvoud.*

De talen ontwikkelen zich in de richting der buiginglooze talen, zooals het Chineesch en in zekere mate modern Engelsch is; het uitgangspunt was buigbare talen, zooals Latijn en Grieksch; in een nog vroegere periode hebben er waarschijnlijk werkwoordelijke vormen bestaan, die niet 6 dingen aanwezen zooals *cantavisset*, maar een veel grooter aantal, waarin de werkwoorden misschien zich wijzigden naar het geslacht van het onderwerp, zooals in de Semitische talen, of naar het voorwerp, zooals in sommige Amerikaansche talen. Maar op die wijze was de grens tusschen *woord* en *zin* niet helder aangewezen zooals thans; *cantavisset* is werkelijk een *zinwoord* en datzelfde geldt nog veel meer voor de klanksamenstellingen der Indiaansche talen. Het is inderdaad zeer karakteristiek voor het primitief verstand en een onderwerp van voortdurende verwondering voor hem die de talen van wilde stammen bestudeert, dat zij niet kunnen spreken van iets op zich zelf staande. Zoo is het voor een wilde onmogelijk te denken aan *mes* op zich zelf; zijn vermogen om te abstraheeren is niet genoeg ontwikkeld. Hij

kan volkomen goed zeggen: „geef mij dat mes" of „hij stak hem het mes in het hart".

Een ander punt van groot belang is het volgende: (5)
In de vroegere talen vinden wij een veel grooter aantal onregelmatigheden, uitzonderingen, verwarringen dan in de moderne. Het is waar, sommige regelmatige vormen worden onregelmatig, zooals het werkwoord *schenken*, dat vroeger zwak, thans sterk is, maar het tegenovergestelde geval komt veel meer voor. Het streven is echter om voortdurend meer te vereenvoudigen in buiging en vervoeging en de uitzonderingen voortdurend minder te doen worden.

De alleroudste taal had ongetwijfeld een grooten overvloed van onregelmatigheden en verwarringen, in syntaxis en woordvorming, niet minder dan in buiging. Zij was grillig en fantastisch en vertoonde een weelderigen groei van vormen, door elkander verward als de boomtakken in een oerwoud. De menschelijke gedachte in die tijden gedroeg zich ten opzichte dezer lange en onontwarbare woorden als in het meest wilde en dartele blijspel. De oorspronkelijke taal was stellig niet, zooals dikwijls vermoed is, in hooge mate logisch, evenmin eenvoudig en gemakkelijk. Zoover als wij kunnen beoordeelen, zal zij veeleer plomp en onhandig geweest zijn. RENAN haalt hieromtrent met recht de wijze woorden van TURGOT aan: „Des hommes grossiers ne font rien de simple. Il faut des hommes perfectionnés pour y arriver".

Als wij nu het innerlijke der taal, de woorden (6)
met hun beteekenissen nagaan, dan zien wij daarbij een zelfde ontwikkeling als bij de grammatische vormen. Hoe meer een taal vooruitgaat, hoe meer de geschiktheid verkregen wordt om abstracte dingen uit te drukken. *Abstract* is hier in denzelfden zin genomen als in hoofdstuk IV. Overal verkreeg de taal eerst uitdrukkingen voor het *concrete*, het bij-

zondere. In beschrijvingen van de taal der wilde volken treffen wij telkens zinnen aan als: „De oorspronkelijke bewoners van Tasmania hadden geen woorden om afgetrokken begrippen te benoemen; voor iedere verscheidenheid van gomboom bv. hadden zij een naam, maar een woord voor boom in het algemeen hadden zij niet. Evenmin konden zij abstracte hoedanigheden als: hard, zacht, warm, koud, lang, kort, rond uitdrukken"; of „Het dialect der Zoeloes is rijk om verschillende voorwerpen eener zelfde soort aan te duiden, overeenkomstig de kleur, overvloed of gebrek aan leden, of eenige andere bijzonderheid; zoo hebben zij woorden voor *roode koe*, *witte koe*, *bruine koe* enz., maar een voor *koe* in 't algemeen kennen zij niet". Sommige talen hebben geen woord voor *broeder*, wel voor *oudere broeder* en *jongere broeder*; andere kunnen *hand* alleen benoemen als het is *mijn hand* of *uw hand* of *zijn hand*, enz. In het Amerikaansch der Cherokeezen vinden wij in plaats van een woord voor *wasschen*, verschillende woorden overeenkomstig hetgeen gewasschen wordt; bv. *ku-tuwo* = ik wasch mijzelf; *ku-lestula* = ik wasch mijn hoofd; *tsestula* = ik wasch het hoofd van iemand anders; *kukuswo* = ik wasch mijn gezicht; *tsekuswo* = ik wasch het gezicht van iemand anders; *takasula* = ik wasch mijn handen of voeten; *takunkela* = ik wasch mijn kleeren; *takutega* = ik wasch schotels; *tsejuwu* = ik wasch een kind; *kowela* = ik wasch vleesch. Verscheidene wilde stammen hebben bijzondere namen voor een tal van familiebetrekkingen die wij alleen met behulp van twee of drie woorden kunnen uitdrukken.

In de Oudgermaansche gedichten vinden wij een verwonderlijken overvloed van woorden voor begrippen als *zee*, *strijd*, *zwaard*, *held* enz. Wij kennen er alleen den verschillenden vorm van; oorspronkelijk zullen zij alle wel een weinig verschil in beteekenis uitgedrukt

hebben. De woordenschat in het verre verleden was ongetwijfeld analoog met een woordengroep zooals wij die hebben in: *stier*, *os*, *koe*, *kalf*, *pink*, *enter*, *twenter*, *vaars*. In dit opzicht hadden dus de oudere talen meer woorden dan de latere. Terwijl onze woorden beter geschikt zijn om abstracties uit te drukken en het concrete volkomen juist weer te geven, zijn zij vergelijkenderwijs kleurloos. De oude woorden spraken meer onmiddellijk tot de zinnen, zij waren meer teekenend, meer schilderachtig. Wij hebben soms heel wat woorden noodig, om een enkel beeld uit te drukken, terwijl het in de oude taal in zijn geheel gesuggereerd werd. Die taal was voor dichtertaal dus veel beter geschikt. We zullen nog meer punten van overeenkomst vinden tusschen oorspronkelijke taal en poëzie.

Trachten wij ons in zulk een periode in te denken, dat de taal uit niets dan zulke concrete woorden bestond, dan zullen wij ontdekken, dat in weerwil van hun groot aantal, er heel wat niet tot uitdrukking kon komen; rijk in woorden kan samengaan met armoede van uitdrukking. Daarom *moeten* er veel woorden figuurlijk gebezigd worden, en dat vroeger meer dan nu. In verloop van tijd slijten die metaphoren af, d. w. z. niemand merkt er meer de figuurlijke beteekenis van op: het zijn gewone uitdrukkingen met een vaste beteekenis geworden. Hoe beter een taal nu voorzien is van zulke versteende metaphoren, des te minder noodig wordt het, nieuwe beelden te zoeken. De uitdrukking der gedachten wordt daarom voortdurend meer werktuigelijk of prozaïsch. De oermenschen daarentegen waren door den aard hunner taal tot poëzie gedreven. Wilde volksstammen spreken dan ook een taal die vol vergelijkingen, figuurlijke uitdrukkingen en allegorieën is. Evenals in bijna elke taal waarin van letterkunde sprake is, poëzie aan proza voorafgaat,

evenzoo is over 't geheel de poëzie ouder. Zelfs werden natuurkunde en geschiedenis in de Middeleeuwen nog in rijm geschreven.

Als wij nu alles samenvatten, komen wij tot deze slotsom: de vroegste taal moet uit zeer groote woorden bestaan hebben, vol teekenende woorden — maar toch met weinig gedachten. De menschen babbelden en kletsten er lustig op los, zonder zich veel af te vragen, of zij ook wat te veel of te weinig zeiden. Hierin geleken zij op een moeder die uren lang tegen haar baby kan babbelen, het allerlei lieve naampjes geeft, zonder er bij te denken wat zij zegt, of te meenen dat het kind haar verstaan kan. Die vroegste taal moet meer geleken hebben op het geluid, dat een klein kind zelf in zijn eerste levensjaar maakt ten teeken van plezier of pijn. Volwassenen neuriën ook weleens, zonder er bij te denken, wanneer zij niets te doen hebben en geen andere gedachten hun geest bezig houden.

De primitieve spreker kan uit den aard der zaak nog niet veel ideeën gehad hebben. Daarbij was zijn taal als middel om gedachten uit te drukken, plomp en liet veel te wenschen over. Maar wat gaf dat? Emoties en instinct werden uitgedrukt. Meer verlangden zij niet. JESPERSEN haalt hier uit Schiller aan:

Einstweilen, bis den Bau der Welt
Philosophie zusammenhält,
Erhält sie das Getriebe
Durch Hunger und durch Liebe.

Welke van de twee, honger of liefde, zal nu het meeste er toe bijgedragen hebben, de taal te doen ontstaan? Honger, de drang om zich te voeden, zich zelf op den voorgrond te plaatsen, kan alleen aanleiding geven tot het uiten van korte klanken, kreten van smart of van tevredenheid. Maar deze zijn on-

veranderlijk en zulk een uitroep staat nu op hetzelfde standpunt als duizenden van jaren geleden.

Iets geheel anders is het met de liefde. Van een taalkundig standpunt redeneerende en met de noodige voorzichtigheid generaliseerende, komen wij tot dezelfde gevolgtrekking als Darwin langs een anderen weg ook kwam: „de taal dankt haar ontstaan aan de poging, de andere sexe te bekoren". Het gevoel van liefde heeft sporen van zijn invloed achtergelaten in zeer veel gevallen van ontwikkeling in de organische natuur; daaraan hebben niet alleen de prachtige kleuren der vogels en der bloemen haar ontstaan te danken; het gaf ook de eerste liederen in en door liefde ontstond zoo de eerste kiem der taal.

Wij moeten ons die eerste menschen niet voorstellen als deftige gezeten burgers, met een ernstig gezicht over hun zaken redeneerende en nauwkeurig overwegende, welke klanken het best algemeene begrippen zouden weergeven. Zoo hebben echter taalgeleerden vaak gedaan. MADVIG schreef zelfs: natuurlijk heeft de vrouw in het geheel geen aandeel in de taalschepping gehad.

Veeleer moeten wij den oorsprong der taal zoeken in de poëtische zijde van het leven. Geen plechtige ernst, maar uitingen van jeugdige vroolijkheid gaven er het aanzijn aan. In die eerste taal hooren wij de kreten van lachende uitgelatenheid, wanneer jongens en meisjes hun best deden, elkanders aandacht te trekken, toen ieder op zijn mooist zong of danste, om door zijn of haar uitverkorene bewonderd te worden. Hetzelfde vinden wij nog van veel dieren vermeld vóór of in den paartijd.

Niet alleen hun liefde bezongen zij, maar alles wat hun aandacht trok of wat zij gewaar werden. Hadden zij niets te doen, dan herhaalden zij sommige klanken op verschillende wijzen tot het hun verveelde, zooals nu nog volksstammen in Oost-Afrika

doen. Veel negerstammen bezingen nog alles wat zij zien, wat hun treft; een oorlogsdaad, een jachtavontuur enz.; van de aankomst van een vreemdeling tot een aardbeving toe, alles doet gezangen ontstaan. Of die liederen nu veel beteekenis hadden? Wie vraagt er thans altijd naar bij een opera of bij een straatdeun. Men denke slechts aan Hopsalderiere of Tararaboemdeay.

De oermenschen zongen hun gevoelens lang voor zij hun gedachten konden zeggen. Hun tong was hun beste speelgoed. Zij zongen louter voor hun pleizier, zooals een vogel zingt, onbewust van hetgeen er eens uit zou groeien. Evenmin als de eerste teekenaars konden denken, dat uit hun ruwe teekeningen de kunst van schrijven zou ontstaan, evenmin dachten die eerste zangers er aan, dat uit hun klanken de taal in al haar volheid zou groeien. De vergelijking met het schrijven gaat aardig op: eerst had men een teeken voor een zin of meer, de afbeelding van een toestand, een gebeurtenis; dan was het ideografisch, waarbij ieder woord werd voorgesteld; later kreeg men de lettergreep-methode en eindelijk het alphabetisch schrijven. Evenzoo werden die onontwarbare klanken telkens en telkens vereenvoudigd, ontleed in kleinere bestanddeelen.

Een woord als *woef-waf* of *kukeleku*, als *klets* of *plons* kon dadelijk gebruikt worden met de beteekenis, die wij er nu nog aan hechten. Maar dit ging met de meeste woorden niet zoo. Hoe kwamen die aan hun beteekenis? JESPERSEN geeft daarvoor de volgende mogelijkheden. Veronderstel, dat iemand in den oertijd gewoon was, zijn liefje aan te spreken met iets als *hopsalderiere hopsasa*, dan kon het niet uitblijven, of zijn kameraden merkten dat op en bootsten het na. Wilden zij dan te kennen geven, dat hij aankwam, of dat zij hem gezien hadden, dan uiten zij die zelfde klanken. Ook kon daarmee

het meisje aangeduid worden. Zoo konden eigennamen ontstaan en daaruit weer soortnamen. Een ander voorbeeld. Veronderstel dat een zeker aantal personen een geduchten vijand verslagen hebben; dat de troep rondom het doode lichaam danste en een juichkreet aanhief, zoo iets als *tarara-boem-di-ee.* Die klankverbinding op een eigenaardige wijze gezongen, werd gemakkelijk een eigennaam voor die gebeurtenis en kon zooveel beteekenen als: „De geduchte vijand van over de rivier is verslagen"; of „Wij hebben den geduchten man van over de rivier gedood"; of „Weet je nog, dat we hem doodden"; of iets dergelijks. Onder eenigszins andere omstandigheden kon het ook de eigennaam worden voor wie den vijand doodde. Wanneer zij dan weer te vechten hadden, kon diezelfde klankengroep weer gezongen worden en dan beteekenen: „Daar is een ander geduchte vijand, laten wij hem ook verslaan"; enz.

Jespersen eindigt aldus: „De taal dan begon met half muzikale, niet te ontleden uitdrukkingen voor afzonderlijke personen en gebeurtenissen. Talen uit zulke woorden en zinnen samengesteld, zijn lastige en onvoldoende werktuigen der gedachte, daar zij onontwarbaar, grillig en moeilijk zijn. Maar van het begin af is er een streven geweest naar vooruitgang, langzame en geschikte vooruitgang, maar toch vooruitgang naar meer en meer helderheid, regelmaat, gemak en gepastheid. Nog geen enkele taal is volmaakt geworden; een ideale taal zou altijd dezelfde zaak door dezefde middelen en overeenkomstige zaken door overeenkomstige middelen uitdrukken; iedere onregelmatigheid en dubbelzinnigheid zou verbannen zijn; klank en beteekenis zouden in volkomen harmonie zijn; iedere fijnste schakeering in de beteekenis zou met evenveel gemak uitgedrukt kunnen worden; voor poëzie en proza, schoonheid en waarheid, gedachte en gevoel zou evengoed gezorgd zijn; de menschelijke

geest zou een kleed gevonden hebben, dat vrijheid aan bevalligheid paarde; dat passend sloot en toch volle vrijheid aan iedere beweging liet. Maar hoever onze tegenwoordige talen van dat ideaal verwijderd zijn, toch moeten wij dankbaar zijn, voor wat reeds is verkregen".

Een bezwaar tegen deze theorie werd genoemd, dat JESPERSEN het verschil tusschen dichtertaal en de taal van het gewone leven uit het oog verloor. Ik voor mij zie niet in, in welk opzicht dit van invloed kan zijn op de door hem ontwikkelde theorie. — C. H. DEN HERTOG heeft tegen JESPERSEN 's theorie aangevoerd, dat „zoolang de taalvorschers niet door analyse van oude taalresten op dergelijke onoplosbare klank-complexen stuiten, of zoolang niet is aangetoond, dat de nieuwe hypothese een betere verklaring der taalverschijnselen mogelijk maakt, zal men zich moeten behelpen met de tot dusver gevolgde voorstelling, dat de taalevolutie moet begonnen zijn met zeer eenvoudige taalcellen".

Wat het eerste betreft, merk ik op, dat de taalvorschers alleen maar werken kunnen met de overblijfselen van geschreven taal en zoolang het schrijven nog ideografisch was, hebben zij er niets aan. Verder zal er wel duizenden van jaren gesproken zijn, voor de menschen begonnen te teekenen. Daarenboven treffen wij bij verscheidene wilde volken dergelijke onontwarbare klank-complexen aan, die zij zingen, zonder er veel beteekenis aan te hechten. Vroeger is in dit hoofdstuk aangetoond, dat de zoogenaamde worteltheorie niet houdbaar bleek. Wat die *taalcellen* aangaat, zij herinneren mij den strijd indertijd tusschen M. MULLER en WHITNEY en hun aanhangers gestreden. De eersten rekenden de taalkunde tot de natuurwetenschappen, beschouwden de taal als een zuiver natuurproduct en organisme, dat een zelfstandig leven en wasdom bezit, waarop

de mensch geenerlei invloed heeft. Evenals nu ieder organisme in de natuur uit cellen opgebouwd is, bestaat de taal uit taalcellen. De anderen noemden de taalkunde een zuiver historische wetenschap. Tegenwoordig neemt men aan, dat haar plaats tusschen beide in is.

Men heeft wel eens gemeend, dat er in voorhistorische tijden een periode van taalschepping was, maar dat dit vermogen bij den mensch reeds lang dood zou zijn. Dit is onjuist. Ook in historische tijden, zelfs tegenwoordig ontstaan er nieuwe woorden. In VERCOULLIE: *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal* heb ik de *k* eens nagegaan. Daar staat van ongeveer 80 woorden aangegeven: *oorsprong onbekend*; ongeveer 60 heeten *klanknabootsingen*. Nu vormt de *k* iets meer dan het tiende deel van het boekje. Naar dien maatstaf zou dus in onze taal van een 800-tal woorden de oorsprong onbekend zijn. Dit moge voor een deel hieraan toegeschreven worden, dat men slechts onvolkomen den woordenschat van vroegere perioden kent, voor een groot deel komt het, omdat die woorden later gevormd zijn. Ging men alle woorden na, die in de verschillende dialecten van ons land gebezigd worden, voorzeker zou dit getal nog veel grooter zijn.

Hoe meer de ontwikkeling toeneemt, hoe grooter de behoefte aan woorden. Maar er bestaan thans zoo ontzettend veel woorden die voor alle ideeën geschikt zijn of gemakkelijk geschikt te maken, dat men zelden iets geheel nieuws vormt. Gewoonlijk maakt men dan ook nieuwe woorden in analogie met bestaande. Een paar voorbeelden. De scheikundige J. B. VAN HELMONT (gestorven 1644) zocht een woord, waarmede hij alle luchtvormige stoffen, van de gewone dampkringslucht verschillende, kon aanduiden. Het woord *chaos* zweefde hem voor den geest en hij maakte het woord *gás*. Dat gebruikte

hij in zijn werken, het werd door anderen in dien zin overgenomen en het nieuwe woord voor het nieuwe algemeene begrip bestond. Vreemde talen namen het uit onze taal over, bv. het Duitsch, Engelsch, Italiaansch en Spaansch *gas*, het Fransch en Portugeesch *gaz*; enz. — In Amerika voltrok men de doodstraf door middel van electriciteit. Om dat aan te duiden, gebruikte men het woord *electrocutie*, denkende aan *electriciteit* en *executie*.

Eenige jaren geleden zat ik met een paar vrienden eens gezellig bij elkander. Ik wilde een sigaar opsteken en vroeg een vlammetje. Een vriend zei, dat hij geen *vlammetje* had, maar dat hij wel een *houtje* kon geven, tevens een doosje lucifers te voorschijn halende. „Welnu, geef mij dan zoo'n vlamhoutje", zei ik onwillekeurig. Dat woord *vlamhoutje* werd dien avond door ons schertsende gebezigd, als wij een *lucifer* bedoelden. Later gebruikten wij en anderen dat gewoonweg voor lucifer. Zulk een nieuwvorming is goed, omdat 1° het woord vloeiend is, veel beter dan *strijkzwavelstokje* of *wrijfvuurhoutje*, waarmee lucifer in het Nederlandsch soms weergegeven werd; 2° het geeft het begrip goed weer, beter dan die twee andere; 3° de letterlijke vertaling van lucifer, nl. *lichtdrager* of *lichtbrenger* zou aan iets heel anders doen denken; terwijl *vuurmaker*, dat men ook wel eens voorgesteld heeft als equivalent van lucifer, een geheel andere beteekenis heeft.

De latere geheel nieuwe vormingen zijn meestal beperkt tot de tusschenwerpsels of tot de klanknabootsingen, tot aanduidingen van een geruisch of een beweging. Een zeer groote verscheidenheid daarvan vindt men in iedere taal aanwezig, soms met zeer kleine klankverschillen. Een groote menigte vindt men voor onze taal vereenigd in een gedicht van J. VAN LENNEP: *Hoe loopt de Dusse langs het hol van Neander*. Ook BILDERDIJK wist in zijn gedichten

dikwijls een meesterlijk gebruik van klanknabootsingen te maken,

Nu meene men niet, dat alle woorden die thans klanknabootsingen schijnen, dat inderdaad altijd geweest zijn. Van eenige onomatopeeën hebben de taalgeleerden aangetoond, dat zij oorspronkelijk een geheel anderen vorm hadden, maar langzamerhand door klankwijziging op een onomatopee gingen gelijken. Toen men eenmaal die gelijkenis opmerkte, ging men het woord zoogenaamd verbeteren, d. w. z. meer met de na te bootsen klank in overeenstemming brengen, meenende dat zoo het woord inderdaad geweest was.

Overbekend is het, dat dieren hun gevoelens kenbaar maken; duizenden van gevallen zijn aangeteekend, dat zij hun verstand gebruiken en niet alleen volgens een blinde natuurdrift of instinct te werk gaan. Hebben zij nu ook een taal? Ik geloof dit volmondig met *ja* te kunnen beantwoorden, stellig wat de hoogere diersoorten betreft. Hun loktonen en waarschuwingskreten zijn willekeurige klanken die op herinnering berusten en waardoor zij elkander verstaan.

HOOFDSTUK VII.

Ontstaan der woordvorming en buiging.

In bijna iedere spraakkunst vindt men een hoofdstuk over woordvorming. Daaruit leert men, dat de meeste nieuwe woorden ontstaan door samenstelling of door afleiding; dit laatste weer gesplitst in middellijke (= die door middel van voor- of achtervoegsels plaats heeft) en in rechtstreeksche (= die door klankwijziging geschiedt). Soms leert men daarbij, dat deze laatste slechts schijnbaar is, dat zulke afleidingen inderdaad door middel van achtervoegsels gevormd werden, maar dat deze geheel afgesleten zijn. Hoe kwam men aan die voor- en achtervoegsels?

Zoolang de worteltheorie aangaande den oorsprong der taal bijna algemeen aangenomen was, heeft men zich beijverd in overeenstemming daarmede een verklaring te vinden.

Veel nieuwe woorden ontstaan door samenstelling; dat is een feit, waarvan wij ons dagelijks nog kunnen overtuigen. In veel samenstellingen met eenzelfde woord krijgt dit gemeenschappelijke deel een gewijzigde beteekenis en men vormt nieuwe woorden in analogie daarmee. De analogievormingen zijn feitelijk iets geheel anders dan de oorspronkelijke

samenstellingen. Een paar voorbeelden. Uit *dood* en *stil* stelde men samen *doodstil* met de beteekenis „zoo stil, alsof men dood is", dus zeer stil; *doodziek*, een andere samenstelling met *dood*, beteekent: „zoo ziek, dat men bijna dood is", dus zeer ziek. Door het veelvuldig gebruik dezer samenstellingen lette men niet meer op de samenstellende deelen; men vatte *doodstil* en *doodziek* op als: *zeer stil*, *zeer ziek* en „dood" kreeg de beteekenis van „zeer, in hooge mate". In dit stadium kon „dood" ook gevoegd worden bij andere woorden en men kreeg de analogievormingen *doodeenvoudig*, *doodarm*, *doodgoed*, *doodvoorzichtig*, *doodkalm*. Het gaat niet aan om *doodeenvoudig* en *doodgoed* als gewone samenstellingen op te vatten; de beteekenis verzet er zich tegen.

Stokstijf, een samenstelling van *stok* en *stijf* beteekent: „zoo stijf als een stok", dus zeer stijf. Iemand op hoogen leeftijd is vaak stijf en stram. Geen wonder dat men alras de samenstelling *stokoud* bezigde, in analogie met *stokstijf*. De uitdrukking: *hij is stokstijf van ouderdom* of een dergelijke lag voor de hand. Door het vele gebruik dezer woorden kwamen de samenstellende deelen niet helder meer tot bewustzijn en men vatte ze op als „zeer stijf, zeer oud". In analogie hiermee vormde men nieuwe woorden als *stokdoof*, *stokstil*. Alweer is het niet denkbaar, deze woorden te willen verklaren als „zoo doof als een stok", „zoo stil als een stok". Dat zelfs in *stokstijf* de oorspronkelijke beteekenis gewijzigd is, blijkt uit de verbinding: *stokstijf aan iets vasthouden*.

Hoe meer woorden nu met *stok* en *dood* gemaakt worden, hoe minder men aan de oorspronkelijke beteekenis ervan nog zal denken. Dan kunnen zij door de een of andere oorzaak gemakkelijk den klemtoon verliezen, waardoor de klankwijziging vrijer

spel krijgt. Hebben zij dan een afwijkenden vorm aangenomen, of hebben de woorden *stok* en *dood* zelf een andere beteekenis gekregen, zijn de leden der samenstelling dus op de een of andere wijze van de op zich zelf staande woorden geïsoleerd, dan beschouwt men ze als voorvoegsels.

Gerei, Mnl. *gereide*, *gerede* beteekende: „toebereidselen, toerusting, gereedschap". Het vormt samenstellingen als *vischgerei*, *waschgerei*, *naaigerei*, *schuurgerei*, *eetgerei*, *drinkgerei* enz. De gemeenschappelijke beteekenis van dit *gerei* is meer vaag en kleurloos geworden; het beteekent nu niet veel meer dan „wat dient tot". Velen zien thans in dit tweede lid „gerei" geen samenhang meer met „gereedschap". Dat zou nog meer het geval zijn, als het overal uitgesproken werd als *grij* en ook zoo geschreven. Dan was *gerij* of *grij* zuiver een achtervoegsel geworden.

Op dien trap staan thans de voorvoegsels *oor*, *ont*, *on*, *be*, *ver*, enz. en de achtervoegsels *aard*, *baar*, *heid*, *schap*, *dom*, enz. De oorspronkelijke vorm en beteekenis dezer woorden heeft men wel kunnen opsporen, maar niemand voelt ze meer als zoodanig. Oorspronkelijk samenstellingen en analogievormingen, zijn het nu geheel afgeleide woorden geworden, te meer, omdat de beteekenis dier *voor-* en *achtervoegsels* zich zelfstandig wijzigde. De oorspronkelijke beteekenis dier woordjes is soms geheel verdwenen. Een voorbeeld ter toelichting. *Baar* hangt samen met *baren* en *beren* = dragen, voortbrengen; vgl. *een baar*, *een draagbaar*, *een kind baren*, enz. Het woord *vruchtbaar* kon een samenstelling van *vrucht* en *baar* zijn met de beteekenis: „wat vruchten draagt of voortbrengt". Die beteekenis heeft *baar* ook in *dankbaar*, *kostbaar* = „dank, kosten voortbrengende". Men kon ze ook beschouwen als „dank, kosten met zich brengende, bij zich

hebbende", In analogie hiermee vormde men woorden als *dienstbaar*, *vruchtbaar*, *schijnbaar*, *strijdbaar*, *tastbaar*. *Strijdbaar* = „geschikt voor den strijd" vatte men op als „geschikt om te strijden". In dien zin maakte men weer woorden als *eetbaar*, *drinkbaar*; deze kunnen ook beteekenen: „geschikt om de werking te ondergaan" en in analogie hiermede vormde men *buigbaar*, *breekbaar*, *brandbaar*, enz. *Buigbare*, *breekbare stoffen* zijn niet alleen stoffen die gebogen, gebroken kunnen worden, maar ook, „die gemakkelijk buigen en breken". Deze beteekenis hechtte men weder aan woorden als *vloeibaar*, *wankelbaar*. Zooals men ziet, is in deze laatste beteekenis van *baar* al heel weinig van de oorspronkelijke = „dragen" overgebleven.

Men heeft nog andere voor- en achtervoegsels als *ke*, *el*, *en*, *ing*, *sel*, *st*, *m*, *d* enz. waarvan men niet heeft kunnen vaststellen, welke de oorspronkelijke vorm en beteekenis geweest is. Men noemt ze dan ook onzelfstandig, in tegenstelling met *baar*, *schap*, *heid*, *dom*, *aarts*, *er*, *ont* die zelfstandig heeten.

In de oertaal, zei men verder, had men hetzelfde proces. Nieuwe woorden ontstonden door samenstelling. Door klank- en begripswijziging veranderen sommige leden der samenstellingen, soms tot onherkenbaarwordens toe, waardoor zij voor- of achtervoegsels werden. Sommige dezer voor- en achtervoegsels verliepen nog meer, zoodat zij hun oorspronkelijke beteekenis en vorm bijna geheel verloren en slechts dienden om zekere grammatische betrekkingen aan te geven. Zoo ontstonden de verschillende uitgangen die men in de verbuiging, de vervoeging en de trappen van vergelijking aantreft. Men had dus oorspronkelijk wortels met een vagen, algemeenen inhoud; door samenstelling dezer wortels verkregen zij meer concreten zin; de klankwijziging deed sommige samenstellingen zoo zeer veranderen, dat het

afleidingen schenen en zoo verkreeg men een stel voor- en achtervoegsels. Door verder verloop hiervan ontstonden wat wij buigingsuitgangen noemen.

Zeer vernuftige pogingen zijn er gedaan om deze buigingsuitgangen tot vollere vormen en zelfstandige woorden terug te brengen en zoo bovenstaande bewering te staven. Spitsvondige redeneeringen heeft men bedacht om te betoogen, waarom de menschen in de eerste periode der talen behoefte gevoelden, onderscheid in geslacht, getal en naamval der naamwoorden, in persoon, tijd en wijze der werkwoorden te maken; waarom zij juist zekere vormen tot uitgangen kozen om bepaalde grammatische betrekkingen aan te duiden. Zoo zouden de persoonsuitgangen der werkwoorden ontstaan zijn door de aanhechting der persoonlijke voornaamwoorden achter den verbalen stam.

Bij eenig nadenken moet men echter verwachten, dat die oudste verbuigingen dan al zeer logisch zouden zijn, dat zij een zeer regelmatig stel van vormen zouden vertoonen. De uitgangen van het wederkeerend werkwoord zouden dan samenstellingen uit twee pronominale stammen moeten zijn. De verschillende tijden zouden eenzelfde stel uitgangen hebben, behalve de aanduiding van den bijzonderen tijd. Bij de naamwoorden zouden wij dan in 't meervoud en in 't tweevoud dezelfde naamvalsuitgangen als in 't enkelvoud denken aan te treffen, met bovendien bij iederen uitgang een nieuw suffix dat het getal zou aanwijzen.

Wat men van de Indogermaansche oertaal weet, is met het hier veronderstelde lang niet in overeenstemming. Een zeer groote verscheidenheid van vormen en uitgangen treffen wij daarin aan. De verbuiging der persoonlijke voornaamwoorden is een ware chaos. De pogingen om ook deze vormen in stam en uitgang te ontleden zijn steeds mislukt. Dezelfde uitgangen

dienen vaak om de ongelijksoortigste betrekkingen aan te duiden. De zoogenaamde onderscheiding in manlijk, vrouwlijk en onzijdig bij de naamwoorden levert de zonderlingste tegenstrijdigheden op. Talrijke anomalieën komen voor. Zelfs de vurigste voorstanders der worteltheorie moeten bekennen, dat tal van uitgangen onmogelijk tot wortels met een zekere beteekenis terug te brengen zijn; tal van uitgangen dragen de kenmerken, alsof zij uit meer dan een ontstaan zijn.

In 't voorgaande hoofdstuk (vgl. blz. 115 vv.) hebben wij aangetoond, waarom de worteltheorie niet langer houdbaar was. Wij hebben daarna de theorie van JESPERSEN ontwikkeld, die aanneemt dat de woorden uit volzinnen en deze uit klankcomplexen ontwikkeld zijn. Volgens deze zijn door dezelfde factoren, die wij in het hoofdstuk der klankwijziging hebben leeren kennen, die verschillende woordzinnen allengs gewijzigd en langzamerhand ten deele aan elkander gelijk geworden. Bij afwezigheid eener schrijftaal ging dat verloop in klank veel sneller dan thans, nu de schrijftaal als 't ware remmend werkt. Daarbij deed zich de invloed der analogie in veel sterkere mate gelden dan thans.

Wanneer dan eenige vormen eenzelfde gedeelte hadden om zekere gelijksoortige begrippen uit te drukken, dan ging men dit langzamerhand als de aanduider van een zekere begripswijziging beschouwen en in analogie daarmede veranderde men voortdurend meer vormen naar hetzelfde model; eerst die weinig verschil vertoonden, of de woorden die weinig gebruikt worden, waarvan men dus den vorm gemakkelijker vergeten kon en later andere.

Wij moeten ons zelfs op die wijze het ontstaan der voornaamwoorden denken. Wat JESPERSEN daarvoor uit de mooie *Comparative Grammar of South*

African Languages van BLEEK aanhaalt en verwerkt, geef ik hier in het kort weer.

In de taal der Zoeloe's is „man" *umuntu*. Ieder woord in den zelfden of den volgenden zin dat betrekking op *umuntu* heeft, moet beginnen met iets dat aan het begin van dat woord herinnert. Dat kan zijn *u* of *mu* of *w* of *m*. Zoo heeft men bv. den zin

umuntu	*wetu*	*omuchle*	*uyabonakala*	*simtanda*
man	onze	flink, knap	verschijnt	wij beminnen

daar komt onze flinke, knappe man dien wij beminnen. Was in plaats van het enkelvoud *umuntu* het meervoud *abantu* = „menschen, volk" genomen, dan zou de zin geweest zijn:

abantu betu abachle bayabonakala sibatanda.

Als wij den zin begonnen met *ilizwe* = land, *amazwe* = landen, *isizwe* = volk, *izizwe* = volken, *intombi* = meisje, *izintombi* = meisjes, dan zouden wij krijgen:

*ili*zwe	*l*etu	*eli*chle	*li*yabonakala,	si*li*tanda.
*ama*zwe	etu	*ama*chle	*a*yabonakala,	si*wa*tanda.
*isi*zwe	*s*etu	*esi*chle	*si*yabonakala,	si*si*tanda.
*izi*zwe	*z*etu	*ezi*chle	*zi*yabonakala,	si*zi*tanda.
*in*tombi	*y*etu	*en*chle	*i*yabonakala,	si*yi*tanda.
*izin*tombi	*z*etu	*ezin*chle	*zi*yabonakala,	si*zi*tanda.

Deze herinneringsklanken aan het hoofdwoord zijn niets meer dan aanduiders van het geheel, zij verwijzen naar het onderwerp en staan volkomen gelijk met onze persoonlijke voornaamwoorden. Waarschijnlijk is er een tijd geweest, dat het geheele woord herhaald werd.

Vergelijken we *umuntu* = „man" en *abantu* = „mannen" met elkander, terwijl we in gedachte hebben, dat van het eerste de volle herinneringsklank *umu* en van het tweede *aba* is, dan ligt het voor de hand om *ntu* als het hoofddeel van het woord op

te vatten en *umu* zoowel als *aba* als aanduiders eener grammatische betrekking. Die korte verwijzers naar het onderwerp kunnen gemakkelijk van het geheele woord gescheiden worden en zoo zou men de persoonlijk voornw. in verschillende vormen hebben, die aanvankelijk door elkander gebruikt, langzamerhand verschil in beteekenis konden krijgen, door den eenen vorm in een bepaalde grammatische betrekking te bezigen en den anderen vorm in een andere bepaalde betrekking.

Had men eenige woorden, waardoor vrouwlijke wezens aangeduid werden, met eenzelfden uitgang, *a* bv. gekregen, dan was het natuurlijk, dat door analogie nog meer namen van vrouwlijke wezens den uitgang *a* aannamen; *a* werd alzoo geheel toevallig de aanduider van het vrouwlijk geslacht, en naar die modellen vormde men andere vrouwelijke namen op *a*. Bestond er reeds congruatie, die blijkens de Bantoe-talen hoogstwaarschijnlijk reeds zeer vroeg zal ontstaan zijn, dan behandelde men alle substantieven op *a* op dezelfde wijze. De woorden op *a* waren dus vrouwlijk, zonder te letten op de beteekenis.

Het spraakkunstig geslacht der levenlooze wezens berust in geen geval op personificatie.

Mij dunkt, deze verklaring is veel eenvoudiger dan de veronderstelling, dat onze oervoorvaderen hebben zitten te beraadslagen, welke vorm het beste het vrouwlijk geslacht te kennen zou kunnen geven en dat zij na vele en rijpe overwegingen er toe gekomen waren, daartoe de *a* uit te kiezen. Verder zouden zij nog meermalen vergaderingen moeten belegd hebben, om te beslissen, welke zaken, waarbij geen geslacht op te merken viel, als manlijk, of als vrouwlijk of als geslachtsloos zouden te beschouwen zijn. En dat te veronderstellen van de oermenschen!

Evenals de onderscheiding in spraakkunstige geslachten geworden is, moeten wij ons die der andere grammatische onderscheidingen voorstellen, nl. door het onbewuste der klankveranderingen ontstaan eenige gelijke vormen; door analogie vormt men meer gelijke vormen; het gelijke deel van die woorden dient tot aanduiding eener zekere grammatische betrekking.

Zelfs in de Germaansche talen zien wij zoo de meervoudsuitgangen *en* en *er* ontstaan; dit laatste werd door analogie bij ons weer *ers* en *eren*; evenzoo werd in het Duitsch de Umlaut een aanduider van het meervoud.

Op deze wijze kunnen wij ons ook voorstellen, hoe veel meervoudige begrippen door een woord in het enkelvoud uitgedrukt werden. Onze verzamelnamen zijn daarvan nog overblijfselen of analogievormingen. Evenzoo moeten wij ons voorstellen, dat de alleroudste voor- en achtervoegsels kunnen ontstaan zijn. Wanneer deze dan in lateren tijd niet meer als zoodanig gevoeld werden, vormde men naar analogie van bestaande samenstellingen andere woorden, waardoor, zooals op blz. 138 aangetoond werd, nieuwe voor- en achtervoegsels konden ontstaan. Dergelijke vormmiddelen kunnen nog voortdurend ontstaan. In onze taal zijn zoo op weg voorvoegsels te worden *stok*, *dood* (vgl. blz. 137), *bloed* en *pot*.

Bloedrood beteekende eigenlijk het „rood van het bloed", of „rood als bloed". Het kon langzamerhand opgevat worden als „zeer rood" en als zoo'n versterkingswoordje kon *bloed* dan ook gevoegd worden bij andere woorden, waarbij het in de vroegere beteekenis niet kon komen; vgl. *bloedarm*, *bloedjong*.

„Zoo dicht als een pot" drukte men uit door de samenstelling *potdicht*. In *potdoof* blijkt *pot* bloot een versterkingswoordje geworden te zijn.

Een belangrijk artikel heeft F. BUITENRUST HETTEMA in *Taal en Letteren* II. 316 over *Woordvorming* geplaatst. Daar vinden wij reeksen van samenstellingen met *goed*, *tuig*, *boel*, *rommel*, *pak*, *man* en *lief* vermeld, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat de oorspronkelijke beteekenis dezer woordjes in de samenstelling sterk gewijzigd is, en dat zij mooi op weg zijn achtervoegsels te worden. Men vergelijke slechts:

Met *goed*: schuurgoed, poetsgoed, speelgoed, naaigoed, waschgoed, strijkgoed, scheergoed; — hondegoed, beddegoed, beestegoed, suikergoed, prullegoed, potgoed (achter substantieven heeft *goed* zelfs *verzamelkracht* gekregen).

Met *tuig*: rijtuig, voertuig, vaartuig, werktuig, vischtuig, speeltuig, schrijftuig, zintuig.

Met *boel:* verhuisboel, kletsboel, kladboel, smeerboel, janboel, mestboel, beesteboel, wildeboel, afzettersboel.

Met *rommel*: schoonmaakrommel, kinderrommel, gauwdievenrommel, schrijfrommel, teekenrommel, kookrommel.

Met *pak:* bedelpak, boerenpak, dievenpak, enz.

Met *man*: buitenman, boschman, veldman, rietman, koopman, zeeman, landman, bergman, waterman, krijgsman, oranjeman, boekeman (die veel in boeken snuffelt), taalman (die veel van taal houdt, er veel in studeert); hij is geen rijstman, booneman, vischman, theeman (zelfs van vrouwen gebezigd); Deventerschman, wonderman; — Janneman, Willeman, Koosman (van vrouwen zelfs).

Naar analogie staat het in „visscherman". Dit hoort men in den zin van „visschersschuit", evenals een *Noorman*, een *Engelschman*; de *beurtman* is evenzeer bekend.

Met *lief*: jongenlief (gelijkstaande met jongetje), meisjelief, vaderlief, moederlief, tantelief, enz.

Reeds 20 jaar geleden toonde BECKERING VINCKERS in *Taal en Taalstudie I* aan, dat de samenstellingen met *rijk* en *vol*, 't Eng. *full* tot afleidingen werden; en 10 geleden sprak VERDAM in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche taal* evenzoo over *goed*, *gerei*, *rijk*, *vol*, *waardig* en *matig*.

HOOFDSTUK VIII.

Wisselvormen. Volksetymologie.

We hebben in hoofdstuk III gezien, dat de klankwijzigingen onbewust plaats hebben. Door verschillende omstandigheden konden die verschillend uitvallen, zoodat in de eene streek deze, in een andere streek die vorm de gewone werd, wat een der voornaamste factoren bij de splitsing der taal in dialecten was. Door bijzondere oorzaken, zooals vermenging van dialecten, invloed van de schrijftaal of de algemeene spreektaal, konden zulke naast elkander staande vormen meer algemeen voorkomen, zoodat twee of meer vormen elkander kunnen afwisselen. Aanvankelijk hadden de meeste dier wisselvormen of *doubletten* volkomen dezelfde beteekenis, maar in verloop van tijd werd dit anders. Soms werd de eene vorm meer gebezigd in de algemeene volkstaal en de andere in de meer beschaafde spreektaal of uitsluitend in de schrijftaal, wat de beteekenis verschillend kleurde. Ook wel diende de eene vorm meer in 't gewone gebruik, terwijl de andere, aan vroegere schrijvers ontleend, meer dichterlijk klonk. Het kon ook zijn, dat door een eigenaardig gebruik de beteekenis dier wisselvormen zich verschillend ontwikkelde, zoodat

sommige zelfs elkanders tegenstellingen werden. Bij deze laatste moeten wij wel onderscheid maken, of het verschil in beteekenis zich onwillekeurig vormde en door alle sprekers en schrijvers in acht genomen wordt; òf dat taalkundigen den verschillenden vorm aanwendden om verschil in beteekenis te onderscheiden. Hierin worden zij slechts door een deel der taalgenooten gevolgd en dan nog wel meer in de schrijftaal, dan in de ongedwongen spreektaal.

In het volgende geven wij, in 10 groepen verdeeld, een aantal wisselvormen onzer taal, waaraan het bovenstaande gemakkelijk kan getoetst worden. Ieder is in staat deze voorbeelden met vele andere te vermeerderen.

1. Wisselvormen die alleen in klinker verschillen.

Verwisseling van *o* en *u* vinden wij bij *droppel* en *druppel*, *mosch* en *musch* zonder verschil in beteekenis. *Lucht*, *plunderen*, *pluk*, *druk* en *bundel* zijn de gewone vormen tegenover de meer dichterlijke *locht*, *plonderen*, *plok*, *drok* en *bondel*. In den zin van „strijkgeld, premie voor het doen van het hoogste bod bij een openbare verkooping", komen *pluk*- en *plokgeld* ook naast elkander voor. *Punch* en *pudding* behooren meer uitsluitend tot de schrijftaal en de beschaafde spreektaal, terwijl *pons* en *podding* meer in de algemeene volkstaal gehoord worden. *Pukkel* noemen wij iedere kleine verhevenheid of bobbeltje op de huid der menschen, terwijl *pok* meer „zweer, etterend puistje" beteekent. *Bloot* is het algemeene woord; *blut* wordt meer gebezigd wanneer men van iets, inz. van geld, geheel ontbloot is. *Duf* noemt men de lucht in kamers en vertrekken die niet frisch ruiken, terwijl *dof* van oppervlakten gezegd wordt die niet glimmen, of van geluiden die niet helder klinken; ook bezigt men *dof* uitsluitend in figuurlijken zin, bv. *in doffe wanhoop; dof van geest*. Naast *bus* zegt men hier *bos* in de beteekenis van „ziekenbus,

ziekenfonds". Van een ongelukkig kind, waarmee men medelijden heeft, spreekt men als van een arm *wurm*, terwijl de *worm* het bekende dier is. *Wormen* en *wurmen* komen in gelijken zin voor, hoewel *wurmen* thans vooral gebezigd wordt voor „zich met een gedachte kwellen", bv. *over iets wurmen. Tocht* en *tucht* schijnen thans geheel verschillende woorden te zijn, zoozeer loopen hun beteekenissen uiteen; *tochtig* en *tuchtig*, van sommige wijfjesdieren in den zin van „bronstig, sterk naar het mannetje verlangende" gebezigd, komen naast elkander voor; de afleiding heet weer uitsluitend *ontuchtig*.

Verwisseling van *e* en *u* treffen wij aan bij *kennen* en *zellen*, die in de volkstaal zeer vaak voor *kunnen* en *zullen* voorkomen. *Schelp* is de vorm der schrijftaal en der beschaafde spreektaal, terwijl *schulp* meer tot de volkstaal behoort. Toch zegt niemand *in zijn schelp kruipen*, wel *in zijn schulp*. Evenzoo zegt men *uitschulpen* voor festonneeren en niet *uitschelpen*. *Hen* heet thans datief- en *hun* accusatiefvorm in de schrijftaal; de spreektaal stoort zich niet aan dit onderscheid. *Gewelf* en *verwulf*, *verwulfsel* staan zonder beteekenisverschil naast elkander, wat bij *denken* en *dunken* niet meer het geval is. De vertalers van den Statenbijbel onderscheidden *denken* = „bewust oordeelen" van *dunken* = „oordeelen dat meer met onbewuste denkbeelden geschiedt", dat „onder den drempel van het bewustzijn" plaats heeft. Toch bezigt men uitsluitend *laatdunkend* en *een goeden*, *slechten dunk van iets hebben*. In de volkstaal staat *spul*, naast *spel* uit de beschaafde spreek- en schrijftaal. Toch hoort men algemeen *mooie spullen hebben; zijn spullen bij elkaar zoeken*.

Verwisseling van *a* en *e* vindt men bij *Karel*, een eigennaam, en *kerel*, een soortnaam. *Slak* en *slek*, *spat*, *spatten* en *spet*, *spetten* komen zonder verschil in beteekenis naast elkander voor. *Man* is substantief

en *men* pronomen. *Vlak* en *vlek* beteekenen beide "smet", of „deel eener oppervlakte, anders gekleurd dan de rest." Daarentegen geldt *vlak* alleen voor „effen" en voor „oppervlak"; *vlek* bezigt men uitsluitend voor „een groot dorp". In den laatsten tijd is bij sportlui de dialectvorm *peerd* meer algemeen gebruik geworden naast het gewone *paard*. Naast *erg* = „slecht, ontzettend" vinden wij den vorm *arg*, in de schrijftaal alleen nog in *argwaan*, *arglist* en *argeloos*. De wisselvorm van *scherp*, nl. *scharp* werd door metathesis *schrap*, nog in *zich schrap zetten*.

Verwisseling van *e* en *eu* treffen wij aan bij *zeven* en *zeuven* (in de volkstaal); *deze* en *deuze* (dialectisch); *stenen* en *lenen* zijn dichterlijk tegenover het meer gebruikelijke *steunen* en *leunen*. *Peluw* en *peuluw* komen, evenals *rekel* en *reu*, zonder verschil naast elkander voor.

Wisselvormen met *oe* en *o* vinden wij in *bloem* naast *blom* (in de volkstaal); *boenwas* naast *bomwas* (dialectisch), *verdoemen* (in hoogeren stijl) naast *verdommen* (in de algemeene spreektaal); *uitroeien* (om te vernietigen) naast *rooien* (om 't gewin).

Vormen met *ee* en *ei*. *Kleen*, *reen* zijn dichterlijk naast de gewone vormen *klein*, *rein*; *verbreeden*, in eigenlijken zin „breeder maken" wisselt af met *verbreiden*, in figuurlijken zin „verspreiden, meer bekend maken".

Vormen met *o* en *eu*. In veel dialecten hoort men *eu*, waar de algemeene taal *o* heeft, bv. *goot* en *geut*, *molen* en *meulen*, *noten* en *neuten*. Bouwkundigen noemen echter het onderstuk van deurposten en vensterkozijnen bijna algemeen *neut*, zelden *noot*. Naast het dichterlijke *volen* staat het algemeen gebezigde *veulen*. Thans hebben *koken* en *keuken* ieder hun afzonderlijke beteekenis. Voor *door* en *deur* is dit onderscheid gemaakt door de Bijbelvertalers en in de algemeene schrijftaal behouden gebleven. *Schoot*

en *scheut* komen in de meeste beteekenissen wel naast elkander voor, doch niet in alle. Zoo zegt men liever *een scheut melk* = „zooveel als men in eens giet"; daarentegen weer liever *de schoot van een slot;* voor „pijnlijke steek" en „loot, uitspruitsel" is *schoot* het algemeene woord en klinkt *scheut* dialectisch. *Schoot*, meervoud *schooten* is een geheel ander woord.

Vormen met *u* en *oe*. In de volkstaal hoort men algemeen *spouwen*, *douwen* en *nouw*, waar de schrijftaal *spuwen*, *duwen* en *nu* heeft. Toch is de wisselvorm van *stuwen*, nl. *stouwen*, ook in de beschaafde schrijftaal opgenomen voor „met tact laden", inz. van scheepsruimten gezegd.

Vormen met *u* en *oe*. *Spugen* heet in de volkstaal *spoegen*, wat de schrijftaal niet erkent. Iets anders is het met *kloen*, den wisselvorm van *kluwen;* dit komt in de schrijftaal ook voor. Naast *buur* heeft *boer* een geheel andere beteekenis gekregen.

Vormen met *ie* en *ui* of *uu*. *Kieken*, *Dietsch*, *vier* zijn oudere en meer dichterlijke vormen tegenover de gewone *kuiken*, *Duitsch*, *vuur*. Evenzoo is het met *rieken* en *ruiken*. Beide beteekenen zoowel „geur verspreiden" als „geur bemerken". De taalkundigen hebben voorgesteld, aan den ouderen vorm *rieken* de eerste beteekenis te verbinden en de tweede uitsluitend met *ruiken* aan te duiden. De spreektaal heeft hiervan niets willen weten en het is een papieren onderscheiding gebleven. Toch zegt men *het welriekend viooltje*, omdat dit woord door de spreektaal aan de schrijftaal ontleend is.

Verwisseling van *i* en *e*. Zonder onderscheid van kleur en beteekenis komen naast elkander voor: *gist*, *mist*, *pik*, *pin*, *plicht* en *gest*, *mest*, *pek*, *pen*, *plecht* (voor een voor schuld verbonden goed). Voor „nevel" zegt men echter alleen *mist;* en voor 't schrijfgereedschap *pen*. In de schrijftaal ziet men meer *gist*

dan *gest*, meer *mest* dan *mist*, meer *pek* dan *pik; pin* en *pen* even vaak. *Schitteren* bezigen wij van glimmende oppervlakten, *schetteren* van geluiden. *Aanrechten* doen wij spijzen, vandaar *aanrechtbank*, dat zoowel het eerste als het laatste lid kon verliezen: *rechtbank* en *aanrecht; aanrichten* is „veroorzaken, te weeg brengen", bv. *een ongeluk*, *verwoestingen aanrichten*. *Lekken* is het dichterlijke woord naast *likken*.

Een korten naast een langen klinker treffen wij aan in *bar* en *baar*. Uit hetzelfde woord gevormd, komt *baar* thans alleen voor in *openbaar* en *baarblijkelijk; bar* met de oorspr. beteekenis van „bloot" vinden wij nog in *barrevoets*. In *bar weer*, *een bar heer* en *er bar uitzien*, beteekent het „ruw, ongemakkelijk". *Bros* = „wat licht verbrokkelt" bv. *de beschuit is bros*, staat naast *broos* = „wat licht breekt, vergankelijk is", bv. *het broze riet; des menschen leven is broos*. *Vorst* is een bijvorm van *voorste* met een geheel zelfstandige beteekenis. *I* en *ie* wisselen af zonder verschil in beteekenis; toch geeft het levendige spreken de voorkeur aan de vollere vormen: de *kippen* hoort men vaak met *kiepen* aanroepen; een naaister zit den heelen dag te *pieken* (te *pikken*) met de naald; iemand ziet er *kwiek* uit, naast *kwik* (in *kwikstaart* en *kwikzilver*).

2. Wisselvormen die alleen in eindklank verschillen.

In analogie met den meervoudsvorm schrijven wij *kruid* = „plant" met een *d;* later beteekende *kruid* ook „specerij" en „poeder". In dezen laatsten zin kan het niet in 't meervoud voorkomen, vandaar de spelling *kruit* voor *buskruit*, *rattenkruit*. Aldus ontstond een verschil in schrijfwijze als aanduider van een beteekenisverschil, waarvan de spreektaal niets weet. Evenzoo is het met *nog* = Fr. encore en *noch* = niet. *Uur* en *vrees* waren vroeger *ure*, *vreeze;* deze oudere vormen zijn ouderwetsch, deftig, van-

daar dat zij in verheven stijl of in gedichten meer gebezigd worden.

Uit hetzelfde Germaansche woord *rûhw* ontwikkelde zich uit den onverbogen vorm *ruw* (= ongelijk, rouw, onbewerkt) en uit den verbogen vorm *ruig* (= harig). Tot in de 17de eeuw kwamen beide vormen met beide beteekenissen voor. Langzamerhand werd *ruig* meer in den zin van „harig” gebezigd en *ruw* in de andere beteekenis; vgl. *een ruige hond, een ruige baard, ruwe planken, ruw ijzer.* Toch beteekent *ruig* in *het vriest ruig, die planken zijn erg ruig* niet „harig”. Evenmin in *een ruige wind.* In *een ruige apostel* beteekent het „ruw, onbeschaafd”. Ook zegt men *wollen dekens ruwen* = maken dat de wol, de haren opstaan. Wel een bewijs, dat de beide woorden nog niet geheel los van elkander werden.

Een water dat gegraven is, heet een *graft.* De uitgang *ft* werd bij ons vaak *cht*, vandaar de vorm *gracht*, die thans uitsluitend tot de algemeene taal behoort, terwijl *graft* dialectisch is blijven bestaan. Zoo komen *schacht* en *schaft* ook naast elkander voor.

Het verleden deelwoord van „wezen” of „zijn” was vroeger *gewezen*, thans *geweest.* De oude vorm *gewezen* heeft zich gehandhaafd in de beteekenis van „voormalig, ex”, bv. *een gewezen burgemeester, mijn gewezen buurman.*

De verbinding *olt*, *old* werd in de algemeene Nederlandsche taal *out*, *oud*, behalve in de Friesche streken; vgl. *Zevenwolde*, *Oldambt*, *Zoltkamp*, de *Woldbergen*, die in de algemeene taal *Zevenwoude*, *Oudambt*, *Zoutkamp*, *de Woudbergen* zouden heeten. Door invloed eener volgende *i* werd die verbinding *ult* of *uld*, die wij terugvinden in *gulden*, *zult*, *schuld*, *geduld* en *hulde.* Naast *hulde* hebben wij het woord *hou* (*en trouw*); naast *schuld* kennen wij den vorm *schout* voor den ambtenaar die de schuld

uitsprak, het vonnis velde. *Goud* is thans het gewone woord; toch zegt men *vergulden*. Een *gulden*, het bekende muntstuk, is thans van zilver gemaakt; in fig. zin bezigt men *een gulden regel* naast *de gouden eeuw*. *Zult*, vroeger een gepekelde spijs in 't algemeen, beteekende later een gerecht, ook bekend onder den naam van hoofdkaas of hoofdvleesch. Een andere wisselvorm van *zult* is *zilt*, vooral gebezigd in de verbinding *zilte tranen; op de zilte baren*.

Door metathesis kunnen ook doubletten ontstaan; *bron* naast (*op*) *borrelen* en *bersten* naast *bres* zijn er voorbeelden van.

3. Tot de derde groep breng ik de samenstellingen die alleen in verbindingsletter verschillen.

Zooals men weet, hebben vele samenstellingen een klank tusschen de beide samenstellende deelen, den zoogenaamden *verbindingsklank* of *verbindingsletter*. Oorspronkelijk kwamen verschillende vormen zonder verschil in beteekenis naast elkander voor, waarvan nog voorbeelden zijn *manlijk* en *mannelijk*, *vrouwlijk* en *vrouwelijk*. Gewoonlijk heeft een vorm de overhand gekregen en zijn de andere in onbruik geraakt; vgl. *degelijk*, *hachelijk*, *mogelijk*, *heuglijk*, *ontzaglijk*. Andere vormen bleven naast elkaar in gebruik om verschillende schakeeringen in de beteekenis uit te drukken. Zoo beteekent *zinneloos* „krankzinnig" en *zinloos* „zonder zin, zonder beteekenis"; *nameloos* is „onbeschrijfelijk" en *naamloos* „zonder naam". Eenige jaren geleden heeft men in analogie hiermede een verschil trachten te maken tusschen *werkeloos* „niet bezig" en *werkloos* „zonder werk".

Wisselvormen die meer verschil in beteekenis vertoonen, zijn bv. *zinnelijk* en *zindelijk*. Zij beteekenden „wat de zinnen aangenaam aandoet", dus zoowel „bekoorlijk" als „zuiver, rein, niet vuil". Langzamerhand werd dit laatste uitsluitend met *zindelijk*

uitgedrukt, terwijl *zinnelijk* alleen „bekoorlijk" beteekende. Een *zinnelijke vrouw* was nog in de 17de eeuw een „bekoorlijke vrouw". Thans beteekent *zinnelijk* meer: „onder het bereik der zinnen vallende" (*zinnelijk waarneembaar*); of „alleen de zinnen bevredigende" (*zinnelijk genot*, *zinnelijke liefde*); of „wulpsch, wellustig" (*een zinnelijk mensch*, *een zinnelijke vrouw*); enz. Een *zinnelijke* vrouw is nu iets geheel anders dan een *zindelijke* vrouw.

Naast *fatsoenlijk* en *gezamenlijk* hoort men in den mond des volks *fatsoendelijk* en *gezamentlijk*. Het tweede wordt in de schrijftaal gedoogd, het eerste niet. De wisselvormen *ordelijk* en *ordentelijk* komen beide in de schrijf- en spreektaal voor met verschil in beteekenis: *ordelijk* = met orde; *ordentelijk* = behoorlijk.

Waternood en *watersnood* zijn thans zelfs elkanders tegengestelde geworden: *waternood* is „nood, gebrek aan water", terwijl *watersnood* door te veel water ontstaat.

De onderscheidingen tusschen *paardestal* en *paardenstal*, *ossevleesch* en *ossenvleesch* enz. in spraakkunsten en woordenboeken opgegeven, zijn papieren onderscheidingen.

4. Een nieuwe groep van wisselvormen treft men aan in *nabij* en *bijna*, *intusschen* en *tusschenin*, *nochtans* en *dan nog*, enz. waar de samenstellende deelen in andere volgorde voorkomen. Het verschil in beteekenis is ieder bekend.

5. Een andere groep vormen die woorden welke al of niet een samenstelling vormen, waardoor een andere beteekenis uitgedrukt wordt; vgl. *goed maken* en *goedmaken*, *even goed* en *evengoed*, *nog al* en *nogal*, *zoute visch* en *zoutevisch*. Een *edelman* was niet altijd een *edel man;* een *jonge vrouw* is iets geheel anders dan een *jonkvrouw;* een *jonge heer* is ouder dan een *jongeheer*.

6. Tot deze groep breng ik die woorden, welke al of niet samengetrokken worden. Zonder verschil in beteekenis komen naast elkaar voor *leder* en *leer*, *weder* en *weer*, *mede* en *mee*, *elkander* en *elkaar*. De spreektaal geeft de voorkeur aan de saamgetrokken vormen, terwijl men in de schrijftaal vaak de langere vormen aantreft. Soms heeft zich aan die wisselvormen een bijzondere beteekenis gehecht. *Broeder* en *broer* beteekenen beide „mannelijk kind van dezelfde ouders"; daarentegen zegt men altijd *broeder in den geloove; kloosterbroeder; Broeder van den Nederlandschen Leeuw; een broeder van de natte gemeente*. Evenzoo: *broeder in den pot*, een zeker gebak. Het gewone verkleinwoord is *broertje*, terwijl *broedertje* „een zeker gebak, een poffertje" is.

Zoo beteekent *teeder* liefhebbend, en *teer* fijn, breekbaar; toch zegt men *teergevoelig*. *Veer* is thans het gewone woord voor *veder* in alle beteekenissen; de vollere vorm *veder* is meer deftig of dichterlijk voor „pluimen der vogels". Wij zeggen thans alleen *veerkracht*, *veerkrachtig*, *springveeren* enz. BILDERDIJK schreef nog *vederkrachtig* voor *veerkrachtig*. Wij zeggen zoowel *prediken* als *preeken*, *predikbeurt* als *preekbeurt;* het laatste het meest. Toch heet het uitsluitend *predikant*, *prediker*, tegenover een *preek* en een *zedenpreeker* = iem. die altijd moraliseert.

Boedel voor „al het huisraad" heet het altijd in *boedelbeschrijving*, *boedelscheiding*. Men hoort vaker *hij heeft een mooien boel* dan *boedel*, vaker de *inboedel* dan de *inboel*. Daartegenover zegt men weer altijd *boelhuis*. Zoo is *boel* uitsluitend in gebruik voor „menigte", bv. *een boel menschen*, *een warboel*, *een janboel* enz.

Uit eenzelfde grondwoord ontstond zoowel *ambacht* als *ambt*, die thans een verschillende beteekenis hebben. Zoo ook *bes*, *bezie* en *bei*. Thans gebruikt men *bes* uitsluitend voor besvruchten, bv. *aalbes*, *boschbes*;

bezie in de schrijftaal en *bei* in de spreektaal, noemt men de samengestelde vruchten, bv. *aardbei, moerbei. Voederen* en *voeren* worden in de gewone beteekenis naast elkander gebruikt; van kleederen zegt men thans uitsluitend *voeren*, vandaar *uitvoeren* en *voering*; in het Mnl. schreef men nog *cleeder gevoedert met bonten*. *Modder* is thans het gewone woord, terwijl de samengetrokken vorm *moer* gebezigd wordt voor „wijnbezinksel, droesem". Zoo is *troef* een samengetrokken vorm van *triomf*; hun beteekenis heeft zich uiteenloopend ontwikkeld. Andere voorbeelden dezer wisselvormen zijn nog *maagd* naast *meid*, en *hoofsch* naast *heusch* en *hupsch*.

7. Een volgende groep van wisselvormen zijn de werkwoorden die beurtelings zwak en sterk vervoegd worden, soms met verschil in beteekenis, bv. *prijzen* (zw. van prijzen voorzien, st. loven), *stijven* (zw. stijf maken, st. sterken), *krijgen* (zw. oorlog voeren, st. ontvangen, bekomen), *pluizen* (st. pluizen maken, zw. pluizen afgeven), *verschrikken* en *schrikken* (st. intransitief, zw. transitief, een papieren onderscheiking die in de gewone spreektaal niet opgenomen is), *plegen* (st. gewoon zijn, zw. verplegen, begaan), *scheppen* (st. iets uit niets voortbrengen, zw. met een schop verwerken, putten, bv. *vermaak in iets scheppen*, *adem scheppen)*.

8. Een andere groep ontstond door verschil in klemtoon; naarmate deze voor- of achteraan kwam, ontwikkelde zich een andere vorm, waarmee men gewoonlijk schakeeringen of wijzigingen in de beteekenis onderscheidde. Voorbeelden hiervan zijn: *pijler* naast *pilaar*, *orgel* naast *orgaan*, *zeker* naast *sekuur*, *Roomsch* naast *Romeinsch*, *lauwer* naast *laurier*, *outer* naast *altaar*, *basterd* naast *bastaard*, *baander* naast *banier*, *diender* naast *dienaar*. Tot deze groep behooren ook het lidwoord *een* naast het telwoord *één*, het lidw. *de* naast het aanw. voornw. *die*. Naar den

verschillenden klemtoon zijn sommige werkwoorden scheidbaar, andere onscheidbaar in de vervoeging; een groot aantal zijn nu eens het een, dan weer het ander, wat gewoonlijk met verschil van beteekenis gepaard gaat. Alweder zijn dit wisselvormen of doubletten. Men vergelijke *aanbídden* en *áanbidden*, *doorlóopen* en *dóorloopen*, *doorsníjden* en *dóorsnijden*, *doorzíen* en *dóorzien*, *doorzóeken* en *dóorzoeken*, *ondergáan* en *óndergaan*, *onderhóuden* en *ónderhouden*, *overkómen* en *óverkomen*, *overléggen* en *óverleggen*, *overwérken* en *óverwerken*, *overwínnen* en *óverwinnen*, *voorkómen en vóorkomen*, *voorspéllen* en *vóorspellen*.

9. Een vrij groot aantal substantieven hebben een verschillend geslacht, naarmate hun beteekenis verschilt. Die vormen een nieuwe groep van doubletten. Voorbeelden hiervan zijn: *das* (dier, M.; kleedingstuk, V.); *fortuin* (geluksgodin, geluk, V.; vermogen, O.); *hof* (tuin, M.; van een vorst, O.); *hoop* (stapel, M.; verwachting, V.); *kant* (rand, M.; stofnaam, V.); *maankop* (zaaddoos van de papaver, M.; als plantnaam V.); *pas* (schrede, bergpas, paspoort, M.; oogenblik, O.); *patroon* (persoonsnaam, M.; van 't geweer, V.; model, O.); *pink* (van de hand, M.; vaartuig, V.; jong rund, M. of V.); *post* (persoonsnaam, ambt, standplaats, M.; postkantoor, posterijen, V.); *stof* (waarvan iets gemaakt wordt, V.; andere beteekenissen, O.).

Verder woorden als *gang*, *grauw*, *greep*, *hak*, *knip*, *rol*, *schop*, *slag*, *trap*, *val*, die als begripsnamen manlijk en als voorwerpsnamen vrouwlijk zijn.

Andere woorden hebben zonder verschil van beteekenis een verschillend geslacht, bv. *fruit*, *gordijn*, *hars*, *mud* die zoowel vrouwelijk als onzijdig worden gebruikt. Zoo worden *school* en *fabriek* in de volkstaal ook vaak onzijdig gebezigd. Weer andere hebben een verschillend geslacht zonder verschil in beteekenis, naarmate hun uitgang verschillend is, bv. *gaard*,

stond, *tred*, *schred* die manlijk zijn, naast *gaarde*, *stonde*, *trede*, *schrede* die vrouwelijk heeten. Zoo ook *keten* V. naast *ketting* M.; *baak* V. naast *baken* O.; *spaander* M. naast *spaan* V.

Tot deze groep behooren ook de zoogenaamde *gemeenslachtige* zelfstandige naamw., nl. die namen van personen of dieren welke manlijk of vrouwlijk zijn, naarmate zij manlijke of vrouwlijke wezens beteekenen, bv. *erfgenaam*, *gade*, *gast*, *getuige*, *gids*, *lidmaat*, *verwant*, *wees;* samenstellingen met *genoot* als *echtgenoot*, *reisgenoot;* woorden op *ling* als *lieveling*, *kweekeling*. Soms voegt men achter gemeenslachtige persoonsnamen een *e*, wanneer zij vrouwelijk zijn, bv. *echtgenoote*, *weeze*, *kweekelinge*, *erfgename*.

10. Tot de laatste groep van doubletten reken ik de substantieven die een dubbelen meervoudsvorm hebben, zooals *appels* en *appelen*, *lelies* en *leliën*, *teekens* en *teekenen*, *bezems* en *bezemen*. In 't algemeen is de uitgang *en* statiger, deftiger en wordt meer in hoogeren of in preekstijl gebezigd, terwijl de vormen met *s* de meer gewone zijn. Soms gaat hiermede verschil in beteekenis gepaard, bv. *hemels* (van ledekanten, op schilderijen) en *hemelen* (uitspansel); *heidens* (Zigeuners) en *heidenen* (veelgodendienaars); *knechts* (bedienden) en *knechten* (bedienden, soldaten; slaven); *letters* (bestanddeelen van een woord) en *letteren* (brief, letterkunde); *lidmaten* (eener kerk) en *ledematen* (deel van een lichaam); *redens* (verhoudingen) en *redenen* (gronden, oorzaken); *studies* (schetsen van een schilder) en *studiën* (oefeningen in de wetenschappen); *spelen* (bezigheid tot ontspanning en vermaak) en *spellen* (waarmee men speelt, partij die men speelt); *vaders* (echtgenooten der moeders) en *vaderen* (de voorvaderen).

Evenals door de onbewuste werking der klankwijzi-

ging uit eenzelfde woord zich verschillende woorden ontwikkelden en zoo wisselvormen ontstonden, konden verschillende woorden elkander langzamerhand naderen, zoodat zij thans gelijk van vorm zijn. Soms blijkt het uit de beteekenis, dat men met twee of meer oorspronkelijk geheel verschillende woorden te doen heeft, daar die beteekenis onmogelijk zich uit eenzelfde grondbegrip kan ontwikkeld hebben. Zekerder blijkt het uit de oudere verwante vormen, die men in elk etymologisch woordenboek kan vinden. Kortheidshalve zal ik die bij de volgende voorbeelden achterwege laten: *dol* (1 = woedend, 2 = roeipen, 3 = pop); *dom* (1 = kerk, 2 = heer, 3 = niet slim, 4 = achtervoegsel); *dommelen* (1 = gonzen, 2 = sluimeren); *domper* (1 = duisterling, 2 = kaarsdomper); *leep* (1 = druipoogig, 2 = sluw, loos); *lei* (1 = steensoort, 2 = vorm van leggen, 3 = achtervoegsel); *maag* (1 = lichaamsdeel, 2 = verwant); *maat* (1 = kameraad, 2 = om te meten); *moer* (1 = droesem, 2 = drasland, 3 = schroef); *patrijs* (1 = vogel, 2 = staalstempel, matrijs); *pik* (1 = pek, 2 = wrok, 3 = zeis); *roes* (1 = bedwelming, 2 = rommel); *rook* (1 = damp, 2 = hooistapel); *ros* (1 = paard, 2 = slaag, 3 = roodbruin); *vaak* (1 = slaap, 2 = dikwijls); *vorst* (1 = prins, 2 = nok van een dak, 3 = koude); *zucht* (1 = ademhaling, 2 = ziekte, drift).

In den loop der tijden verandert de woordenschat eener taal nogal aanmerkelijk. Niet alleen veranderen de woorden door klank- en begripswijziging of komen er tal van nieuwe bij; ook vele woorden verdwijnen geheel of ten deele. Naarmate de begrippen zich wijzigen of verouderen, vermindert de behoefte aan sommige woorden. Zoo geraken veel spelen in onbruik; munten, huisraad, werktuigen en kleederen worden door andere vervangen; zeden, gewoonten, gebruiken, plechtigheden, volksfeesten maken plaats

voor andere. Eigenaardige woorden en uitdrukkingen geraken met deze zaken op den achtergrond, kunnen zelfs geheel vergeten worden.

Een andere oorzaak is dat van verschillende woorden met ongeveer gelijke beteekenis, een of een paar de overhand verkrijgen, waardoor de andere vergeten worden en verdwijnen. Zoo kunnen nieuwgevormde woorden oudere verdringen. Een derde oorzaak is het overnemen van vreemde woorden, die langzaam de inheemsche vervangen of soms doen uitsterven. Soms werkt daartoe mee een eigenaardige kleur der woorden: men vindt ze òf plat, òf verheven, òf dubbelzinnig, waardoor ze minder gebruikt worden en langzaam sterven.

In enkele samenstellingen, spreekwijzen en uitdrukkingen treffen wij woorden aan, die alleen nog maar in dat verband gebruikt worden en anders geheel verouderd zijn; bv. *guma* (= man) vinden wij alleen nog in *bruidegom; wair* of *weer* (= man) alleen in *weerwolf*, *weergeld* en *wereld; ware* (= zorg) in *waarnemen* en *waarschuwen; gade* (= zorg) in *gadeslaan*. — Zoo komen veel bijv. naamw. en werkwoorden uitsluitend voor in samenstelling met *ge*, bv. *gelaat*, *geloof*, *gemaal*, *gemeen*, *genade*, *genezen*, *genieten*, *geschieden*, *gevaar*, *gezond. Botje bij botje leggen* en *Dat is geen oortje waard* doen denken aan oude munten. Wie niet bekend is met Middeleeuwsche toestanden, kan *op de klap loopen*, *iemand brandmerken*, *een bruiloft*, *hij heeft het achter de mouwen* niet verklaren.

Wanneer men zulke geïsoleerde woorden niet meer begreep, bracht men ze gaarne in verband met andere, waarmee zij in klank overeenkwamen. De opvatting der beteekenis ondervond hiervan den invloed. Soms ook werd zoo'n woord geheel en al met een ander gelijkgesteld en de spelling daarnaar veranderd, omdat men in de meening verkeerde, dat het woord

door de een of andere oorzaak bedorven was en men het zoo den juisten vorm teruggaf. Dit is de eenvoudigste vorm der *volksetymologie*.

Zoo brengt men *Donderdag* en *Vrijdag* (gewijd aan den god *Donar* en de godin *Freya*) in verband met de woorden „donder" en „vrij"; *Dinsdag* (gewijd aan den god *Die*) dacht men samengesteld uit *dingsdag*, dag van het gerecht, dag waarop recht gesproken werd. Dienovereenkomstig heeft men het woord geruimen tijd met een *g* gespeld. *Hendrik* (= Henrik, Heinric, Heimric = de rijke in het heim) bracht men in verband met *hand*, evenals *hanteeren*, wat een afleiding is van Fr. *hanter* = met iemand omgaan. *Holland* (= diep, dras, moerassig land) dacht men dat beteekende *hol land*, hol gelegen tusschen de duinen en de diluviale heuvels; ook heeft men gemeend, dat het een bedorven vorm was voor „holt land, hout land"; het zou dan beteekenen „met bosch bedekt land". *Vlissingen* heeft men verklaard als een afleiding van *flesch*, *Cadzand* als een samenstelling van *kat* en *zand*. *Meikersen* denkt men dat zoo heeten, omdat zij in Mei bloeien. Was de kunst van lezen en schrijven niet zoo algemeen, dan zou men hier de *Jan Evertsstraat*, door het volk als *jeneverstraat* uitgesproken, in verband brengen met *jenever* en er wel een verklaring voor vinden ook. Het straatje waar een deel van het mindere gevolg (de *appendance*) van Koning Lodewijk Bonaparte ondergebracht werd, heet thans de *Apendans*.

Zondvloed, bij KILIAEN nog *zindvloed* (voor *sinvloed* = groote vloed) beschouwde men als een groote vloed, om de menschen voor hun veelvuldige zonden te straffen. *Amechtig* (= onmachtig, machteloos) bracht men in verband met *adem*, dacht het een samentrekking van *ademhechtig* en schreef het met de dubbele *aa*. *Aamborstig*, ontstaan uit *angborstig*

(= nauw van borst) bracht men ook in verband met *adem*. *Nootweg*, een weg voor het vee (= *noot*) over het land van een ander werd tot *noodweg*, omdat men *noot* = „vee" niet meer verstond. Een *weesje*, een *prieeltje*, is een afleiding van *weze* = HD. *wiese* = weide; men bracht het in verband met *wees* en verklaarde het „een tuinhuisje dat alleen stond". *Reinevaren*, een soort van ganzerik, langs wegen en dijken op zandige gronden voorkomende, geloofde men een samenstelling van *rein* = „schoon" en *varen*, daartoe verleid door den naam *zilverschoon*. Dit *rein* = *rain* beteekent „berm". *Smalen*, een afl. van *smal*, denkt men in verband met *smaad*. *Ruwaardschouw* (= dijkschouw) heeft met *ruwaard* (= voogd) niets te maken; het was oorspronkelijk *ruwaarschouw*, een schouw over de ruigte in de slooten.

Het Mnl. *vriendhoud* (= houd, trouw, genegen aan zijn vrienden) beschouwde men als *vriendhoudend* = de vriendschap onderhoudende. Een *komenijswinkel* was een winkel van een *coman* (= koopman). Men begreep dit niet meer en maakte er *kom-en-eischwinkel* van; thans heet het weer *koomenijswinkel*. Het Mnl. *seldsien*, *seldsen* (= wat men zelden ziet) werd *zeldzaam*, alsof het met het achtervoegsel *zaam* gevormd was. *Vaandrig*, vroeger *vaanrig* is een afleiding van *vaan*. Vondel vatte dit *drig* op in verband met *dragen* en vormde in analogie daarmee *roedrigh*, *myterdrigh*, *blixemdrigh* enz.

Kraakporselein is porselein dat met kraken (= schuiten) aangevoerd werd; het heeft dus met *kraken* (= breken) niets te maken en beteekent niet: „fijn, teer porselein dat spoedig kraakt en breekt". *Geeuwhonger* is geen honger waarbij men vreeselijk geeuwt of gaapt; het is eigenlijk *geehonger*, plotselinge, hevige honger. *Adellijk wild* heeft met *adel* (= de edelen) niets te maken; het hangt samen met het

Eng. *addle* = vuil, vgl. *an addle egg* = een vuil ei. *Luipaard* (van Lat. *leopardus*) is geen *lui paard;* evenmin heeft het iets met *luipen* of *gluipen* te maken. De oorsprong van *luiwagen* is onbekend; het volk ziet in het eerste deel *lui* = niet vlug. *Poot* was vroeger „voorhoofd". *Een potig wijf* was dus iem. met een flink hoofd, bij de hand. Men bracht dit woord in verband met *pooten* = „handen", toen *poot* = „voorhoofd" verouderde. Nu verstaat men onder *een potig wijf* een „vrouw met sterke handen aan het lichaam". Het eerste deel van *waanzin* en *waanwijs* is *wan* = „ledig, nietig, gebrekkig" en heeft met *wanen* niets te maken. *Koperrood* (van 't Fr. *couperose*) heeft geen roode, maar een blauwe kleur. Een *avontuur* (= Mlat. *adventuram* = wat voorgevallen is) heeft niet alleen in het *avonduur* plaats. Een *veelvraat* (Noorsch *fjällfress* = bergbeer) is niet een dier dat *veel vreet*. *Asschepoester* is een verlenging van *asschepoes* (vgl. vuilpoes, smeerpoes), doordat men het in verband bracht met *poesen* = *poetsen* (analogie van den uitgang *ster*).

Onder invloed der volksetymologie kunnen de woorden en uitdrukkingen nog sterker veranderen, zoowel wat vorm als beteekenis betreft. Het feit wordt hierdoor verklaard, dat men gewoonlijk de woorden en zinnen die men hoort, niet in alle deelen volkomen juist opvat, doch ten deele raadt, gewoonlijk uit den samenhang het ontbrekende aanvullende. Zoo worden gemakkelijk klanken verwisseld, onverstaanbare, ongewone vervangen door meer bekende. Verder blijven op zich zelf staande klanken moeilijk in 't geheugen, ook al werden zij goed opgenomen. Bij de herinnering konden zij dan toch nog vervangen worden. Wanneer dan eenmaal bij het spreken of hooren een meer bekend woord in de plaats gekomen is van het minder bekende, dan blijft dat beter in de gedachte. Vooral is dit met grootere

woorden het geval. Kleinere onthoudt men beter. Verder is men gewoon, bij kleinere woorden op zich zelf staande vormen aan te treffen, bij de grootere niet; die denkt men zich als samenstellingen en behandelt ze als zoodanig.

Zoo werd de uitdrukking *Iemand kennen van avere tot avere* (= van ouder tot ouder) eerst *van haver tot haver* en later, zooals nu nog, *van haver tot gort.* — *Schuilewinkje spelen* (= zich verschuilen in een winkel of hoek) werd *schuilevinkje spelen*, door het in verband met *vink* te brengen. — *Lyfkoek,* vroeger *liefkoek*, een soort van peperkoek, werd in de zegswijze *Lyfkoekjes worden hier niet gebakken*, vervangen door *lieve koekjes.* — Het Mnl. *scheren* (= spotten) leeft nog in de uitdrukking *Den gek met iem. scheren* en in *gekscheren;* men brengt het echter in verband met *scheren* = „den baard schrappen". — Het Mnl. *die mouwe maken* = „gezichten trekken, iemand voor den gek houden, wat wijs maken, bedriegen" werd met *spellen* = „spreken" (nog in: *een woord spellen*) verkeerd opgevat en de volksetymologie maakte ervan: *iemand iets op den mouw spelden.* — *Naar den mutsaard rieken* = „naar den brandstapel, wegens ketterij", werd gebezigd voor iets wat ongeoorloofd was. Men bracht het in verband met *mosterd* en de spreekwijze *naar den mosterd rieken* verving de eerste, met de bijbeteekenis „dat is veel te duur".

Het gebeurde ook, dat weinig gebezigde woorden ter verklaring met een ander verbonden werden, gewoonlijk het geslachtsbegrip, waarop zij dan snel in het zelfstandig gebruik ten onder gingen. Zoo ontstonden bv. de volgende dubbelzeggingen: *muildier*, *rendier*, *walvisch*, *damhert*, *windhond*, *tortelduif*, *lintworm*, *mastboom*, *tufsteen*, *moerbezie*, *struisvogel* en *ontevuilik.*

Aan de volksetymologie nauw verwant is de *op-*

zettelijke verandering van woorden en uitdrukkingen om geestig te zijn of humoristisch sommige zaken aan te duiden. Een paar voorbeelden zijn: *van Aaltje zingen* voor „bier drinken", in aansluiting met het verouderde *aal* = bier. *Van Wijntje en Trijntje houden* voor „van wijn en van vrouwen houden".

Inzonderheid werkelijke of gefingeerde plaatsnamen leenden zich daartoe uitstekend; vgl. *hij is van Kleef* = is gierig; *van Domburg zijn* = dom zijn; *hij komt uit Huilenburg* = hij huilt, weent telkens; *in Hongarije wonen* = hongerig zijn; *Duren is een schoone stad* = bestendigheid treft men niet veel aan. *Dat is mevrouw van Leelijkendam* = „zij is leelijk"; *hij vaart op Capo de Grijp* voor „hij grijpt en rooft wat hij kan"; *naar Melkes gaan* voor „de koeien gaan melken".

Hiertoe behooren ook de zoogenaamde basterdvloeken, als *jandomme* (= God doem me), *jandorie* (= Gods glorie), *heer in den Haag* (= Heer in den Hemel), *sapperdekriek* (= sacre Christ), *blikkisch* (= bliksemsch), *pot vol blommen* (= God verdomme), enz.

HOOFDSTUK IX.

De woordsoorten in den volzin.

Het „verdeel en heersch" is voor iedere wetenschap van kracht; een indeeling is noodig tot het verkrijgen van een degelijk overzicht; een doelmatige indeeling is zelfs hoofdvoorwaarde van werkelijk kennen en zij alleen is het voornaamste middel om de vermoeienis van het kennen te verlichten. Dienovereenkomstig zijn de woorden in den zin in 8 à 10 soorten ingedeeld. Deze indeeling is klassiek: zij is uit de school van Aristoteles tot ons gekomen en wordt in bijna alle spraakkunsten der Indogermaansche talen gevolgd. Toch berust zij niet op consequent doorgevoerde beginselen; zij is veelmeer tot stand gekomen, door op verschillende zaken tegelijk te letten. Zij vertoont daarom het kenmerk van willekeur. Haar gebreken zijn gemakkelijk aan te toonen. En toch zou het niet mogelijk zijn, iets beters in de plaats te geven, zoolang men den eisch stelt, ieder woord tot een bepaalde woordsoort te brengen. Dit kan men bij de nu algemeen gebruikelijke indeeling ook niet; er zijn woorden genoeg die men met evenveel recht tot de eene als tot de andere woordsoort kan rekenen. Het is als bij het aangeven

eener kustlijn: de golven slaan er telkens overheen. De pogingen, een streng logisch systeem op te bouwen, hebben tot niets geleid.

Bij de algemeen aangenomen indeeling zijn hoofdzakelijk de volgende 3 punten overwogen: 1° de beteekenis van ieder woord op zich zelf; 2° de dienst der woorden in den zin; en 3° de geschiktheid tot verbuiging en woordvorming.

Wat het eerste punt betreft, de woordsoorten: zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord en werkwoord komen overeen met de logische categorieën *ding*, *hoedanigheid* en *werking*. Dadelijk reeds moet de opmerking gemaakt worden, dat het substantief niet alleen *dingen* noemt, maar ook hoedanigheden en werkingen, bv. de *grootte*, het *zwart*, het *wandelen*, het *slapen*. Zoo zijn er ook werkwoorden, die een voortdurenden toestand of hoedanigheid aangeven, bv. *blijven*, *groenen*. Alleen op de beteekenis der woorden lettende, moest men de voornaamwoorden en de telwoorden tot afzonderlijke klassen brengen. Doch bij deze onderscheiden wij evenzoo een zelfstandig en een bijvoeglijk gebruik; vgl. *ieder* met *ieder mensch; vier gaan en twee komen* met *vier man*; *dit en dat* met *dit boek en dat boek*. Het is dus een logische fout, de klassen zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord, voornaamwoord en telwoord naast elkander te stellen. Verder, als men op het gebied der naamwoorden de voornaamwoorden en telwoorden als afzonderlijke klassen erkent, moest men diezelfde scheiding ook maken bij de bijwoorden; want *slecht* (antwoorden), *hier*, *tweemaal*, staan in dezelfde verhouding tot elkander als *slecht* (antwoord), *dit* en *twee*.

En nu de verbindingswoorden. De grenzen die de klasse der voegwoorden afsluiten, zijn geheel willekeurig. Zoo is *waar* een bijwoord in een zin als de volgende: „Waar, in vroegere tijden het idee van

de schepping der wereld als onomstootelijk aangenomen werd, dringt nu de meening meer door van langzame evolutie". *Terwijl*, *gedurende* enz. heeten voegwoorden. *Toen* is bijwoord in: *ik ben toen heengegaan* en voegwoord in: *ik ben heengegaan*, *toen hij kwam*. Het gewone middel om in den enkelvoudigen zin voorzetsel en voegwoord van elkander te onderscheiden, is dit: heeft het een bepaalden naamval na zich of niet. Maar het is toch in hooge mate onlogisch, woorden als *voor*, *na*, *sedert* voorzetsel te noemen in den enkelvoudigen zin en voegwoord in den samengestelden, daar hun dienst in beide gevallen precies dezelfde is; vgl. *sedert dien tijd heb ik niets meer van hem gehoord* en *sedert hij vertrokken is*, *heb ik niets meer van hem gehoord*.

Let men op den dienst der woorden in den zin, dan zou men tot de volgende indeeling kunnen komen: 1° die welke op zich zelf een zin vormen; 2° die welke als deelen van een zin kunnen optreden; en 3° die welke alleen zinnen of zindeelen kunnen verbinden.

Tot de eerste afdeeling behooren dan de tusschenwerpsels, die op zich zelf staande, werkelijk onvolkomen zinnen zijn. Maar zij komen ook als zindeelen voor, wanneer zij onmiddellijk of door middel van een voorzetsel met een zelfstandig naamwoord tot een zin verbonden worden, bv. *wee het land! o mij! vloek over u!*

Een meer volkomen zin, met aanduiding van onderwerp en gezegde is oorspronkelijk het persoonlijk werkwoord. Met uitzondering van de gebiedende wijs is het thans bijna altijd vergezeld van een woord, dat het onderwerp noemt en treedt het zelf meer als gezegde op. Verder zijn de zoogenaamde hulpwerkwoorden tot zuivere verbindingswoorden gedegradeerd.

De verbindingswoorden, de voorzetsels en de voeg-

woorden zijn uit andere woordsoorten ontstaan door een verschuiving in de waardeering van de rol die een woord in den zin speelt, zooals we op blz. 186 zien zullen. Dit proces heeft telkens op nieuw plaats. Daarom reeds zijn zij niet scherp te begrenzen. Daarbij komt, dat een woord deel kan uitmaken van den zin, waartoe het behoort en tegelijkertijd het middel kan zijn om dezen zin aan een anderen te verbinden. Zeg ik bv. *een mensch, die dit geloofd, is een gek*, dan is *die* onderwerp van den afhankelijken zin, maar tegelijk verbindingswoord tusschen hoofd- en afhankelijken zin. Hetzelfde geldt van alle betrekkelijke voornaamwoorden en bijwoorden. Het is ook waar voor het aanwijzend voornaamwoord, voor zoover het op den voorafgaanden of den volgenden zin wijst.

Trachten wij van dat standpunt uit verdere ververdeelingen te maken, dan komen wij in nieuwe moeilijkheden. De dienst van het zelfst. naamw. en het werkwoord is als onderwerp of voorwerp van den zin op te treden. Dit zouden wij dus als grondslag eener onderverdeeling kunnen aannemen. Maar een zelfst. naamw. kan ook als een bijv. naamw. optreden, zoowel attributief als praedicatief, bv. *wij zijn mannen*. Daar staat tegenover, dat ook andere woordsoorten als onderwerp kunnen optreden; vgl. *weg is weg*; *eerlijk duurt het langst*; *goed begonnen is het halve werk*; enz. Een bijv. naamw. kan ook als voorwerp voorkomen, bv. *goed noemt hij slecht;* of van een voorzetsel afhankelijk zijn, bv. *zwart op wit; oud op nieuw.*

Het best zou men nog een indeeling kunnen maken door te overwegen, of de woorden al of niet verbogen worden en de wijze waarop dat geschiedt. Inderdaad wordt daarnaar een scheiding in 3 hoofdklassen gemaakt, nl. naamwoorden, werkwoorden en buiginglooze woorden of partikels. De naamwoorde-

lijke vormen van het werkwoord en de zelfstandig gebruikte partikels leveren echter moeilijkheden op. Tot een verdere verdeeling biedt de buiging geen vasten grondslag aan; de partikels bv. zouden dan niet verder ingedeeld kunnen worden. De voornaamwoorden wijken in hun buiging wel ten deele van de andere naamw. af, doch slechts ten deele en dan onderling weer verschillend. Onderscheid in buiging van het zelfst. naamw. en het bijv. naamw. bestaat niet overal. Ook de geschiktheid tot het aannemen der trappen van vergelijking kan niet als een beslissend kenmerk van het bijv. naamw. gelden, daar veel b.n. wegens hun beteekenis geen trappen van vergelijking toelaten. Omgekeerd kunnen in sommige talen zooals het Sanskrit, zelfst. naamw. en zelfs persoonlijke vormen van het werkwoord vergelijkingstrappen aannemen; het Latijn bv. kent die trappen voor het zelfst. naamw.: *amicissimus* = (mijn) beste vriend.

Het is nu duidelijk, dat de geldige indeeling der woorden, waarbij men op zulke verschillende zaken gelet heeft, die tot elkander kruisende groepeeringen aanleiding moesten geven, niet volgehouden kan worden. Daarbij heeft men zooveel verschillende gevallen, dat een indeeling in 8 à 10 woordsoorten niet voldoen kan. Er zijn dan ook heel wat overgangstrappen, die het een woord gemakkelijk maken, van de eene woordsoort tot de andere over te gaan. Dit volgt noodzakelijk uit de begripswijziging der woorden en de analogievorming, zooals wij die in vroegere hoofdstukken hebben leeren kennen. Gaat men deze overgangen nauwkeurig na, dan vindt men meteen de oorzaken die oorspronkelijk de verdeeling der woorden deden ontstaan.

Beschouwen wij eerst het verschil tusschen substantief en adjectief. In bijna alle Indogermaansche talen komt het hierop neer, dat het adjectief verschillende

vormen aanneemt naar het geslacht en vatbaar is voor de trappen van vergelijking. In sommige talen is dit verschil nog grooter geworden. In het Duitsch bv. heeft het wel drieërlei verbuiging (*gut*, *der gute*, *ein guter*), waarbij vormen voorkomen die in 't geheel niet met die van het substantief analoog zijn.

Op grond hiervan behoeft men niet te twijfelen, dat *hond* een substantief is en *jong* een adjectief. Maar trots alle verschillen, kan het adjectief toch de beteekenis van een substantief krijgen, eerst occasioneel, door den voorstellingsinhoud te verrijken met de algemeene voorstellingen van een persoon, dier of zaak, of de meer bijzondere die uit de eigenaardige omgeving voortkomen. Door veelvuldige herhaling kan dit de algemeen gebruikelijke beteekenis worden en zoo uit een zelfstandig gebezigd adjectief een zuiver substantief ontstaan, vooral wanneer de vormen in een of ander opzicht van de gewone vormen van het adjectief afwijken. Als *criterium* dat men met een zuiver substantief te doen heeft, kan gelden de verbinding met een attributief adjectief, bv. *de vlugge oude*; *die groote gek*; of met een genitief bv. *het blauw des Hemels*; *het wit zijner oogen*. In onze taal is het bezittelijk voorn. vaak verbonden met woorden als *gelijke*, *betere*, *meerdere*, *mindere*, die een andere constructie zouden vorderen, indien zij nog als adjectief gevoeld werden.

In alle talen zijn er voorbeelden genoeg van adjectieven die tot zuivere substantieven geworden zijn; zoo voor het Nederlandsch bv. *jongen*, *overste*, *vorst* (eig. de *voorste* in den strijd), *heer* (oudere comparatief van *hehr* = eerwaardig, aanzienlijk, titel waarmee een ondergeschikte zijn meerdere aansprak); *priester* (Grieksch *presbuteros* = ouder, de comparatief van *presbus* = oud); *mensch*, *goed*, *kwaad*, *gelijk*, *ongelijk*, *recht*, *wild*, enz.; *vriend*, *vijand*,

heiland, *avond* zijn vroegere tegenwoordige deelwoorden.

Minder bekend, maar meer interessant is de overgang van substantief tot adjectief. Deze komt tot stand, wanneer van den geheelen voorstellingscomplex, door het substantief aangeduid, slechts één of meer hoedanigheden bewust worden. De voorstelling der zelfstandigheid blijft dus buiten beschouwing. Occasioneel vindt dit reeds plaats, wanneer een zelfst. naamw. attributief of praedicatief gebezigd wordt, bv. *hij is een ezel*; *het is een burgemeesters buik*. Hier wordt bij de zelfstandigheid *hij*, *buik* niet een nieuwe zelfstandigheid *ezel*, *burgemeester* gevoegd, slechts eenige hoedanigheden, die bij een ezel, een burgemeester sterk in 't oog springen. Een bijstelling nadert ook de natuur van een adjectief, wanneer het een soort nader begrenst, vooral wanneer die verbinding ongewoon is. Soms vinden wij een bijwoord, dat strikt genomen slechts met een adjectief verbonden kan worden, geplaatst bij een substantief, waardoor het bijvoeglijk gebruik helder uitkomt; vgl. *zij is genoeg vrouw om dat te begrijpen; hij is te veel koopman om daarop in te gaan; ik ben te weinig man van zaken om dat te beoordeelen.*

Zooals men weet, geeft de Duitsche taal het verschil tusschen substantief en adjectief in de schrijfwijze aan, door het eerste met en het tweede zonder hoofdletter te schrijven. Nu worden er in die taal veel substantieven praedicatief gebruikt, die men zonder hoofdletter bezigt; voor het taalgevoel zijn dat zuivere adjectieven geworden; andere schrijft men steeds met een hoofdletter, die voelt men dus nog als substantieven. Bij ons voelt men het woord *meester* in: *de vijand werd de stad meester* niet meer als substantief, daar het dan een constructie met den genitief zou vorderen.

Het is misschien practisch, het verschil tusschen

substantief en adjectief op een andere wijze aan te geven, nl. dat het adjectief een enkele hoedanigheid noemt en een substantief de naam is van een groep van hoedanigheden. Zoo opgevat kunnen wij *redenaar* in de verbinding *de redenaar Van der Palm* of *Van der Palm is een redenaar* nog als een zuiver substantief beschouwen. In het algemeen is dit kenmerk goed. Maar er doen zich gevallen voor, dat wij aan deze onderscheiding niet veel hebben. Vooreerst zijn er adjectieven die niet een enkele hoedanigheid te kennen geven, bv. *krijgshaftig*, *koninklijk*; ten tweede drukken de zelfstandig gebezigde adjectieven niet een groep van hoedanigheden uit, bv. *de goede*, *de hoogte*, *de armen en de rijken*. Tusschen deze twee gevallen zijn weer andere, die onmerkbaar van de eene groep tot de andere overgaan. De overgang van een woord, dat eerst een enkele hoedanigheid uitdrukte en later een geheele groep van hoedanigheden, heeft plaats, wanneer in een bijzonder geval het bijv. naamw. zelfstandig gebezigd wordt en men de andere voorstellingen er mee verbindt, bijv. de *zwarten* voor: de negers. Is eenmaal het woord *zwarten* voor *negers* gebezigd, dan kan dat gemakkelijk van den een op den ander overgaan. Wie in die beteekenis het woord *zwarten* hoort, behoeft niet aan de grondbeteekenis te denken, doch verbindt er dadelijk de som van voorstellingen mede, welke met het woord *negers* geassociëerd is. Heeft dit plaats, dan is *zwarten* een zuiver substantief geworden; de voorstellingsinhoud is rijker geworden.

Het tegenovergestelde, dat uit een voorstellingscomplex één eigenschap meer naar voren komt en de andere meer onbewust blijven, heeft plaats bij die adjectieven welke van substantieven gevormd zijn en zich tot aanduidingen van zeer eenvoudige hoedanigheden ontwikkeld hebben. Bijzonder leerrijk zijn in dat opzicht de benamingen der kleuren,

zooals *purper*, *scharlaken*, *lila*, *rose*, *prune*, *crême*.

Hiermede overeenkomstig moet men zich het eerste ontstaan der namen voor eenvoudige hoedanigheden voorstellen. Dat deze jonger zijn dan de namen voor voorstellingscomplexen, volgt uit hetgeen we in hoofdstuk VI over het ontstaan der taal gezegd hebben. *De bijvoeglijke naamwoorden zijn ontstaan uit zelfstandige naamwoorden.* Oorspronkelijk is het de bijzondere opvatting van een spreker geweest, wien één eigenschap helder bewust werd en den anderen eigenschappen geen aandacht wijdde. Het is in den grond der zaak hetzelfde, wat wij vroeger opgemerkt hebben bij het figuurlijk gebruik van een woord. Als we bv. zeggen: *die mensch is een os*, *een schaap*, *een beer*, dan hebben wij altijd een kenmerkende, een scherp uitkomende hoedanigheid van het dier op het oog en laten de andere hoedanigheden buiten rekening. Dit is alleen mogelijk, waar een woord praedicatief of attributief gebezigd werd; want zoodra men de voorstelling eener zelfstandigheid daarmede verbindt, doet men dat ook de voorstelling van de geheele groep van eigenschappen. Terwijl bij een aantal woorden, die zich daar bijzonder toe leenden, deze wijze van gebruik traditioneel werd, was het begin tot vorming eener bijzondere klasse van woorden reeds gemaakt.

De grens tusschen zelfst. naamw. en werkwoord schijnt scherp aangegeven te zijn. De werkwoorden immers hebben persoonsuitgangen, zij onderscheiden den bedrijvenden en den lijdenden vorm, zij geven de wijze en den tijd aan, dingen waarvan bij het zelfst. naamw. niets te bespeuren valt. Omgekeerd kent dit geslacht en naamval. Toch is die grens niet veel meer dan schijn. Er zijn tal van vormen die een of meer dezer kenmerken missen. Vooreerst komen de onbepaalde wijs en de beide deelwoorden in veel opzichten met de naamwoorden overeen, waarom zij dan ook

de naamwoordelijke vormen van het werkw. genoemd worden; verder heeft de gebiedende wijs enkelvoud geen persoonsuitgang. Iedere onbepaalde wijs kan als zelfst. naamw. voorkomen en toch vergezeld gaan van een voorwerp en andere bepalingen, die alleen werkwoorden eigen zijn, bv. *het water drinken is gezond*; *het rauwe appels eten kan kwade gevolgen hebben; het zich te veel inspannen maakt zenuwachtig*. In sommige talen zooals het Engelsch kan ieder zelfst. naamw. als werkwoord gebezigd worden, bv. *I water the plants* = ik geef de planten water; *he chairs me near the window* = hij geeft mij een stoel bij het raam; in het Nederlandsch is dit alleen schetsenderwijze gebruikelijk. Sommige vormen der werkw. en der zelfst. naamw. stemmen treffend overeen, vgl. *ik wensch u te zeggen*, *dat* . . . met *het is mijn wensch u te zeggen*, *dat* . . . In de Slavonische talen kent de verleden tijd een geslachtsonderscheiding overeenkomstig die van het onderwerp; enz.

Gewoonlijk worden de persoonsuitgangen als het eigenlijk kenmerkende van het werkwoord beschouwd. Maar dan worden de deelwoorden, de onbepaalde wijs en de gebiedende wijs enk. buitengesloten. Verder dient opgemerkt te worden, dat het Engelsch bijna geen persoonsuitgangen meer heeft; in het Deensch zijn zij geheel verdwenen. Die uitgangen zijn dus niet noodwendig een bestanddeel van het werkwoord om geheele zinnen of het praedicaat van gewone zinnen te vormen.

Het verschil tusschen werkw. en bijv. naamw. wordt gewoonlijk op deze wijze aangegeven: het eerste drukt een voorbijgaande handeling of toestand uit, aan grenzen van tijd gebonden, het laatste geeft een blijvende eigenschap te kennen. Hierbij moet echter niet uit het oog verloren worden, dat sommige bijv. naamw. ook een voorbijgaanden toestand noemen, bv. *hongerig*, *bleek*, *moede;* terwijl er werkw. zijn,

die een blijvende eigenschap uitdrukken, bv. *glinsteren.*

De deelwoorden zijn naar hun functie adjectieven, naar hun beteekenis werkwoorden; zij stellen in staat om het werkingsbegrip op gemakkelijke wijze in denzelfden dienst als het adjectief te bezigen, zonder dat dit zijn werkwoordelijke natuur verliest. Het zijn oorspronkelijk adjectieven geweest. Voor veel Germaansche verleden deelw. (*gegeven*, *geleefd* enz.) is het nog historisch na te gaan, hoe de alleroudste in het Indogermaansch reeds voorkomende adjectieven op *no* en *to* langzamerhand in beteekenis zich wijzigden naar werkwoorden met denzelfden wortel. Hetzelfde geldt voor veel Latijnsche en Slavische verl. deelw. Waarschijnlijk is het begonnen bij die vormen, welke geheel de beteekenis van het werkwoord deelden en denzelfden wortel vertoonden. Later zullen in analogie hiermede andere adjectieven direct van de werkwoorden gevormd zijn. *De deelwoorden zijn dus jonger dan de adjectieven.*

Een kenmerkend verschil tusschen het deelw. en het zoogenaamd adjectief verbaal is, dat het eerste deelneemt aan de vorming der tijden. Nog grooter wordt het verschil, wanneer het deelwoord dezelfde constructie als het werkwoord aanneemt. De scheiding werd meer volkomen, toen men het deelwoord bij praedicatief gebruik onverbogen liet. Getal of geslacht werd evenmin meer uitgedrukt, bv. *Wij hebben haar gevangen*; *wij namen 600 soldaten gevangen.*

Hij heeft hem gevangen beteekende oorspronkelijk *hij heeft hem als een gevangene.* Men zeide dan ook in 't Got. *habet inan gifanganan* en toen was de naamwoordelijke natuur duidelijk te zien. In de Romaansche talen is de overgang van adjectief tot deelwoord nog niet volledig tot stand gekomen. In het Fransch bv. is het verleden deelwoord, met *hebben* vervoegd, alleen onveranderlijk, als er geen voorwerp vooraf

gaat; die met *zijn* vervoegd worden, behandelt men nog geheel als adjectief; vgl. *j'ai vu les dames; les dames que j'ai vues; mes amis, je les ai vus.* 1)

Omgekeerd kan het deelwoord langzamerhand weer tot een zuiver adjectief worden. Dat heeft plaats als het tegenwoordig deelw. gebezigd wordt om een voortdurende of een zich herhalende werking aan te duiden, of als het verleden deelw. het resultaat der werking te kennen geeft; vgl. *hangende tuinen*; *de rijdende artillerie*; *gedrukte stukken*; *gebraden vleesch.* Hoe meer zulk een deelwoord in een meer bijzondere beteekenis gebezigd wordt, of op de een of andere wijze geïsoleerd voorkomt, hoe minder de samenhang met het werkwoord nog gevoeld wordt, bv. *dat staat gekleed; een treffende gebeurtenis; een innemend uiterlijk; schreeuwende kleuren; een onbeduidend voorval.* Zelfs wanneer een deelwoord verbonden is met een ander woord, waaruit zijn werkwoordelijke natuur duidelijk blijkt, kan het tot een zuiver adjectief worden, als het dan maar analogie vertoont met samengestelde naamwoorden; vgl. *vleeschetende dieren; welopgevoede kinderen*; *een hooggespannen verwachting*; *de hoogvliegende adelaar*; *in een helderziend oogenblik*; enz. Verbindingen als *mosbegroeide daken*, *eikenloofomwonden staven*, *een bloeddruipend zwaard* zijn in onze taal nog niet gewild.

Nog meer verdwijnt het verschil tusschen deelwoord en adjectief, als het eerste in de trappen van vergelijking kan voorkomen, bv. *een welwillender toon; in den blakendsten welstand; de treffendste gedeelten; in de dringendste behoeften voorzien; een ondeugender kwajongen;* enz. Sommige dezer deelwoorden zijn zoozeer tot adjectief geworden, dat de

1) Volgens besluit van den minister LEYGUES behoeft dit verschil door het onderwijs niet langer kunstmatig in stand gehouden te worden. Het zal daarom na een paar geslachten wel geheel verdwenen zijn.

correspondeerende werkwoorden bijna geheel vergeten zijn, bv. *geboren* (van *beren* = baren, voortbrengen); *geronnen* (van *gerinnen* = samenvloeien); *verbolgen* (van *verbelgen* = kwaad worden); *vermaledijd* (van *vermaledijen* = verwenschen); *verwaand* (van *hem verwanen* = overmoedig worden, zich te veel verbeelden); *verwaten* (van *verwaten* = vervloeken, excommuniceeren) en eenige andere meer.

Evenals de adjectieven kunnen ook de deelwoorden zelfstandig gebezigd worden, om een tijdelijke bezigheid of een toestand te noemen, of geheel tot substantief te worden, bv. *het gevraagde*, *het beweerde*; *bekenden*, *verwanten*, *geliefden*, *gezant*, *afgevaardigden*, *gehuwden*, *onvermogenden*, enz. Bij *vriend*, *vijand*, *heiland*, *avond* en *tand* (eigenlijk *etand* met verspringing van klemtoon) wordt de samenhang met *vrijen* = liefhebben, *vijen* = haten, *heilen* = genezen, *aven* = afnemen en *eten* bijna in 't geheel niet meer gevoeld.

Ook het *nomen agentis* kan evenals het deelwoord een tijdelijke of een voortdurende, of ook wel een zich herhalende werkzaamheid uitdrukken, bv. *aanvoerder*, *bevelhebber*, *wekker*. In het eerste geval blijft het nauw met het werkwoord verbonden en het zou zeer goed mogelijk zijn, dat het, evenals vroeger het deelwoord, mettertijd de constructie van het werkwoord overnam en men bv. zeide: *de opvoeder den knaap*, *de slager het rund*, zooals men in samenstelling reeds zegt: *schoenmaker*, *runderslager*, *knapenopvoeder*. In verbindingen als *de overwinnaar in den slag*, *de bevrijder uit den nood* blijkt de werkwoordelijke aard reeds meer op den voorgrond te komen. Omgekeerd kan het nomen agentis zich meer van het werkwoord verwijderen, zoodat ten slotte de samenhang met het werkw. bijna geheel verloren gaat, vgl. *snijder*, *ridder*, *hertog* (die het *heer* = leger *toog* = aanvoerde).

Er is nog een andere weg, die van het werkwoord tot het naamwoord voert, nl. door het *nomen actionis*. Deze kunnen als zelfstandig gebezigde hoedanigheidswoorden hun oorsprong slechts te danken hebben aan een metaphoor, terwijl de werkzaamheid onder de catagorie van het ding opgevat wordt. Ook zij kunnen een tijdelijke of een voortdurend herhaalde bezigheid noemen en in hun constructie het werkwoord naderen, vgl. *de bevrijding uit den nood*. Hoe meer de voortdurende of herhaalde bezigheid er mee uitgedrukt wordt, hoe meer het dus een blijvenden toestand noemt, des te meer verliest het het karakter van nomen actionis, bv. *bezinning*, *beweging*, *vervaardiging*, *stemming*. Verder kan het ook zelfstandigheden gaan beteekenen, zooals *rekening*, *vergelijking*, *vesting*. En door verdere isoleering kan ten slotte de samenhang met het werkwoord geheel verloren gaan.

De infinitief is inderdaad niets anders dan een verbogen vorm van het nomen actionis. Oorspronkelijk moet het dezelfde constructie en dezelfde verbuiging gehad hebben als het naamwoord. Maar langzamerhand kwam het op zich zelf te staan, naderde meer de natuur van het werkwoord, nog veel meer dan de deelwoorden deden, nam de constructie ervan aan en verloor de buigingsuitgangen. Waarschijnlijk heeft dit het eerst plaats gehad in gevallen, dat het onderwerp of voorwerp van den zin was, daar deze vormen geen of weinig buigingsuitgangen hebben. Vervolgens waren deze gevallen de basis voor de verdere ontwikkeling ervan. Vorm en constructie van den infinitief is voor een deel van werkwoordelijken aard; voor een ander deel komt het niet meer met het zelfst. naamw. overeen, maar vertoont iets dat alleen den infinitief eigen is. Zoolang het verbogen werd, of een constructie als het substantief vertoonde, was het nog geen infinitief.

Evenals het deelwoord langzamerhand weer een gewoon adjectief kan worden, kan de infinitief trapsgewijze tot den aard van gewoon substantief terugkeeren. Echter niet zoo gemakkelijk, door zijn gebrek aan buigingsuitgangen. Dit gevoelt men het minst, waar het als onderwerp of voorwerp optreedt. In zinnen als: *hebben is hebben, maar krijgen is de kunst; ik leer rijden*, schijnt het zeker, dat de infinitief gebezigd werd in analogie met een zelfst. naamw.; maar in zinnen als: *ik leer hem rijden; ik laat hem betalen*, is dat niet mogelijk. Nog minder gemakkelijk kwam de verbinding met voorzetsels tot stand.

Talen die het lidwoord kennen, hebben daarin een gemakkelijk middel om den infinitief als een gewoon substantief te bezigen, daar deze ook de naamvallen kunnen uitdrukken. Zoodra de door buiging veroorzaakte afstand tusschen onbepaalde wijs en zelfst. naamw. verdwenen was, kon iedere infinitief als substantief gebezigd worden en daarom komen zij in het Nederlandsch en Duitsch, benevens in de Romaansche talen zoo vaak voor; vgl. *het doen en laten, het schrijven, het inkomen, het opzien, het voornemen;* en in 't Fransch *son être, mon pouvoir, le savoir, le savoir-vivre, le plaisir*, etc.

Het verschil tusschen infinitief en substantief is nu zoo gering geworden, dat beide gewoonlijk door elkander gebruikt kunnen worden; vgl. *het varen met een boot is aangenaam* en *met een boot te varen is aangenaam*. Toch is er wel eenig verschil. Het substantief drukt het begrip uit, geheel los van eenig tijdstip, terwijl de infinitief een aan zekeren tijd verbonden handeling doet voorstellen. Verder komt de werkwoordelijke natuur meer naar voren, als er veel bijzonderheden vermeld worden, waarom het dan beter is een infinitief dan een substantief te bezigen. Daarom zegt men liever: *bij stormweer in een open boot op zee rond te dobberen is alles behalve aange-*

naam dan *het ronddobberen in een open boot op zee bij stormweer is* ... enz.

Veel bijwoorden herkennen wij nog duidelijk als versteende naamvallen van naamwoorden, zoowel zelfstandige als bijvoeglijke. Zoo zijn *daags*, *deels*, *steeds*, *altoos* (*altoges* van *toog* = gang; vgl. *tijgen* voor tiegen, tien = gaan), *vrijdags*, *grootendeels*, *eensklaps*, enz. substantieven in den genitief; *reeds*, *slechts*, *allengs*, *vervolgens* (eig. vervolgends), *willens* en *wetens*, *onverhoeds* enz. zijn adjectieven in den genitief; *eens* is een telwoord in den genitief en *zulks*, *dies*, *des* zijn voornaamwoorden in den genitief; de datief komt voor in *midden*, *gisteren*, *wijlen*, *vaak* (voor *vaken*, van *vak* = tijdruimte), enz.; den accusatief treffen wij aan in: *altijd*, *weg*, *den heelen dag* enz. Andere bijwoorden zijn samenstellingen van een voorzetsel met een al of niet verbogen naamwoord, bv. *achterwege*, *onderweg*, *overhoop*, *bijgeval*, *integendeel*, *terug*, *opnieuw*, *vooral*, enz.; *buitenshuis*, *binnenslands*, *voorshands*, enz.; of samenstellingen van een adjectief en een substantief in den genitief, bv. *goedsmoeds*, *allerwegen*, *toevalligerwijze*; of samenstellingen van een voornaamwoord in den genitief met een substantief, bv. *dermate*, *destijds*, *derhalve*. Veel bijwoorden blijken in analogie met deze gevormd te zijn. Weer andere bijwoorden zijn historisch terug te brengen tot de bovengenoemde woordsoorten, bv. *achterbaks* = achter den rug; *immer* = *ie - meer* = (op) eenigen (tijd) in de toekomst; *nimmer* = ne - ie - meer; *wanneer* = wan - eer = op welken tijd in 't verledene; *hoeneer* = hoen - eer, hetzelfde als wanneer; *thans* = te hand = bij de hand; *heden* = huiden = hie dage = op dezen dag; *nochtans* = nog dan = nog in dat geval; *misschien* = 't mag schien = 't kan geschieden. Zoo zijn waarschijnlijk ook de alleroudste bijwoorden uit naamwoorden ontstaan, hoewel voor ons de samen-

hang geheel verdwenen is, door de zelfstandige ontwikkeling der beide woordsoorten.

Het bijwoord vertoont de grootste overeenkomst met het adjectief. Het staat tot het werkwoord en het adjectief in dezelfde verhouding als het attributieve adjectief tot het substantief; vgl. *hij loopt snel* en *zijn loop is snel; dat is bepaald waar* en *de waarheid daarvan is bepaald.*

Het formeele verschil tusschen bijwoord en bijvoeglijk naamwoord berust hierop, dat het laatste verbogen kan worden en zoo met het substantief congrueeren; het bijwoord blijft onverbogen. In veel talen echter is van dit verschil niet veel te merken; zoo blijft bv. in het Engelsch ook het adjectief onverbogen. Bij ons neemt het adjectief geen buigingsuitgangen aan, wanneer het praedicatief gebruikt wordt. Daarom hebben wij eigenlijk geen recht meer, om *goed* in: *hij is goed gekleed*, *hij spreekt goed* tot de bijwoorden te brengen en het in: *zijn kleeding is goed*, *zijn taal is goed* een bijv. naamw. te noemen. In het taalgevoel is hiervan niets te bespeuren. Dat blijkt ook hieruit, dat de bijwoordelijke vorm van den overtreffenden trap op de plaats gekomen is, die anders den buigingloozen vorm van het bijv. naamw. toekomt. Zoo zegt men: *het is het beste*, *dat* ... en *zij is het schoonste*, *wanneer* ...; vgl. Duitsch *am besten*, *am schönsten*.

Omgekeerd nemen soms bijwoorden naast een bijv. naamw. ook de buiging van het bijv. naamw. aan, vgl. Fransch *toute pure* en *toutes pures*. Dergelijke voorbeelden vindt men ook in het Italiaansch, het Spaansch en bij ons in de volkstaal: *een heele goede man*, *zulke slechte waar*.

De functie van het bijv. naamw. stemt geheel met die van het bijwoord overeen naast de nomina actionis en agentis; vgl. *een goede vertelling*, *een goede verteller* en *goed vertellen*. *Een goede verteller* kan

tweeërlei beteekenis hebben, nl. dat hij goed is als persoon, en goed als verteller. In de schrijftaal maakt men hiertusschen verschil: in het eerste geval bezigt men de zwakke buiging, in 't tweede geval de sterke: *hij is een goed verteller*. In de spreektaal niet. Die tweeslachtigheid wordt in het Engelsch bv. vermeden, door in 't eene geval den bijwoordelijken vorm te bezigen in analogie met de werkwoordelijke constructie: *an early riser*. Wij redden er ons meestal uit, door de twee begrippen in één woord te vereenigen en te zeggen: *langslaper*, *vroegopstaander*, *schoonschrijver*, *fijnproever*, afleidingen van *lang slapen*, *vroeg opstaan*, *schoon schrijven*, *fijn proeven*.

Dezelfde tweeslachtigheid vinden wij ook bij andere woorden, bv. *een goede voerman*, *een groote gek*, *een jong echtgenoot*; deze kunnen beteekenen: een voerman die goed, een gek die groot, een echtgenoot die jong is, maar ook: iemand die als voerman goed, als gek groot, als echtgenoot jong is. De schrijftaal maakt hier hetzelfde verschil in sterke en zwakke buiging; echter niet bij *het is een groote gek*, *dwaas*, *ezel*, omdat men hier gewoonlijk alleen mede te kennen geeft: iemand die in hooge mate een gek, een dwaas, een ezel is.

Daar bijv. naamw. en bijwoord zoo vaak naast elkander voorkomen, gevoelen wij soms de behoefte, om naast ieder bijwoord een bijv. naamw. te hebben. Maar niet ieder bijwoord is uit een bijv. naamwoord ontstaan, derhalve ontbreekt vaak de adjectievische vorm. Dan behelpen wij ons door het bijwoord in de functie van het bijv. naamw. te bezigen. Zeer gemakkelijk gaat dit, als wij het bijwoord praedicatief bezigen, omdat het werkw. in dit geval eenvoudig verbindingswoord is, evenals naast het praedicatief gebruikte adjectief en dit laatste ook onverbogen blijft; bv. *de deur is toe*, *de kachel is aan*, *alles is voorbij*, *hij is daar*. Attributief wordt het bijwoord

gebezigd in: *de berg daar*, *de kamer boven*, *de winkel hierover*, *de buren beneden*, enz. De plaats achter het substantief wijst aan, dat zij met de adjectieven nog niet geheel gelijkgesteld zijn geworden. Sommige zijn reeds verder gekomen; men plaatst ze vóór het substantief en geeft ze buigingsuitgangen, bv. *voor een toeë deur komen*, *bij een uite kachel zitten*.

De bijwoorden van omstandigheid *zelfs*, *vooral*, *ook*, *juist*, *slechts*, *alleen* en *niet* kunnen zoowel voor als achter het substantief geplaatst worden, vgl. *zelfs de keizer* en *de keizer zelfs*; *slechts de werkman* en *de werkman slechts;* enz.

Het praedicatief gebezigde adjectief grenst zeer nauw aan het bijwoord. Het heeft eigenlijk betrekking op het onderwerp, maar kan evengoed betrekking hebben op het gezegde. Evenzoo behoort het bijwoord bij het praedicaat, maar kan, zooals wij gezien hebben, ook betrekking hebben op het onderwerp. Nu zijn er gevallen mogelijk, waarin het niet uit te maken is, of een woord tot het onderwerp, dan wel tot het praedicaat behoort, bv. *hij stierf tevreden*, *hij antwoordde norsch*, *kalm schreef hij een brief*. Hierbij kan men haast niet beslissen, of *tevreden*, *norsch* en *kalm* bijwoorden, dan wel bijv. naamw. zijn. In talen waar men tusschen beide onderscheid in vorm maakt, kan dit tot moeilijkheden aanleiding geven. Iets dergelijks hebben wij met *vergeefs*, *vergeefsch* en *tevergeefs*. Moet men zeggen: *alle moeite is tevergeefs* of *te vergeefsch?* Velen aarzelen hier te beslissen.

De voorzetsels en voegwoorden zijn als verbindingswoorden eerst later uit andere woorden ontstaan, door een verschuiving van de zindeelen. Vele voorzetsels waren eerst bijwoorden. Het begrip eener werking, door een werkwoord genoemd, werd nader bepaald door een bijwoord van plaats, van tijd, enz. Zoo wordt bv. de werking *komen*, *schuiven*, *hangen*

nader bepaald, als wij zeggen *kom in*, *schuif bij*, *schuif aan*, *hang aan*, *hang boven*. Dit kunnen wij nog nauwkeuriger aangeven, wanneer wij de grens of het doel der beweging enz. aangeven, bv. *kom in de kamer*, *schuif bij de tafel*, *schuif aan het raam*, *hang aan den muur*, *hang boven de deur*. Door een veelvuldig gebruik ging men *in de kamer*, *bij de tafel*, *aan het raam*, *aan den muur*, *boven de deur*, als aanduiding van één begrip beschouwen. Het verband met het substantief werd enger, dat met het werkwoord losser. Zoodra dit geschiedde, bezigde men achter zulk een bijwoord denzelfden vorm, denzelfden naamval, onafhankelijk van het werkwoord, waarvan oorspronkelijk die naamval afhing. Daardoor werd het bijwoord nog meer van het werkwoord losgemaakt en een nieuwe categorie van woorden was ontstaan, nl. die der voorzetsels. Soms droeg hiertoe een eigen vorm bij, bv. *met*, *naar*, *tot*, *te* naast *mede*, *na*, *toe*. Was eenmaal zoo'n nieuwe woordsoort ontstaan, dan kon door analogie andere dergelijke woorden uit andere bijwoorden gevormd worden.

Andere voorzetsels zijn van nominalen oorsprong, bv. *krachtens*, *luidens*, *namens*, *omstreeks*, *tijdens*, *trots*, *wegens*, *ter zake van*, *uit hoofde van*, *in plaats van*, *ingeval van*. Oorspronkelijk vormden zij met een bijkomend woord een bijwoordelijke bepaling. Maar doordat zij regelmatig in zulke bepalingen voorkwamen, werd men gewoon op het volgende woord de volle aandacht te vestigen. Daardoor werd de beteekenis dier woorden minder bewust, zij verloren voor een deel hun kracht en verminderden tot verbindingswoorden. Wanneer zij dan door vorm, buiging of eenige andere wijze meer geïsoleerd werden, traden zij meer uit de gewone klasse van woorden.

Een derde groep van voorzetsels waren oorspronkelijk deelwoorden, bv. *gedurende*, *hangende*, *niet-*

tegenstaande, *behoudens*, (voor *behoudends*) enz. Ook deze vormden vroeger met een voorafgaand of volgend substantief een bijwoordelijke bepaling. *Gedurende den oorlog* beteekende oorspronkelijk: „terwijl de oorlog gedurende was"; *niettegenstaande den regen* was eertijds: „de regen niet tegenstaande". Ook zij werden langzamerhand geïsoleerd, en de verschillende naamvallen die vroeger van de werkwoorden afhingen, maakten plaats voor een zelfden naamval, nl. den accusatief. Daarbij plaatste men het deelwoord steeds vooraan, zoodat zij langzamerhand tot de klasse der voorzetsels overgingen.

Hoogstwaarschijnlijk zijn volgens de hier geschetste wijzen ook de alleroudste voorzetsels ontstaan. Evenzoo kunnen wij het ontstaan der meeste voegwoorden historisch nagaan. Vele ontwikkelden zich uit voegwoordelijke bijwoorden (*daar*, *nu*, *toen*, *wanneer*, enz.), andere uit voorzetsels (*voordat*, *totdat*, *nadat*, *opdat*, enz.), weer andere uit woorden die een deel van den hoofdzin uitmaakten (*dewijl*, *terwijl*, *ingeval dat*, *indien*, *zoo vaak als*, *zoo ras als*, enz.).

Zij waren reeds verbindende woorden, voor zij zuiver voegwoorden geworden waren. In hoeverre men ze nu tot de voegwoorden rekent, hangt zeer veel van de subjectieve meening af; een bepaalde grens is er niet te trekken. Het komt er nl. op aan, tot welken graad de oorspronkelijke beteekenis van het woord verdonkerd is. Zulk een verdonkering is noodwendig, indien men het woord als bloote zinsverbinding zal beschouwen. Een paar voorbeelden.

Het voegwoord *dat* is oorspronkelijk het aanwijzend voornaamwoord, dat den inhoud van den volgenden zin aanwees, aldus: *ik weet dat*, *hij is jarig; wij hebben gehoord dat*, *hij is aangekomen.* De volle aandacht viel op hetgeen de volgende zin uitdrukte, daardoor trad de beteekenis van het aanwijzend voorn. meer op den achtergrond, verbleekte en men maakte

een andere scheiding bij het spreken: *ik weet, dat hij is jarig; wij hebben gehoord, dat hij is aangekomen.* Men beschouwde het nu als verbindingswoord en dacht er in 't geheel niet meer aan, dat het aanwijzende kracht had.

Het redengevende voegwoord *nu* was oorspronkelijk bijwoord van tijd. *Ik ga uit, nu het mooi weer is*, luidde eertijds: *ik ga uit nu, het is mooi weer* = nu, op dit oogenblik, dat het mooi weer is, ga ik uit. Er bestaat oorzakelijk verband tusschen den inhoud dezer twee zinnen, doch dit werd niet uitgedrukt, men maakte het op uit de beteekenis der zinnen. Tijdbepalende woorden kunnen gemakkelijk redengevende kracht krijgen, want voor de volksverbeelding staat wat samen geschiedt, met elkander in oorzakelijk verband. Daardoor vatte men het langzamerhand op, alsof *nu* te kennen gaf, dat de tweede zin de oorzaak inhield van den eersten. Later dacht men er niet meer aan, dat *nu* een bepaling van tijd noemde en beschouwde het alleen als een middel, om de betrekking van oorzaak tusschen beide zinnen aan te wijzen en *nu* was geheel een voegwoord geworden. Natuurlijk ging dit proces uiterst langzaam voort en het duurde stellig een geruime tijd, dat men *nu* opvatte als middel om de oorzakelijke betrekking tusschen beide zinnen uit te drukken èn als bepaling van tijd. Toen was het dus voegwoordelijk bijwoord.

Dewijl was oorspronkelijk *de wijle* = de tijd. *Ik blijf thuis, dewijl het regent*, was eertijds: *ik blijf thuis, de wijle* (= in den tijd), *dat het regent.* Het thuisblijven en het regenen geschiedden gelijktijdig en men zag heel goed in, dat het *regenen* de oorzaak was van het *thuisblijven.* Langzamerhand beschouwde men *dewijl* als een middel om het oorzakelijk verband tusschen beide zinnen uit te drukken en het was een voegwoordelijk bijwoord geworden. In ver-

loop van tijd verbleekte de tijdbepalende kracht van *dewijl* en men zag er alleen het verbindingsmiddel in: het was zuiver *redengevend voegwoord* geworden.

Er zijn ook voegwoorden ontstaan uit zinnen en deelwoorden, bv. *tenzij* (= het en zij, het zij niet), *tenware* (= het en ware, ware het niet), *maar* (= en ware, ware het niet); *aangezien*, *aangenomen*, *uitgezonderd*, *behalve*, enz. Deze deelwoorden vormden eigenlijk beknopte bijzinnen, waarvan het onderwerp volgde in den vorm van een zin en waaruit het deelwoord *zijnde* of *wordende* was weggelaten, bv. *aangezien het weer beter wordt*, *zullen wij spoedig vertrekken*, was eigenlijk: *aangezien zijnde*, *dat het weer beter wordt*, enz.

Wanneer wij het geringe verschil in 't oog houden, dat er bestaat tusschen voorzetsels (verbindingswoorden tusschen twee begrippen) en voegwoorden (hetzelfde tusschen twee zinnen), kan het ons niet verwonderen, dat er zooveel voorzetsels als voegwoorden voorkomen. Vaak zijn zij wel vergezeld van het voegwoord *dat*, maar dit kan evengoed wegblijven; vgl. *ik ga weg*, *voor hij komt* en *ik ga weg*, *voordat hij komt*.

Behalve, *uitgenomen* en *uitgezonderd* waren evenzoo voorzetsels, doch zij werden zeer vaak als voegwoorden gebezigd, bv. *zijn werk was flink in orde*, *behalve (uitgenomen*, *uitgezonderd) dat hij veel komma's vergeten had*. Wanneer zij nu alleen door een naamwoord gevolgd werden, kon men ze beschouwen òf als voorzetsel, òf als voegwoord. Vroeger deed men het eerste, bv. *hem uitgenomen* (of *uitgenomen hem*) *was ieder op de partij aanwezig*. Thans beschouwt men ze als voegwoorden en zegt: *behalve ik*, *waren allen tevreden; ieder was op de partij aanwezig*, *uitgenomen hij* (of *hij uitgenomen*). Toch treft men na *behalve* nog een accusatief aan: *behalve ons*, *waren er nog verscheidene gasten genoodigd*, waaruit blijkt, dat men *behalve* nog als voorzetsel gevoelt.

In talen zonder verbuigingen is het onmogelijk een scherpe grenslijn te trekken tusschen voorzetsel en voegwoord. Immers in beteekenis staan zij vaak vlak naast elkaar; vgl. *ik met hem zijn er geweest* en *ik en hij zijn er geweest*. Het eerste noemen wij voorzetsel, omdat het een verbogen naamval na zich krijgt, het tweede voegwoord, omdat het volgende naamwoord onverbogen blijft. Hadden wij nu geen buiging meer, zoodat na *met* dezelfde vorm voorkwam als na *en*, dan zouden wij beide waarschijnlijk voegwoord noemen.

HOOFDSTUK X.

Gesproken en geschreven taal.

Wij moeten nu de betrekking nagaan, die er tusschen de schrijf- en spreektaal bestaat; in hoever zij invloed uitoefende en nog uitoefent op de spreektaal en waarom zij slechts onvolkomen de spreektaal afbeeldt.

Al wat wij van de vroegere talen weten, berust op hetgeen ons in schrift bewaard is gebleven. Maar wij moeten niet uit het oog verliezen, dat schrift slechts een afbeelding der spreektaal is. Om er dus rekening mede te houden, moeten wij haar in spreektaal omzetten en klanken in plaats der teekens stellen. Dit kan echter slechts zeer onvolkomen plaats hebben, omdat de schrift een gesproken taal nooit zuiver afbeeldt. Ook weten wij niet altijd, welke klanken vroeger met die teekens weergegeven werden. We kunnen wel sommige conjecturen maken, bv. uit den vorm waarin andere talen zekere woorden overnamen; door de rijmen; en verder hebben wij het getuigenis van spraakkunsten en andere schrijvers.

Wij weten bv. dat *ij* vroeger als *ī*, later als *i* werd uitgesproken. Hoe was dat omstreeks 1700? Hierbij letten wij op het volgende. Rijmen als

Phrijgen: stijgen en *Hijmen: rijmen* zijn niet ongewoon. CATS rijmt evenzoo *rijcken* (= rieken): *blijcken*. JUSTUS VAN EFFEN schrijft in den *Hollandschen Spectator* door elkander *yver* en *iever*, *yder* en *ieder*. Javaansche woorden in de 17de eeuw aan het Hollandsch ontleend, hebben *i*, bv. *sĕtrika* (= strijkgoed) en *brandoewin;* die later overgenomen werden, hebben *ei*, bv. *oenderwèiser*. HUYGENS laat echter *venijn* rijmen op Fransch *main* en *zijn* op Eng. *pain*, wat ons in verlegenheid zou brengen, als niet PONTUS DE HEUITER's *Nederduits Orthographie* (1581) en de *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst* (1584) uitdrukkelijk getuigden, dat de Vlamingen en Amsterdammers nog *ī* uitspraken en de Brabanders reeds *ei* lieten hooren. Huygens was van Brabantsche afkomst. Verder onderscheidt de Deventer predikant ARNOLD MOONEN in zijn *Nederduitsche Spraekkunst* (1706) nog uitdrukkelijk *lit*, *liet*, *leidt* (= leed) en *lijdt*, niet alleen in spelling maar ook in uitspraak. Uit dit alles besluiten wij dat in en na de 17de eeuw de uitspraak van *ij* in het Noorden van ons land nog lang als *ī* stand hield (vgl. J. W. MULLER: *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch*. Taal en Letteren I, 222).

Zulk een onzekerheid geldt nu reeds voor de Nederlandsche taal in de 16de en 17de eeuw. Hoe verder wij in den tijd teruggaan en hoe meer vreemd de volken zijn, des te moeilijker wordt het, te weten te komen, welke klanken door bepaalde letters aangeduid werden. Toch is het van belang, hieromtrent zoo nauwkeurig mogelijk alles te weten. Voor het Gotisch heeft men de uitspraak vastgesteld door op het volgende te letten: 1° Hun alphabet is aan 't Grieksch ontleend; daarom is de uitspraak der Grieksche letters in de 4de eeuw n. C. ook voor de Gotische aangenomen, zoolang niets hiermede in strijd is; 2° de wijze waarop veel Grieksche woorden

en eigennamen door ULFILAS weergegeven worden; 3°. de schrijfwijze van Gotische eigennamen in Latijnsche berichten en bij Latijnsche schrijvers van de 4de tot de 8ste eeuw; 4°. het getuigenis van verwante Germaansche talen; en 5°. klankveranderingen in de Gotische taal zelf geven soms aanwijzigingen voor den aard der klanken. Zulke gegevens heeft men niet voor zeer veel talen, òf zij zijn nog zeer onbetrouwbaar.

Toch is de schrijftaal voor den taalkundige van zeer veel belang, niet alleen omdat zij een zichtbaren vorm aan den klank geeft en wij zonder haar niets van de vroegere talen zouden weten, maar ook om den grooten invloed dien zij op de ontwikkeling der spreektaal uitgeoefend heeft en omdat haar invloed zich zoover uitstrekt. De invloed der spreektaal is altijd tot de naaste omgeving beperkt, die van de schrijftaal strekt zich uit tot alle personen in eenzelfde taalgebied die lezen kunnen, zelfs tot vreemdelingen welke die schrijftaal verstaan. Ook is zij niet gebonden aan het oogenblik. Door haar zichtbaren vorm kan zij jaren, soms eeuwen duren en onmiddellijk invloed uitoefenen op het nageslacht. Geen wonder dus, dat het belang der schrijftaal door velen overschat werd en wordt; zij stellen haar ten onrechte ver boven de spreektaal; zelfs taalkundigen hebben dit gedaan en er niet opgelet, waarin de schrijftaal bij de spreektaal ten achteren blijft.

De eene schrijftaal stemt meer nauwkeurig met de uitspraak overeen dan de andere; wij onderscheiden daarom de talen waarin men ongeveer schrijft zooals men spreekt van andere die dit niet doen. De eerste hebben een zoogenaamd *phonetische spelling*, de andere een *historische*.

In geen enkele taal evenwel wordt de gesproken taal *juist* door de geschreven taal weergegeven. Dit is *onmogelijk*, daar een woord een *onafgebroken reeks*

van achter elkaar uitgesproken klanken is en deze slechts hier en daar door een letter weergegeven wordt (vgl. bl. 26). Evenmin als een reeks van droppels een waterstraal of een rivier vormen, evenmin kunnen de letters van een alphabet die onafgebroken reeks van klanken afbeelden. Verder kunnen de klanken eindeloos verschillen, terwijl de meeste alphabets slechts een klein getal letterteekens hebben; het onze telt er 26, het Scandinavische runenschrift had er maar 16. Al was nu een alphabet nog zoo volkomen, het zou toch geen teekens genoeg kunnen hebben voor alle mogelijke klanken, evenmin als wij met een getal de lengte van iedere lijn kunnen aangeven. Ook daarbij moeten wij ons behelpen; vgl. vormen als $\sqrt{3}$ en $0,\not{9}$. Hoeveel teekens men ook aannemen moge en hoe nauwkeurig men den daardoor afgebeelden klank ook omschrijve, altijd blijft elk teeken de vertegenwoordiger niet van een enkelen klank, maar van een reeks van oneindig veel klanken. De overgang van den eenen klank tot den anderen is in veel gevallen noodzakelijk, toch blijft de vrijheid tot heel wat schakeeringen. En dan nog het accent, de duur en de toonhoogte.

Een alphabet kon veel nauwkeuriger zijn, het is waar. Maar zij dienden niet om alle mogelijke klanken of zelfs de voornaamste klanken af te beelden, zooals men in een wetenschappelijk alphabet kan verlangen. Het was reeds genoeg, wanneer zij die klanken, welke in een taal of dialect voorkwamen, van elkander onderscheiden. Het was in de eerste plaats practisch. Het best is die spelling, waarin men voor één klank één teeken heeft, en waarin één teeken slechts één klank voorstelt. Verschillen in klank die van de plaats in een lettergreep, woord of zin, of van den klemtoon afhangen, behoeven niet aangegeven te worden, zoolang deze in eenzelfde taal of dialect dezelfde gevolgen hebben. Een zekere vast-

heid in spelling is dan toch verkregen zonder te veel teekens. Zoo is het voor ons bv. niet noodig, een afzonderlijk teeken voor de *n* of *ng* in woorden als *dank*, *bang* aan te nemen, omdat de *n* of *ng* in die verbinding altijd op dezelfde wijze uitgesproken wordt. Evenmin behoeft de andere klank der *e* of *o* vóór de *r* afzonderlijk aangeduid te worden; niemand zal *heer* en *boor* bv. lezen, alsof er stond *hee r boo-r*.

Heeft men behoefte aan een onderscheiding, dan kan men die in de spelling aanbrengen, hetzij door een verbinding van bestaande, of door het uitdenken van nieuwe teekens; doch dit geschiedt zelden. De een vindt dit bij het schrijven te lastig, een ander vindt het belachelijk, dergelijke voorgestelde teekens te bezigen, en daarom blijft het achterwege. Zoo zouden wij bv. de *toonlooze e* kunnen schrijven met een streep er door en haar omgekeerd kunnen drukken (= ə); verder iedere *volkomen e* met het dubbele teeken en de *onvolkomen e* met het enkele. Dan had men een gemakkelijke en afdoende onderscheiding. — De klank *ng* in *jong* enz. zouden wij kunnen schrijven als een *n* met een liggende streep er boven (= n̄).

Noodig zijn dergelijke aanvullingen van een alphabet niet. Een woord *behoeft* den klank niet zuiver af te beelden. Als wij het herkennen, is dit reeds voldoende. Overal schrijven wij den tusschenmedeklinker dubbel, om aan te duiden, dat de voorafgaande klinker kort is. Toch wordt in *wikken*, *witten*, *stoppen*, *straffen*, *passen* enz. de *k*, *t*, *p*, *f* en *s* niet tweemaal uitgesproken.

Soms maakt een alphabet onderscheid tusschen twee zoozeer op elkander gelijkende klanken, dat het practisch van heel geen nut is, daar iedereen die woorden, ook op zich zelf gebezigd, goed verstaan zou. Veel vaker komt het echter voor, dat de alphabets minder onderscheidingen maken, dan in de

praktijk wenschelijk is. De reden hiervan is, dat de meeste volken hun alphabet ontleend hebben aan een ander volk en dit zoo goed en kwaad als het ging, voor hun eigen taal pasklaar gemaakt hebben. Zoo hebben wij het onze ontleend aan de Romeinen, deze weer het hunne aan de Grieken, en die aan de Phoeniciërs. Daarbij kwam, dat in de verdere ontwikkeling hunner taal nieuwe verschillen konden ontstaan, die onmogelijk voorzien konden worden bij de invoering van het alphabet. Maar ook verschillen konden verdwijnen, zoodat twee teekens, oorspronkelijk twee verschillende klanken aanduidende, nu denzelfden klank voorstellen. Vandaar dat de meeste der ongeveer 50 alphabets die men kent, zoowel te arm als te rijk zijn, zoowel te weinig als te veel geven.

Tot toelichting voor ons alphabet kan dienen, dat

de klank *s* weergegeven wordt door *s*, *c*, *sch*, *st*, *ss* en *ssch*, vgl. *sigaar*, *cent*, *mensch*, *kistje*, *missen*, *flesschen;* —

de klank *k* door *c*, *k* en *kk*, vgl. *October*, *pak*, *pakken;* —

de klank *t* door *d*, *t*, *dt* en *tt*, vgl. *hoed*, *kat*, (hij) *antwoordt*, *zitten;* —

de klank *g* door *g*, *gg* en *ch*, vgl. *gaan*, *liggen*, *lachbui;* —

de klank *ei* door *ei* en *ij*, vgl. *wijde* en *weide;* —

de klank *ou* door *ou*, *au* en *aau*, vgl. *koude*, *nauwe*, *miaauw;* —

de klank *i* door *i*, *ie* en *ij*, vgl. *titel*, *lied*, *ijp;* —

de klank *o* door *o* en *oo*, enz.

Daarbij hebben wij weer sommige teekens die verschillende klanken moeten voorstellen, bv. de *e* in *de*, *bed* en *beker;* — de *i* in *lid* en *fabrikant;* — de *ij* in *gelijk*, *wonderlijk* en *ijp* (= iep). — Hetzelfde geldt ook voor de vreemde woorden. Vergelijk bv. den eersten en den tweeden klank door *g* voorgesteld in *bagage*, door *t* in *notitie*.

Lange klinkers werden vroeger in het Nederlandsch aangeduid door verlenging van het teeken met *i* of *e*, of door verdubbeling van het teeken. Thans alleen door het laatste, behalve bij *heir* = leger, *oir* = erfgenaam, *hair* = haar (in *een hairen kleed*); de verlenging der *i* geschiedt nog door *e* (= *ie*). In open lettergrepen blijft die aanduiding achterwege waar het *a* en *u* geldt; bij *e*, *o* en *i* heeft het in sommige gevallen plaats. Eigenlijk kunnen wij in onze taal niet meer van lange en korte klinkers spreken; de benaming *volkomen* en *onvolkomen* is beter, maar dit verandert aan het feit niets. In het Duitsch worden veel lange klinkers aangewezen door bijvoeging van een *h*, de zoogenaamde *Dehnungs-h*, òf door verdubbeling van het letterteeken, behalve bij *i*, waar men *ie* schrijft; in veel gevallen blijft die lengte zonder aanduiding.

In het middelnederlandsch gold *v* zoowel voor *u* als voor *v*; *w* zoowel voor *uu* als voor *w*; *i* en *j* duidden beide zoowel den klinker *i*, als den medeklinker *j* aan. Hier had men dus rijkdom en armoede tegelijk. Langzamerhand brachten sommige schrijvers daarin scheiding, door de klinkers met *u*, *uu* en *i* aan te geven en voor de medeklinkers *v*, *w* en *j* te bezigen. PONTUS DE HEUITER (1581) schijnt de eerste spraakkunstenaar geweest te zijn die er op aandrong, steeds dit verschil in acht te nemen. Hij werd hierin gevolgd door H. LZ. SPIEGHEL in zijn *Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst* (1584) en sedert dien tijd is het voortdurend meer regel geworden.

Vergelijken wij de spelling onzer taal met die der Engelsche, dan hebben wij reden zeer tevreden te zijn. Daar is de spelling in hooge mate historisch en daardoor onlogisch. Verwonderen kan het ons daarom niet, dat er reeds lang van verschillende zijden op spellingwijziging aangedrongen is. PITMAN heeft in een werk aangetoond, dat 14 verschillende klanken

aangeduid werden door 5 verschillende teekens in 23 verschillende wijzen te bezigen, zonder dat men op eenige manier aangeven kan, welke klank juist door een bepaald teeken voorgesteld wordt. Evenmin weet men in 't Engelsch, welk teeken dienen moet, om een bepaalden klank voor te stellen. Alles berust op het geheugen. De verwarring wordt nog grooter door 2, 3 of meer letters te bezigen voor eenzelfden klank. Zoo haalt C H. DEN HERTOG in *De Nederlandsche taal* II, 214 zelfs 7 verschillende schrijfwijzen voor den klank *joe* aan: *duty* (djoeti), *suit* (sjoet), *few* (fjoe), *beauty* (bjoeti), *euphony* (joefoni), *hue* (joe) en *you* (joe).

Veel medeklinkers in het Engelsch zijn stom; andere dienen om meer dan één klank aan te geven. Terecht zegt daarom J. H. GLADSTONE in zijn *Spelling Reform*, dat als de Engelsche spelling de uitspraak zoo nauwkeurig weergaf als dat in het Italiaansch geschiedt, er minstens de helft van den tijd, thans besteed om den kinderen lezen en spellen te leeren, bespaard zou kunnen worden. Dit schat hij voor ieder leerling op 1200 leeruren en in geldswaarde uitgedrukt, op meer dan een half millioen per jaar voor Engeland en Wales alleen.

Voegt men bij dit alles, dat klemtoon en toonhoogte òf in 't geheel niet, òf slechts onvolkomen aangeduid worden, dan is het duidelijk dat zelfs in die talen, waar de spelling de phonetische het meest nabij komt, de schrijftaal slechts een hoogst onvolkomen, kleurlooze afbeelding der spreektaal is. PAUL noemt haar dan ook niets meer dan een grove schets van een zeer fijn afgewerkte teekening, rijk in vormen, kleuren en tinten, zooals de spreektaal werkelijk is. De schets is voldoende om hem die de schilderij door en door kent, de verschillende figuren te doen herkennen. Wie echter een slechte of geen voorstelling dier schilderij bezit, heeft aan die schets

niets; onmogelijk kan hij zich de onderdeelen juist voorstellen, evenmin als kleur en tint. Als eenige schilders tegelijk beproeven zouden, naar die schets een uitvoerige schilderij te maken, dan zou hun werk groote verschillen vertoonen. Kwamen er nu op die oorspronkelijke schilderij planten, dieren, gereedschappen enz. voor, die zij gedurende hun leven nog nooit in natura of op nauwkeurige afbeeldingen gezien hadden, maar die wel geleken op hun bekende voorwerpen, dan zouden zij op de schets deze in plaats van de echte teekenen.

Zoo gaat het noodwendig ook met hem, die een vreemde taal of een vreemd dialect alleen uit de schrijftaal wilde leeren. Voor ieder letterteeken en letterverbinding zou hij denzelfden klank of dezelfde klankverbinding nemen, die hij in zijn eigen taal of dialect daarmede verbindt. Zoo zou hij ook handelen met de lengte der klinkers, den klemtoon en de toonhoogte, voor zoover dat niet met afzonderlijke teekens aangegeven was. Daarom is het noodzakelijk nauwkeurig te omschrijven, welke klanken en klankverbindingen met de verschillende letters aangeduid worden. Maar nog beter is het, de vreemde taal zuiver en langzaam te laten hooren, voor te spreken en te laten nazeggen. Men moet de fijn afgewerkte schilderij geven, de verschillende onderdeelen, kleuren en tinten ervan nauwkeurig bespreken; dan late men de leerlingen eerst eenige gedeelten nauwkeurig weergeven, daarna andere. Op deze wijze alleen kunnen zij in staat gesteld worden, de schilderij eenigermate getrouw weer te geven. Met de schets alleen kan men onmogelijk slagen.

In ieder taalgebied met veel dialecten treft men een zeer groot aantal klankschakeeringen aan, die men onmogelijk met de letters van het alphabet zou kunnen onderscheiden, ook al liet men alle fijne verschillen ter zijde. In ieder dialect echter komen

maar een paar klanken uit een geheele reeks van schakeeringen voor. Die zijn met de bestaande letters wel af te beelden. Voor de practijk is dit voldoende. Verschillende klanken worden met verschillende letters aangeduid. Maar wat gebeurt er nu. Een Gelderschman beeldt zijn *a* of *u* of *ee* af met de daarvoor bestaande letters. Iemand uit Utrecht, Gouda, Zierikzee, Breda enz. doet evenzoo. Het gevolg ervan is, dat zij met dezelfde teekens verschillende klanken afbeelden.

Soms gebeurt het, dat in een dialect twee verschillende klanken duidelijk waarneembaar zijn, waarvoor de algemeene taal slechts één teeken beschikbaar heeft, zooals met de scherpe en zachte *ee* en *oo* in gesloten lettergrepen. Of wel, in een dialect zijn twee verschillende klanken samengevallen. Daar hebben zij dus, om één klank af te beelden, twee verschillende teekens, die zij naar verkiezing kunnen aanwenden. Gewoonlijk handelen zij hiermede in overeenstemming met de verwante dialecten. Doch bij woorden, die zij alleen maar hebben, gaat dat niet.

Gelijkheid van teeken waarborgt dus in geen enkel opzicht gelijkheid van klank; verder weet men dat duur, toonhoogte, klemtoon en de kracht waarmede de woorden gesproken worden, niet afgebeeld worden. Het is dus duidelijk, dat veel dialectisch verschil in de schrijftaal niet weergegeven wordt. De schrijftaal der verschillende dialecten vertoont dus veel meer gelijkheid dan de spreektaal. Juist daarom is de schrijftaal zoo'n belangrijk middel van verkeer: zij wordt gemakkelijker verstaan en ieder vervangt de schrijfteekens door de klanken uit zijn dialect, welke hem bekend zijn. Tevens is dit oorzaak, dat de schrijftaal zoo weinig invloed kan hebben op de uitspraak. Zoo is het ook verkeerd te meenen, dat men met het geschreven woord dezelfde uitwerking kan verkrijgen op een afstand, als met het gesproken woord dicht-

bij: zij is te kleurloos, men mist hierbij gloed en overtuiging, welke belangrijke factoren zijn om het gesproken woord tot den geest der toehoorders te doen doordringen.

Waar in de dialecten een sterk afwijkende uitspraak heerscht, kan dat in het schrift blijken. Maar toch weet men omtrent den aard der klank nog niets stelligs. Wie ze kent, ja, die kan ze namaken. Doch voor anderen is het onmogelijk, een geschreven dialect zoo te lezen, als de personen uit dat dialect spreken. Het is net als met vreemde talen. Wie de uitspraak machtig is, kan de geschreven woorden in de juiste klanken omzetten; voor anderen is dit een onmogelijkheid.

Nu gebleken is, dat de schrijftaal slechts onvolkomen de gesproken taal afbeeldt, en dat in verschillende streken dezelfde teekens andere klanken voorstellen, is het duidelijk, dat de schrijftaal in het geheel geen middel is om de veranderingen in de uitspraak te controleeren. Er bestaat geen innerlijke samenhang tusschen klank en teeken: de verbinding is bloot werktuiglijk. Langzaam en onmerkbaar wijzigt zich de klank, die door een zeker teeken voorgesteld wordt. Die wijziging kan steeds grooter worden en nog altijd blijft met dien gewijzigden klank hetzelfde teeken geassociëerd. Wie nu geschreven taal in hoorbare taal overbrengt, stelt in plaats der teekens de klanken, die voor hem daarmee geassociëerd zijn. Een middel om den vroegeren klank met den tegenwoordigen te vergelijken, heeft men dus niet. Conjecturen kan men maken, zooals op blz. 192 aangegeven is, maar die blijven hier buiten aanmerking.

In den regel kan een veranderde uitspraak met een onveranderde schrijfwijze lang samengaan, zonder dat dit hinderlijk wordt. Eigenlijk bemerkt men die verandering der uitspraak eerst, wanneer men er hinder van heeft. Dan kan men een der drie volgende

wegen inslaan: 1°. de uitspraak naar de schrijfwijze veranderen, doch dit zou in strijd met alle taalontwikkeling zijn; gewoonlijk mislukt het; 2°. de schrijfwijze naar de uitspraak veranderen, dat is: haar meer phonetisch maken; dat gebeurt meer dan eens, gelijk ook blijkt uit de geschiedenis der spelling; 3°. berusten in het feit dat spelling en uitspraak zoo van elkander afwijken; dat is gemakkelijker voor hen die reeds met het spellingsstelsel vertrouwd zijn, maar lastiger voor hen die het nog te leeren hebben. Wie dit laatste kiest, kan vaak goede gronden voor zijn handelwijze aanvoeren, zooals verder in dit hoofdstuk blijken zal, maar ten slotte moet toch den weg van nummer twee ingeslagen worden.

Hoe langer men daarmee wacht, des te ingrijpender moeten de wijzigingen worden en dan bestaat het gevaar, dat de taal in haar nieuw kleed niet meer herkend wordt door wie aan het vorige gewend was. De ouderen zullen moeilijk in de nieuwe spelling kunnen schrijven. „Velen hunner zullen bij het lezen een weerzin gevoelen tegen hetgeen het voorkomen eener vreemde taal gekregen heeft en soms slechts met moeite begrepen wordt. Voor de jongeren daarentegen schijnen alle vroegere geschriften in een vreemde taal opgesteld te zijn en de vorm schrikt den lezers af. Een geheele omwenteling in de spelling graaft aldus tusschen het verleden en het toekomende een kloof, die slechts door weinigen overschreden wordt; de vroegere literatuur die het voedsel moest leveren voor de kennis der taal en het nationaliteitsgevoel van een volk, heeft dan voor de meesten opgehouden te bestaan." Zoo schreven terecht DE VRIES en TE WINKEL in de *Inleiding der Woordenlijst* (1865). Hoe langer men dus wacht, hoe moeilijker het wordt, de spelling afdoende te wijzigen. Daarom aarzelen de Engelschen en Franschen waarschijnlijk zoo lang met hun spellingverandering.

Reeds meer dan 100 jaar is er sprake van; voorstellen worden telkens gedaan en nochtans blijft alles bij het oude.

Laten wij eens een oogenblik veronderstellen, dat wij in het bezit waren van een volmaakt alphabet, waarin de klanken nauwkeurig afgebeeld waren, dan zouden wij daarin nog geen middel hebben, om veranderingen in klank en uitspraak te controleeren. Het is waar, de ontwikkelden die veel met de schrijftaal te maken hebben, zouden kunnen trachten, hun uitspraak in overeenstemming te houden met de schrijfwijze. Zij die weinig lezen of schrijven, zouden er niet veel aan hebben. Maar in de schrijftaal kan niet meer dan één spreektaal nauwkeurig afgebeeld worden en uit den aard der zaak zou dat die der meer ontwikkelden zijn. Dan, evenals nu, zouden de dialecten toch niet afgebeeld worden, behalve voor het een of ander wetenschappelijk doel. Dan, evenals nu, zouden de klankwijzigingen in de verschillende dialecten nergens uit blijken. Dan, evenals nu, zouden veranderingen in uitspraak, welke over het geheele taalgebied zich verbreid hadden, ook in de spreektaal der meer ontwikkelden opgenomen worden. Dan zouden spreek- en schrijftaal ook niet meer nauwkeurig overeenkomen. Een volkomen rationeel en consequent spellingstelsel is een ideaal, dat slechts korten tijd zijn hooge voortreffelijkheid zou bewaren, doordien de taal voortdurend verandert.

Hoe komt een volk aan zijn spellingstelsel? In den tijd dat de taal begint opgeteekend te worden, werkt ieder schrijver aan den opbouw der schrijftaal mede. Er staat ongeveer vast, welke teekens voor de verschillende klanken gebezigd zullen worden, echter niet hoe de woorden in hun geheel te schrijven. Dan spreekt een schrijver langzaam het te schrijven woord uit, beluistert zich goed, ontbindt het woord in

hoofdklanken en geeft die met de vastgestelde teekens weer. Zulk een spelling is uit den aard der zaak phonetisch. De verbinding tusschen teeken en beteekenis wordt tot stand gebracht door klank en orgaangevoel. Dat blijft echter niet zoo. Hoe meer de kunst van lezen en schrijven beoefend wordt, hoe meer men onthoudt, dat een gesproken woord door een zekere groep van letters aangeduid wordt Men onthoudt de schrijfwijze. Wie nu te schrijven heeft, ontbindt de zinnen en woorden niet meer in hun bestanddeelen, maar herinnert zich, hoe die geschreven moeten worden. Dan is de spelling historisch.

Evenzoo met het lezen. Aanvankelijk voegde men de klanken naast elkander, die door de verschillende letters achtereenvolgens voorgesteld werden en zoo kwam men aan het woord. Later zag men een groep van letters, men wist dat zij dat woord voorstelden en de samenstelling bleef achterwege. Hierdoor alleen is het mogelijk vlot te schrijven of te lezen. Wil men een proef. Men late iemand een dialect lezen, dat hij goed kan spreken, maar dat hij nog nooit afgebeeld zag. Dan kost het hem moeite die teekens te verklanken en van vlug lezen kan geen sprake zijn. Nog meer moeite zou het hem kosten, als men hem opgaf, in zulk een dialect wat op te schrijven. Waarschijnlijk zou hij veel moeite ontgaan, door in vrij sterke mate van de algemeene schrijftaal gebruik te maken of zich in zijn schrijven daarnaar te richten. Dat middel hadden onze voorouders niet. Zij moesten op den klank af schrijven. Zij schreven dus phonetisch. Dat hun werken blijken dragen van zooveel gelijkheid en regelmaat, is ons een bewijs, dat zij de grootste zorg aan hun spelling besteedden.

Wie nu veel schreef, kreeg daarin vrij groote vaardigheid. Maar ook, hij onthield de wijze waarop hij de woorden afgebeeld had en het was voor hem niet meer noodig, alle woorden in hun bestanddeelen

te ontleden. Schreven zij op dezelfde wijze, dan hadden zij meer kans, goed verstaan te worden. Eenzelfde spelling bevordert de verbinding van teeken en beteekenis, zonder tusschenkomst van klank en orgaangevoel, in hooge mate. Afwijkingen in de spelling maken het begrijpen moeilijker en de verbinding *teeken-beteekenis* losser, daar men dan weer de hulp van het klankbeeld noodig heeft. Dat voelden de voornaamste schrijvers in de middeleeuwen, toen onze schrijftaal eigenlijk gevormd werd, zeer goed. Zij trachtten de schrijfwijze voortdurend vaster te maken.

Een schrijfwijze blijft veranderlijk, 1°. als de middelen ondoelmatig zijn; 2°. als de schrijvers ongeoefend zijn; en 3°. als er geen regelen gemaakt worden, waaraan men zich bij het schrijven bindt.

Hun alphabet was niet toereikende, maar zij trachtten in dat tekort te voorzien door eenige letterteekens te verbinden om een klank voor te stellen. Hierin weken verschillende schrijvers wel van elkander af, maar ieder schrijver bleef daarin voor zichzelf vrijwel gelijk. Autoriteiten, taalgeleerden, een Académie (als later in Frankrijk), die een spellingstelsel konden ontwerpen, waaraan de meeste schrijvenden zich hielden, bestonden er natuurlijk nog niet. Daarom stelden zij zelf regels vast, waaraan zij zich hielden. JAN VAN BOENDALE (1330) eischte daarom ook, dat ieder dichter een *gramarijn* zou wezen.

Hun regels werden vaak door anderen overgenomen. Later vinden wij vermeld, dat sommige dichters en schrijvers bij elkander kwamen en samen regels ontwierpen, waarnaar zij zich bij hun schrijven zouden richten. Gewoonlijk hielden zij zich daarbij vrijwel aan de reeds bestaande spelling en brachten er slechts weinig veranderingen in, wel wetende, dat hoe meer een spelling gewijzigd wordt, hoe moeilijker lezen en schrijven worden. Toen later deze twee

kunsten meer algemeen beoefend werden, moest de schrijfwijze noodwendig vaster worden. Immers men herinnerde zich, hoe men de woorden geschreven had gezien en schreef ze ook zoo. Dat was gemakkelijker dan zich zelf te beluisteren bij het spreken, de woorden in hun bestanddeelen te ontleden en zoo te schrijven. Wie dit toch deed, liep later gevaar, anders te schrijven dan de meerderheid zijner taalgenooten. Wat niet wenschelijk was.

De natuurlijke ontwikkelingsgang eener spellingwijze is dus, dat zij voortdurend meer regelmatig, meer vast wordt. Soms ten koste harer nauwkeurigheid. Van tijd tot tijd wordt de gelijkheid verbroken, doordat sommigen afwijkingen invoeren, om de spelling meer overeenkomstig de uitspraak te maken. Maar toch, die eenheid komt voortdurend meer tot stand. Voornamelijk geschiedt dit door de volgende drie middelen: 1°. door uit verschillende schrijfwijzen er één te kiezen; 2°. door op de etymologie te letten en deze als richtsnoer der spelling aan te nemen; en 3°. door vast te houden aan een vroegere schrijfwijze.

Het eerste middel kan ook uit een phonetisch oogpunt goed zijn; de twee andere zijn er bepaald mee in strijd. Natuurlijk blijft het streven bestaan, spraak en schrift zooveel mogelijk in overeenstemming met elkander te brengen, zoodat de minder ontwikkelden ook zuiver en gemakkelijk kunnen schrijven en lezen. Ook vinden de meer ontwikkelden soms hun spelling te lastig. Regels die in geen enkel opzicht op de levende taal steunen, dienen uit de schrijftaal te verdwijnen, op straffe dat de taal anders een doode wordt. Daarom zien wij in de geschiedenis der spelling zoo vaak strijd tusschen deze twee beginselen: vastheid, gelijkheid in spelling en natuurlijkheid der spelling. Nu eens wint de historische, dan weer de phonetische richting.

Wanneer wij de ontwikkeling van de spreektaal met die van de schrijftaal vergelijken, zien wij veel punten van overeenkomst, maar ook van verschil. Deze laatste zijn vooral vijfderlei: 1°. De veranderingen in de spelling geschieden meer bewust en opzettelijk dan die in de uitspraak; hoewel men dat opzet toch weer niet moet overschatten. 2°. Bij veranderingen in de spreektaal is een geheel volk betrokken, bij die in de schrijftaal slechts een deel, nl. die schrijven en drukken of laten drukken. 3°. In veel sterker mate dan bij de spreektaal blijkt hier de invloed van enkele personen. 4°. Veranderingen in de spreektaal betreffen den klank, kunnen dus alleen in de nabijheid werken; die in de schrijftaal betreffen het teeken en kunnen dus gemakkelijk door het geheele taalgebied verbreid worden. 5°. In de spreektaal gaan de veranderingen onmerkbaar langzaam voortdurend hun gang; die in de schrijftaal geschieden met sprongen.

Een van de lastigste zaken in een spellingstelsel is het bestaan van meer dan één teeken voor denzelfden klank, waarop in dit hoofdstuk reeds gewezen is. Die overvloed kan ontstaan, doordat de taal waaraan het alphabet ontleend is, die reeds bezat. Zoo kwam in ons alphabet als gelijkluidend voor *i* en *j*, *u* en *v*, *k* en *c*, *c* en *s*. Ook kon het zijn, dat in de vreemde taal twee klanken met verschillende teekens bestonden, waaraan in de andere taal geen klank beantwoordde. Dan hebben zij soms wel een klank tusschen die twee in liggen, zoodat de verschillende teekens voor denzelfden klank gebezigd werden. Zoo hadden onze voorouders *g* en *k*, *b* en *p*, *f* en *v* als gelijkluidende teekens. In de derde plaats werden soms twee verschillende klanken aan elkander gelijk, zoodat twee verschillende teekens voortaan denzelfden klank afbeelden; *e* en *ee*, *o* en *oo*, *ei* en *ij*, *ou* en *au* zijn hiervan voorbeelden. In de vierde plaats

kon soms een vroegere schrijfwijze weer in gebruik komen.

Hoe raakte men die overtolligheden in de spelling weer kwijt? Op dezelfde wijze als met woorden en vormen die geheel hetzelfde beteekenden, het geval was. 1°. De eenvoudigste manier was, dat men bij voorkeur dezelfde teekens bezigde, waardoor de andere in onbruik geraakten. 2°. Men maakte verschil in het gebruik, omdat er behoefte aan een onderscheiding bestond; dit was bv. het geval met *u* en *v*, *i* en *j*. 3°. Sommige letters ging men uitsluitend bezigen in verband met andere, of wel men gebruikte ze uitsluitend in het begin, het midden of aan het einde van een woord. 4°. Ook ging men geheel willekeurig te werk, door het eene teeken in dit woord, het andere in dat te bezigen. Hierbij kwam het streven, gelijkklinkende woorden met verschillende beteekenis door de spelling te onderscheiden, onverschillig of zij eenzelfden oorsprong hadden of niet. Men denke aan de talrijke paroniemen als *hij* en *hei*, *beren* en *beeren*, *oor* en *oir*, *commies* en *kommies*, *locaal* en *lokaal*. Zoo maakte de schrijftaal van toevallig ontstane verschillen gebruik, om onderscheidingen in te voeren, waar de spreektaal die niet kent.

Woorden die oorspronkelijk bij elkander hoorden, of waarvan men dit ten onrechte geloofde, wilde men in spelling zooveel mogelijk op elkander doen gelijken. Dit bevorderde het verstaan. Daardoor echter werd meer dan eens een phonetische schrijfwijze vervangen door een etymologische. Dat daarbij soms vergissingen voorkwamen, is natuurlijk. Zoo hebben wij geruimen tijd de schrijfwijze *aâmechtig* of *aêmechtig* gekend, omdat men dit woord opvatte als een samentrekking van *ademhechtig* = naar den adem hijgende. In het Mnl. hebben wij de vormen *amechtich* en *amachtich*, waarin *a* = niet; het is dus *niet machtig*, *machteloos*. Zoo schreef men ook

lang *nogthans* en *nochthans*, omdat men het in verband bracht met *thans*, een afleiding van *te hande*. De spelling *tans* of *thands* zou rationeeler zijn dan *thans*.

Een zuiver etymologische spelling zal echter nergens ingang vinden, omdat daardoor te groote afwijkingen in de spelling zouden komen, die tot een verkeerde uitspraak aanleiding zouden geven. Verder zou zich daarbij de vraag voordoen, hoever men moest teruggaan. Tot de taal der Middeleeuwen? het Oudnederfrankisch? het Gotisch? enz. Het zou natuurlijk te gek zijn, er slechts één oogenblik ernstig aan te denken.

Evenzoo dwaas is het, om een spelling zuiver historisch te regelen. Van welken tijd moet het stelsel dan onveranderd overgenomen worden en naar wien zal men zich dan richten? Naar Kiliaen, Moonen, Vondel, Hooft, den Statenbijbel, Siegenbeek?

Neen, het beste spellingstelsel is dat, waarin de phonetische schrijfwijze der algemeene spreektaal en de meest gebruikte spelling van de onmiddellijk voorafgaande schrijvers beide tot hun recht komen. Hierdoor ontgaat men eenerzijds het gevaar, dat de schrijftaal te ver van de spreektaal zich verwijdert, of dat de eenheid in spelling geheel verloren gaat; en anderzijds zijn die wijzigingen niet zoo ingrijpend, dat daardoor de voorafgaande letterkunde op eens veroudert.

Op bewonderenswaardige wijze is dit beginsel door de verschillende spraakkunstenaars onzer taal in toepassing gebracht, zoolang er een algemeene taal bestond of in wording was. Daaraan danken wij, dat onze spelling zooveel beter is dan de Engelsche of Fransche, zelfs dan de Duitsche. Twee lastige punten evenwel hebben zij niet ter zijde durven stellen. Het eene is dat der geslachten en naamvallen. In de 15de eeuw heerschte hierin een volslagen verwarring

14

door invloed van het Beiersch en Bourgondisch. In de spreektaal ging het verschil in geslacht en naamval geheel te niet Hadden nu de spraakkunstenaars der 16de eeuw dat flinkweg opgeruimd, dan was er veel last en moeite bespaard gebleven. Zij stelden echter regels voor het gebruik hiervan vast, grootendeels getrokken uit de werken der middelnederlandsche schrijvers. Zelfs gingen zij vormen als *eene*, *eenen*, *mijne*, *mijnen* voorschrijven, die op het laatst der middeleeuwen reeds voor een goed deel uit de schrijftaal verdwenen waren. Wij mogen veronderstellen, dat dit in de spreektaal nog veel meer het geval was.

Het andere punt is de spelling der scherpe en zachte *e* en *o*. Vroeger hadden die een verschillende uitspraak, vandaar de verschillende schrijfwijze. Die klanken naderden elkander meer en meer. Veelvuldige vergissingen hadden er bij 't schrijven plaats en reeds in de 17de eeuw waren de dialecten die nog een verschillenden klank der twee soorten van *e* en *o* bewaard hadden, daarin niet meer overeenstemmend. JEREMIAS DE DECKER, geboortig uit Dordrecht, beklaagde zich in 1660, dat hij de scherpe *ee* en *oo* hoorde, waar de algemeene schrijfwijze het enkele teeken had en omgekeerd. Op het laatst der 17de eeuw was het verschil in uitspraak bij de Hollanders benoorden den Rijn geheel verdwenen. Eenzelfde schrijfwijze was dus rationeel. Toch hield MOONEN (1706) zich nog aan de tweeërlei schrijfwijze en die is tot op heden gebleven. Telkens hadden er vergissingen plaats en stelde men wijzigingen voor, op de uitspraak van verschillende dialecten berustende, totdat DE VRIES en TE WINKEL in 1865 deze in overeenstemming met de etymologie vaststelden. Deze twee hoogleeraren stelden regels voor de spelling vast, die zij zelf zouden volgen in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, zonder in het minst te

denken, dat hun regeling weldra algemeen door de Nederlandsche schrijvers en op de scholen zou gevolgd worden. Dit geschiedde echter, omdat zij daarbij van een keurig stel grondbeginselen uitgingen en verder tal van spellingvragen beantwoord hadden, zooals het aaneenschrijven van woorden en uitdrukkingen, de keuze der verbindingsklanken tusschen de twee leden eener samenstelling, het gebruik van het koppelteeken, de scheiding der woorden bij het afbreken, de spelling der bastaardwoorden, enz.

Hun hoofdregels waren:

1°. *de regel der beschaafde uitspraak:* schrijf een woord zooals het door beschaafde Nederlanders uitgesproken wordt;

2°. *de regel der gelijkvormigheid:* schrijf de woorden in verschillende verbindingen op dezelfde wijze, bv. *dag* met *g*, *hoed* met *d*, omdat het meervoud *dagen*, *hoeden* heeft;

3°. *de regel der afleiding:* waar de uitspraak niet duidelijk aangeeft, welk letterteeken men gebruiken moet, raadpleeg daar de oudere uitspraak; hierop berust de schrijfwijze met *e* en *ee*, *o* en *oo*, *ij* en *ei*, *au* en *ou*, *s* en *sch*, enz.;

4°. *de regel der overeenkomst of der analogie:* ga bij overeenkomstige woorden op gelijke wijze te werk; schrijf bv. *dorps*school, overeenkomstig *dorps*kerk;

5°. *de regel der welluidendheid:* pas regel 3 en 4 niet toe, waar deze een verkeerde uitspraak in de hand zouden werken; en

6°. *de regel van het gebruik:* pas de voorgaande regels niet toe, wanneer men daardoor een woord zou schrijven op een wijze, afwijkende van die waarop het sinds langen tijd algemeen geschreven is.

Men ziet het, een keurig stelsel; vooral de regels 1. 2. 4. 5 en 6 zijn zooals men maar verlangen kan.

Alleen regel 3 is moeilijk. En jammer genoeg heeft juist deze vaak den doorslag gegeven. Ook hebben zij het stelsel: verschillende geslachten en naamvallen met verschillende vormen gehandhaafd, hoewel dat in het geheel niet met hun eersten hoofdregel, eigenlijk **de regel** samengaat. Zelfs vormen als *eene*, *eenen* golden voortaan nog meer dan voorheen als de *alleengoede*. Wie daarvan afweek, bezondigde zich aan den geest der taal, volgens veler meening. Gelukkig is dat de laatste 10 of 20 jaren veranderd.

Nu hebben de onderwijzers der lagere school met die twee lastige punten heel wat moeite. Wij mogen gerust zeggen, dat ieder leerling daarvoor een 1000 leeruren zijner schooltijd geven moet. Het resultaat is poover. Zelfs leerlingen die op school zuiver schreven, hebben nog geen paar jaren de school verlaten, of zij maken tal van fouten hierin, tenzij ze zeer veel lezen. Waarvoor de meesten geen tijd en geen lust hebben. Geen lust; misschien wel het gevolg ervan, dat een groot deel van het taalonderwijs spellingonderwijs is.

R. A. KOLLEWIJN schreef in 1891 in de *Vragen van den Dag* een artikel: *Onze lastige spelling, Een voorstel tot vereenvoudiging*, waarin hij vooral deze twee meergenoemde zaken wilde vereenvoudigen. Van vele zijden vond hij instemming met zijn denkbeelden. Een *Vereeniging tot vereenvoudiging der spelling* werd opgericht, die thans tal van leden telt, waaronder zoowel mannen van het lager en middelbaar als van het hooger onderwijs. In tal van tijdschriften, brochures en kranten wordt die vereenvoudigde spelling gevolgd; eenige dissertaties zijn er reeds in geschreven; veel onderwijzers bezigen het in hun particuliere correspondenties. Er is dus wel kans, dat de spelling Kollewijn algemeen aangenomen zal worden. Eigenlijk hangt de beslissing af van de lagere onderwijzers. Leeren die het aan

het opgroeiend geslacht, worden de schoolboekjes in die spelling gedrukt, dan is het pleit spoedig voldongen.

Het oog en de hand der ouderen wennen er spoedig aan, als zij slechts willen. Terecht verklaarde prof. SPRUYT op het taalcongres te Dordrecht, in den zomer van 1897 gehouden, dat die Vereenvoudigde Spelling de kans zou vergrooten, dat onze stamverwanten in Zuid-Afrika, met name de Transvalers, voor de Hollandsche taal en literatuur gewonnen werden, wat velen in den lande als een zegen beschouwen.

HOOFDSTUK XI.

Taalvermenging.

Gaan wij van het beginsel uit, dat er alleen individueele talen zijn, dan heeft er voortdurend taalvermenging plaats en wel, zoodra slechts twee personen met elkander spreken. Immers de een heeft invloed op de voorstellingen en begrippen van den ander en dus middellijk op diens taal. We kunnen taalvermenging ook in engeren zin opvatten en daaronder verstaan: den invloed van een taal op een andere, al of niet daarmede verwant, maar in ieder geval zoo verschillend, dat zij opzettelijk aangeleerd moet worden; verder den invloed van een dialect op een ander in eenzelfde taalgebied. Ook kan het als een soort van taalvermenging beschouwd worden, wanneer woorden, uitdrukkingen of eigenaardige beteekenissen van een woord uit een oudere periode eener taal weer opnieuw aangewend worden.

Taalvermenging in dezen zin genomen is niet noodzakelijk bij het leven eener taal betrokken, en toch bestaat er bijna geen taal, waarin zij geheel ontbreekt. Waardoor ontstaat zij?

Zij begint natuurlijk bij verschillende personen op zich zelf en wel in de eerste plaats bij die welke meer dan één taal kennen, hetzij dat zij meer dan één

taal spreken, hetzij dat zij naast hun taal een andere alleen verstaan. Al is dit verstaan nu nog zoo onvolkomen en gebrekkig, geheel gemist kan het niet worden: wat men uit de vreemde taal overneemt, moet verstaan worden, al is het dan ook maar ten naastenbij.

Aanleiding tot het kennen van meer dan één taal hebben de grensbewoners en wel des te meer, naarmate het verkeer over de grenzen grooter is. Zoo zullen langs de Duitsche grenzen de meeste Nederlanders het Duitsch min of meer verstaan. Verder door het reizen van sommige personen in het vreemde land, of door daar langer te vertoeven; in sterkere mate natuurlijk, wanneer zij zich daar metterwoon vestigen; het sterkst echter door verhuizingen van geheele groepen van personen, door veroveringen en kolonisaties. Zoo heeft onze taal bv. sterk den invloed van het Fransch ondervonden door de komst der talrijke *réfugiés* na 1685; den invloed van het Spaansch door het langdurig verblijf der Spaansche soldaten hier te lande tijdens den tachtigjarigen oorlog. De Nederlandsche taal aan Kaapland werd sterk gewijzigd door het Fransch (veel réfugiés vestigden zich daar) en het Engelsch (dit inzonderheid in deze eeuw). Onze taal heeft weer veel invloed gehad op het Maleisch in Indië, op het Czechisch in Bohemen, doordat zeer veel Vlamingen zich daar vestigden, en ook iets op het Russisch door de talrijke Nederlandsche familiën die door Peter den Grooten daarheen gebracht werden of later daarheen togen.

Ook kan de kennis eener vreemde taal verkregen worden door de schrijftaal, zooals men nu bv. Latijn en Grieksch leert. Dan blijft de invloed echter meer tot de hooger ontwikkelde kringen der maatschappij beperkt. Haar invloed kwam sterk naar voren in de zoogenaamde *Renaissance*-tijden.

Waar door verovering twee geheele volken met elkaar vermengd werden, kent natuurlijk bijna ieder

twee talen: die van het overheerschte en die van het overheerschende volk, welke wederkeerig invloed op elkander uitoefenen. Men heeft dan een tweetalig gebied. Langzamerhand zal de eene taal zich sterker doen gelden dan de andere, hetzij dat die door meer individuen gesproken wordt, hetzij dat het eene volk een politiek of geestelijk overwicht op het andere heeft. Daardoor zal de eene taal voortdurend meer bij uitsluiting gebezigd worden en in het tweetalig gebied komt weer eenheid van taal.

Toen de Romeinen de Kelten in Gallië onderwierpen, kreeg men daar een tweetalig gebied, waar het Latijn langen tijd naast het Keltisch gesproken werd. De Romeinen waren minder in aantal, doch door hun politiek overwicht en hun meerdere beschaving kreeg hun taal het overwicht en verdrong het Keltisch. Toch had dit in sterke mate een wijzigenden invloed gehad op het soldaten-Latijn der overwinnaars: men had een Romaansche taal met veel Keltische bestanddeelen. Later werd diezelfde streek door de Franken, een Germaanschen volksstam, veroverd en men kreeg weer een tweetalig gebied; naast het Romaansch had men er de Frankische taal. Het overwonnen volk was talrijker en bezat een hoogere beschaving. Dit bracht te weeg, dat er meer Romaansch dan Frankisch gesproken werd. Toen later meer en meer Franken het voor beschaafd hielden, de taal der overwonnenen te bezigen, was het pleit spoedig beslecht. De taal van het onderliggende volk verkreeg de bovenhand, en breidde zich voortdurend meer uit, zoodat men er weer één taal kreeg, het Romaansch, met veel Frankische bestanddeelen: het Romaansche Frankisch, dat de oorsprong van het tegenwoordige Fransch is.

De vermenging van twee talen zal bij geen enkel persoon in die mate plaats vinden, dat hij bij zijn spreken evenveel bestanddeelen uit de eene taal als

uit de andere bezigt. Als hij beide even goed kent, zal hij wel gemakkelijk uit de eene taal in de andere overgaan, doch gewoonlijk zal de constructie op één taal berusten, terwijl de andere taal min of meer wijzigend optreedt en slechts een ondergeschikte rol speelt. Gewoonlijk zal zijn zinsbouw die zijner moedertaal zijn, omdat hij die het eerst heeft leeren kennen. Dit zal zooveel te sterker zijn, naarmate hij de vreemde taal minder beheerscht. Toch kan de invloed der vreemde taal het grootst zijn, als hij deze hooger schat dan zijn moedertaal en zich toelegt, de beschaving waarvan zij de tolk is, machtig te worden.

Hoewel de taalvermenging begint bij personen die beide talen machtig zijn of de vreemde taal minstens ten deele kennen, kan zij zich door het dagelijksch verkeer uitbreiden ook in die kringen, welke van de vreemde taal niets verstaan en ook in geen enkel opzicht met die andere taal te maken hebben. Daarbij kan het wezen, dat deze ook den invloed ondergaan van personen van het andere volk, die zich op hun moedertaal hebben toegelegd en deze min of meer gebrekkig spreken. Natuurlijk zullen in de hier bedoelde kringen de vreemde elementen slechts langzaam en in geringe mate doordringen.

Een vreemde taal kan op twee wijzen invloed uitoefenen op de moedertaal: 1°. *uitwendig*, door haar vreemd materiaal te verschaffen, bestaande in woorden en uitdrukkingen; 2°. *inwendig*, door dit en het eigen materiaal op een andere wijze aan te wenden, nl. zinsbouw, afleiding en buiging betreffende.

Vreemde woorden worden in de eerste plaats overgenomen, omdat er behoefte aan bestaat. Tegelijk met het begrip wordt ook de naam ontleend. Daarbij komen vooral in aanmerking de eigennamen van plaatsen en personen; verder de voortbrengselen uit vreemde landen. Zijn het werkelijk natuurvoortbrengselen, dan worden deze met den naam zelfs van de

onbeschaafdste volken overgenomen. Zoo hebben wij door het Spaansch aan de Roodhuiden van Haïti en Cuba de woorden *tabak* (eig. rol waaruit men den rook van de toebereide plant opzuigt) en *sigaar* (eig. naam eener soort van tabak op Cuba) te danken; *banaan* komt door het Portugeesch *banana* uit een negertaal; *bamboe* evenzoo door het Portugeesch *bambar* uit een oorspronkelijke taal van Voor-Indië, waar het *mambu* luidt; *kina* is oorspronkelijk uit Peru, waar het *schors* beteekent; *koffie* hebben wij door het Engelsch *coffee* van het Arabisch *qahweh*; *thee* door het Maleisch *teh* uit het Chineesch, waar het *tsjá* heet; *suiker* komt door het Arabisch *sokkar* van het Perzisch *sjakar; kabeljauw* hebben wij aan het Slavisch ontleend (het Russisch *koblóvaja* is een adjectief, gevormd van *kobél* = stok, het beteekent dus *stokvisch*); uit de Noordsche talen is overgenomen *grenen* hout (van *crein* = pijnboom), *vuren*hout (van *fuur* = denneboom) en *rendier*. *Veelvraat* hebben wij door het Duitsch *vielvrasz* van het Noordsch *fjallfräss*, waar *fjall* = „rots, steen" en *fräss* = „beer", dus het geheel beteekent *steenbeer* en in het geheel niet een dier dat *veel vreet*; het is integendeel zeer matig.

Benamingen van kunstproducten, benevens technische, wetenschappelijke, godsdienstige en politieke termen worden ontleend aan volken, die in beschaving of kennis verder zijn; is het niet in ieder opzicht, dan stellig toch op dat gebied. Zoo heeft onze taal uit het Engelsch overgenomen *rails*, *tender*, *wagon*, *tunnel*, *stoppen*, *cokes*, gas*fitter*, *tram* en *volspied* (= *full speed* = met vollen spoed = met volle stoomkracht). Dit is niet te verwonderen, daar in Engeland de grootste uitvindingen op het gebied van het stoomwezen gedaan werden. Met de nieuwe grondwet van 1848 nam onze Volksvertegenwoordiging de Engelsche ten voorbeeld.

Het gevolg ervan was, dat woorden als *speech*,

meeting, *club*, *budget* enz. hier spoedig ingang vonden. De Engelschen zijn beoefenaren van allerlei sport; toen hun spelen hier nagevolgd werden, bezigde men natuurlijk ook hun benamingen, als *croquet*, *criquet*, *lawn-tennis*, *football*, *goal*, *jockey*, *record* enz. Met de kleedingstukken kwamen de woorden *plaid*, *ulster*, *cloak* uit Engeland. — In Italië werd sedert de 17de eeuw de muziek vlijtig beoefend, daarom ontleenden wij aan het Italiaansch bijna alle kunsttermen betreffende de muziek: *piano*, *forto*, *pianissimo*, *crescendo*, *decrescendo*, *da capo*, enz. — In de middeleeuwen werden zeer veel wetenschappelijke termen aan het Arabisch ontleend, zooals *algebra*, *alchemie*, *cijfer*, *nadir*, *zenith* enz. evenals in deze eeuw aan het Duitsch, omdat toen de Arabieren en nu de Duitschers de vlijtigste en grondigste beoefenaren der wetenschap zijn.

Men kan er zeker van zijn, dat wanneer een volk in de beschavingsgeschiedenis een rol speelt, tal van woorden uit hun taal in die van andere volken overgaan. Soms worden uit minder beschaafde kringen woorden overgenomen, om zekere verhoudingen en toestanden juister te kunnen schilderen, of aan een schets meer een eigenaardige kleur te geven. Op die wijze waarschijnlijk heeft onze taal uit het Joodsch opgenomen: *bolleboos* (= *baäl bois* = heer des huizes), *gannef* (= *ganâb* = dief), *gochem* (= *chakam* = wijs, dus ervaren, sluw, listig), *kabaal* (= *kabbâla* = geheime wetenschap, geheim komplot, lawaai), *kapoeres* (= *kappâra* = aan twee, stuk), *kausjer* (= *koscher* = wettig, dus: zuiver, rein), *schacheren* (= *sacheer* = rondventen), *sjofel* (= *sjafel* = gering, dus: kaal, afgesleten), *smous* (= *Mausche* of *Mósche* = Mozes), enz.

Een laatste reden om vreemde woorden in plaats der inheemsche te bezigen, is omdat men deze te plat vindt en men sommige zaken liever aanduidt,

dan juist noemt, dus een soort van *euphemisme;* voorbeelden hiervan zijn: *transpireeren*, *retirade*, *pleti* of *plee* (later ook weer te plat geworden), *derrière*, *pantalon*, *menstruatie*, *cois*, *abortis*, *uterus* enz.

Veel meer dan noodig is, wordt door sommige kringen van personen aan een vreemde taal ontleend, wanneer zij die taal, literatuur en beschaving hooger stellen dan de inheemsche, en het gebruiken van dergelijke woorden en zinswendingen voor bijzonder voornaam of sierlijk houden.

Wanneer iemand gedwongen is, een vreemde taal te spreken die hij niet volkomen machtig is, dan zal hij zich vaak moeten behelpen, door woorden uit zijn moedertaal te bezigen, zelf woorden in analogie met zijn moedertaal te vormen, of de beteekenissen der woorden uit zijn eigen taal over te dragen op die der vreemde taal. De invloed der moedertaal op de door hem gesproken vreemde taal is dan ook verbazend groot.

Aan een andere taal ontleende woorden worden eerst gebezigd door een enkel persoon, gewoonlijk onbewust; soms omdat hij er geen inheemsch woord voor weet; soms omdat het vreemde woord hem het eerst op de lippen komt en hij het niet noodig vindt, zich in te spannen om het rechte woord zijner moedertaal te vinden; of ook omdat het vreemde woord of uitdrukking beter, korter uitdrukt wat hij zeggen wil. Hij voldoet dus aan den drang, zich verstaanbaar te maken. Dit heeft op zich zelf heel weinig gevolgen. Anders wordt dit, wanneer die vreemde woorden herhaald worden, of wanneer verschillende personen ze bezigen. Dan wordt dat ontleende woord langzamerhand gebruikelijk; eerst in een kleinen kring van personen die plaatselijk, of door beschaving en ontwikkeling, of door ambt en beroep bijeenbehooren; later ook in grootere kringen. Sommige woorden blijven tot zeer kleinen kring

beperkt, inz. de vaktermen; andere raken meer bekend; terwijl weer andere tot alle lagen der bevolking doordringen. Zijn zij eenmaal bij het geheele volk bekend en hebben zij in hun klank niets vreemds, dan zijn zij voor het taalgevoel geheel aan die der moedertaal gelijk geworden: zij zijn genaturaliseerd en worden niet meer als vreemdelingen beschouwd.

Bij het ontleenen van vreemde woorden dient het volgende niet uit het oog verloren te worden. Er bestaan misschien geen twee talen, die volkomen dezelfde klanken bezitten. Om dus een vreemde taal zuiver te leeren spreken, moet men die eigen klanken leeren voortbrengen, men moet dus meer of minder vaak een nieuw orgaangevoel aanleeren. Wie dat niet doet, zal de vreemde taal volgens het orgaangevoel van voor hem wel bekende klanken weergeven, wat slechts ten deele juist is. Zelfs hij die zich zeer veel moeite geeft, de vreemde taal zuiver uit te spreken, die door veel te hooren en vaak zich te oefenen, een juiste uitspraak tracht te krijgen, zal gewoonlijk nog iets te kort schieten. Bijna nooit leert iemand een vreemde taal zoo spreken, als zij wier moedertaal het is, zoodat hij aan zijn spraak niet meer als vreemdeling herkend wordt. Waar dus een taal haar gebied uitbreidt over een volk, dat oorspronkelijk een andere taal sprak, kan het niet anders, of die vroegere taal moet sporen in de uitspraak der nieuwe taal achterlaten. Tal van voorbeelden zijn daarvan aan te halen overal waar een taal een andere geheel of voor een goed deel verdrongen heeft, bv. het Moorsch in Spanje, het Latijn in Gallië, het Normandische Fransch in Engeland. Waar een vreemde taal alleen door middel van de schrijftaal aangeleerd wordt, kan van een nabootsing der vreemde klanken in 't geheel geen sprake zijn, en het spreekt van zelf, dat dan de klanken der eigen taal daarvoor in de plaats gesteld worden.

Waar een volk slechts aan de grenzen, door reizen van sommigen of door literarisch verkeer met een ander in aanraking komt, zal maar een klein deel de taal van het vreemde volk verstaan, een kleiner deel haar spreken en een bijzonder klein gedeelte haar *nauwkeurig* spreken. Bij het ontleenen van een vreemd woord worden dan gewoonlijk andere klanken ondergeschoven. Maar ook wanneer zulk een woord met volkomen juiste uitspraak overgenomen wordt, zal het toch zijn klank wijzigen, wanneer het gebezigd wordt door die kringen der bevolking, welke de vreemde taal niet machtig zijn. Is het eenmaal algemeen gebruikelijk geworden, dan voegt het zich geheel naar het spraakmateriaal van de eigen taal. Zelfs zij die weten, dat de uitspraak in de vreemde taal anders is, moeten zich naar het algemeen gebruik schikken, òf zij krijgen den naam van pedant of gemaakt. Slechts bij hooge uitzondering wordt dus een vreemde klank overgenomen; de meeste kans hebben die welke van de inheemsche klanken scherp verschillen en veel voorkomen. Aan Franschen invloed is het toe te schrijven, dat wij de *u* niet als *oe* uitspreken, zooals de Duitschers doen: in de 12de eeuw rijmde *du* nog op *toe;* evenzoo is het met de uitspraak der *eu* en met de zachte uitspraak der *v* en *z*.

Soms worden eenige vreemde klanken door één zelfden eigen klank vervangen; soms één vreemde door een paar eigen klanken; gewoonlijk echter bezigt men voor den vreemden ook één inheemschen. Waar nu in ontleende woorden een vreemde klank op verschillende wijzen weergegeven wordt, ligt dat meestal hieraan, dat zij in verschillende tijden ontleend zijn. Zoo hebben wij woorden aan het Fransch ontleend, waarin de *au* door *ou* of *au* en door *oo* weergegeven wordt; vgl. *kous*, *fout*, *heraut*, *saus* en *poover*. Dit komt, omdat vóór de 17de eeuw in het Fransch de *au* als *au* en later als *o* uitgesproken

werd. *Uur* beantwoordt aan het Fransche *heure*, en *humeur*, *kleur* aan *humeur* en *couleur*. De oorzaak hiervan is dat *eu* in het Fransch vóór de 17de eeuw als *e* + *u* klonk en later als *eu*. De Fransche uitgang *on* luidt in onze taal *oen (citroen*, *legioen*, *meloen*, *seizoen* enz.) overeenkomstig de vroegere uitspraak en *on (baron*, *galon*, *kanton*, *station* enz.) volgens de uitspraak van later.

Waar vreemde woorden geheel op den klank af werden overgenomen door hen die de vreemde taal niet machtig waren, konden zij natuurlijk nog veel meer afwijkingen vertoonen, als gevolg van onvolkomen hooren en gebrekkig onthouden. Daarbij vooral werden klankverbindingen door andere vervangen, die men meer gewoon was, of wel, men wijzigde de woorden zoodanig, dat men er een beteekenis aan hechten kon: *volksetymologie* kwam in 't spel. Hiervan een enkel voorbeeld. De Nederlandsche matrozen hoorden van de Engelsche de uitdrukking *half seas over* voor *dronken;* zij maakten ervan *half zes over*, en later *half zeven*, welke verbinding wij kennen in de uitdrukking: *zijn hoed staat op half zeven* = hij is dronken.

De vreemde woorden die reeds vroeg in een taal opgenomen werden, ondergingen dezelfde klankveranderingen als de zuiver inheemsche. Het al of niet deelnemen daaraan kan dus tot bewijs dienen, of zij vroeg of laat ontleend zijn. Zoo moeten in onze taal vóór de 9de eeuw gekomen zijn de woorden *meier* (Latijn: major), *metten* (mattina), *engel* (angula) enz., omdat zij den *i-umlaut* vertoonen. — De woorden die aan het Fransch of Latijn ontleend zijn en *ij* of *ui* vertoonen, in plaats van *i* of *u*, moeten voor het einde der middeleeuwen overgenomen zijn, bv. *kwijt*, *prijs*, *patrijs*, *partij*, *fijn*, *azijn; juist*, *fruit*, *kornuit; bijbel*, *lijn*(zaad), *pijl*, *kuip*, *ruit*. Hetzelfde geldt voor de woorden die de lange Latijnsche *ê*

door *i* of *ij* weergeven, bv. *riem* (remus), *spiegel* (speculum), *krijt* (crêta), *spijs* (spêsa). — Zoo zijn de woorden die *k* voor *e* of *i* hebben en aan het Latijn ontleend zijn, zeer vroeg in onze taal doorgedrongen, bv. *keizer* (Caesar), *kelder* (cellarium), *kers* (ceresia), *kist* (cista); waartegenover de later overgenomen woorden *c* hebben, bv. *cel* (cella), *ceder* (cedrus), *cijns* (census). Hetzelfde geldt voor de *w* en *v* die beide aan de Latijnsche *v* beantwoorden; die met *w* zijn zeer oud, bv. *wal* (vallum), *wijn* (vinum), *pauw* (pavo); die met *v* zijn jonger, bv. *vers* (versus), *vesper* (vesper), *viool* (viola), *vijver* (vivarium).

Andere klankwijzigingen ondergingen de vreemde woorden, doordat zij meer tot alle kringen doordrongen. Een woord werd bv. in 't eerst overgenomen door personen die de vreemde taal volkomen kenden en den klank juist weergaven. Dat bleef zoo, zoolang het ontleende woord alleen door lieden gebezigd werd, die de vreemde taal ook goed konden uitspreken. Werd het echter gezegd door hen die hiertoe niet in staat waren, dan brachten zij een anderen klank voort, overeenkomstig hun orgaangevoel. Door verkeerd hooren en door volksetymologie kon dan zoo'n woord nog meer veranderingen ondergaan. Kwam het dan zoo gewijzigd in algemeen gebruik, dan waren de meer ontwikkelden wel gedwongen, hierin de meerderheid te volgen. Daardoor is de heerschende uitspraak van *crescendo*, *cello*, *a giorno*, *budget*, *meeting* enz. niet meer *kressjendo*, *sjello*, *a dzjorno*, *budzjet*, *mieting*, maar meer letterlijk geworden. Zoo kan het voorkomen dat de ontwikkelden een vreemd woord uitspreken overeenkomstig den oorspronkelijken klank, terwijl het volk daarvan vrij wat afwijkt; *ruineeren* klinkt in de volkstaal als *rinneweeren*.

Een veel voorkomend verschijnsel is het, dat de vreemde woorden langzamerhand hun eigen accent

verliezen en den klemtoon krijgen overeenkomstig de inlandsche. De vele Fransche woorden in het Engelsch vertoonen dit duidelijk. Ook bij ons is dit vaak het geval; in de volkstaal echter veel sterker dan in de taal der meer ontwikkelden. Soms geeft dit weer aanleiding tot vormwijziging, doordat de toonlooze klinkers atrophieeren; *zólder* ontstond bv. uit het Latijnsche *solárium*, *vénster* uit *fenéstra*.

Door bovengenoemde oorzaken kunnen de ontleende woorden nogal veel gaan verschillen van de overeenkomstige in de vreemde taal. Dit kan echter ook op iets anders berusten. Die afwijkende vorm kan ook een gevolg zijn van een andere uitspraak der vreemde taal in den tijd, waarin die woorden ontleend zijn. Dan hebben wij hierin weer een middel om ongeveer vast te stellen, wanneer die woorden overgenomen werden. Eenige voorbeelden voor woorden onze taal betreffende, aan het Fransch ontleend. De Fransche *oi* en *ui* waren in de middeleeuwen zuivere tweeklanken, waarvan de eerste den klemtoon kreeg. Eerst in de 16de eeuw ging men ze uitspreken als *wà* en *wi*. De woorden *allooi*, *fooi*, *octrooi*, *plooi*, *tornooi* moeten dus vóór de 16de eeuw overgenomen zijn. Evenzoo *franzoos*, *framboos*, *fruut* (thans fruit), en *biscoot* (thans beschuit), die de zeer zwakke *i* lieten vallen. — De Fransche *ai* was vóór de 12de eeuw een tweeklank, later werd die gewijzigd; *baai*, *kaai*, *paaien* moeten dus voor dien tijd ontleend zijn; *lakei*, *aardbei*, *livrei* enz. na dien tijd; *contrarie*, *balie* en *schalie* hadden vroeger in 't Picardisch Fransch geen *ai* doch *a*, vandaar hun vorm. — In den uitgang *ier*, *er* enz. werd vroeger de *slot-r* uitgesproken; daarop berust onze uitspraak van *manier*, *officier* en de uitgang *eeren* bij werkwoorden. — Vóór het einde der 12de eeuw lieten de Franschen de *s* na een klinker en midden in een woord staande, hooren. In de 13de eeuw was dat niet meer zoo,

behalve in de Waalsche dialecten. In de schrijftaal bleef die *s* standhouden tot 1740, toen zij vervangen werd door een accent circonflexe. Woorden waarin wij nu die *s* hebben, zooals *arrest*, *kasteel*, *kust*, *pleisteren*, *provoost*, moeten òf vóór de 12de eeuw ontleend zijn aan het algemeene Fransch, òf aan de Waalsche dialecten, òf voor 1740 aan het geschreven Fransch. — In het Picardisch Fransch klonk *ch* als *k*, daaraan hebben wij dus woorden ontleend als *kampioen*, *kandelaar*, *kans*, *kasteel*, *kous* en *kaatsen*. — Op het einde der 12de eeuw werden *tch* en *ts* in 't Fransch geassimileerd tot *ch* en *c* (= s), behalve in het Picardisch dialect. Onze woorden *rots*, *toorts*, *koets*, *boetseeren*, *fatsoen*, *rantsoen*, *plaats*, *kaatsen* enz. zijn dus òf vóór het begin der 13de eeuw ontleend, òf later aan het Picardisch. — *G* voor *e* werd vroeger uitgesproken als *dzj* en in het middelnederlandsch als *ds* of als *dj* geschreven. Op het eerste berust de vorm van het woord *loods*, op het tweede de vroegere spelling *aadie* (= Fr. age), nog bij Van Lennep e. a. voorkomende. Sedert 1865 schrijft men liever als in 't Fransch: *age*.

De ontleende woorden kunnen echter nog meer verschil vertoonen met de overeenkomstige woorden der grondtaal, doordat beide een eigen verloop van beteekenis hebben, zoodat deze niet meer overeenstemmen, vgl. Duitsch *schmeicheln* en *flehen* met ons *smeeken* en *vleien*. Ook kan een woord in de oorspronkelijke taal in onbruik raken geheel of in zekere beteekenis, terwijl het in de taal die het overnam, blijft voortleven, vgl. *apotheek*, *solliciteeren*, *presenteeren*, *recept*, *cipier* met het Fransch *pharmacie*, *postuler*, *offrir*, *ordonnance*, *geôlier*.

Sommige woorden worden door een andere taal overgenomen, ondergaan daarin verandering van vorm, of van beteekenis, of van beide en worden zoo

door de oorspronkelijke taal weer als vreemdelingen opgenomen, zonder te vermoeden, dat het inderdaad haar eigen kinderen zijn. Een paar voorbeelden.

Het Germaansche woord *bolwerk* (versterking om een stad) werd in het Fransch tot *boulevard* met de beteekenissen: 1°. bolwerk, 2°. wal om een stad, 3°. wandeling op de geslechte wallen, 4°. met huizen bebouwde wal om een stad en 5°. lange breede straat aan weerszijden met boomen beplant. In dien vorm en in die laatste beteekenis werd het woord weer in onze taal en in het Duitsch teruggenomen. — Het woord *warande* hebben wij aan het Fransch ontleend, hoewel het oorspronkelijk Germaansch is, nl. het tegenwoordig deelwoord van het werkwoord *waren*, *bewaren*, met de speciale beteekenis van plaats waarin iets opgesloten, bewaard wordt, dierentuin, vgl. Vondels *Vorstelijke warande der Dieren*. Door verwarring met *verandah*, een Portugeesch woord voor *zomerhuisje*, kwam *warande* aan zijn tegenwoordige beteekenis. — Het middelnederlandsche woord *biwake* = „bijgevoegde wacht" werd in 't Fransch *bivouac* en in dezen vorm of als *bivak* kwam het bij ons weer terug.

Hetzelfde woord kan op twee verschillende tijden ontleend zijn. Dan heeft het twee verschillende vormen; één die zich nauw bij den oorspronkelijken aansluit en een anderen, die reeds meer of minder klankwijziging ondergaan heeft.

Gewoonlijk is de beteekenis, waarin een woord voor den tweeden keer opgenomen werd, verschillende van het reeds bestaande, zoodat daardoor heel geen samenhang meer tusschen die vormen gevoeld wordt. Van zulke *dubbelvormen* of *doubletten* zijn voor onze taal de voornaamste:

ordenen en *verordonneeren*, *dichten* en *dicteeren*, *tafel* en *tabel*, *proeven* en *probeeren*, *dokter* en *doctor*, *voogd* en *advokaat*, *kruin* en *kroon*, *citer* en *gui-*

taar, *provoost* en *proost*, *klooster* en *kluister*, *persen* en *pressen*, *sein* en *zegen*, *kans* en *kadans*, *tulp* en *tulband*.

Waar de beteekenis ten volle overeenstemt, gaat gewoonlijk de oudere vorm verloren, bv. *alter* voor *altaar*, òf blijft in de volkstaal voortleven, bv. *adie* naast *adieu*, òf ook wel wordt alleen in dichtertaal enz. gebezigd, bv. *melodij*, *phantasij* naast *melodie*, *phantasie*. Persoonsnamen geven veel voorbeelden van verschillende vormen, door herhaalde ontleening ontstaan. Soms wordt een ontleend woord, dat een van het oorspronkelijke afwijkenden vorm vertoont, naar het oorspronkelijke gewijzigd, bv. *kersten* naast *Christen*, *kriek* naast *Griek*.

Het gebeurt ook, dat twee verwante talen op eenzelfde derde inwerken; dan worden de in beide talen correspondeerende woorden opgenomen, die in beteekenis overeenkomen en in vorm weinig verschillen Dit is het geval met het Latijn en Fransch voor onze taal. Zoo hebben wij naast elkander *vrucht* en *fruit*, *ideaal* en *ideëel*, *materiaal* en *materiëel*. Het komt ook vaak voor, dat woorden ontleend worden aan een taal, waarin zij zelf ook vreemdelingen zijn. Zoo zijn er veel Grieksche woorden door het Latijn opgenomen en hieruit tot ons gekomen, soms nog door tusschenkomst van het Fransch. Gewoonlijk geeft men aan die woorden denzelfden vorm als zij in de taal hebben, waaruit zij het laatst ontleend zijn, hoewel men den vorm in de oorspronkelijke taal weet. Een aardig voorbeeld.

In het midden der eerste eeuw onzer tijdrekening noemden de Romeinen de vrucht van den Armenischen pruim (= de abrikoos) *persicum praecox* = vroegrijpe perzik, of kortweg *praecox*. Het meervoud *praecocia* namen de Grieken over *praikokkia*, waarvan zij een enkelvoud *praikokkion* maakten. Van hier werd het in het Arabisch opgenomen als *barkok*

of *berkok*. Zij voegden het lidwoord ervoor *albarkok* en zoo namen de Spanjaarden het over als *albarcoque*, de Portugeezen als *albricoque*. Onze voorouders leerden het woord van de Portugeezen als *abricock*. Zelfs in de 17[de] eeuw was dat hier nog de gewone vorm. Later werd dit naar het Fransche meervoud *abricots* gewijzigd en ontstond hier de vorm *abrikoos*.

Wanneer zulk een ontleend woord een vreemd achtervoegsel heeft, gebeurt het vaak, dat het daarmee in beteekenis overeenkomende inheemsche suffix er nog eens achter gevoegd wordt. Zoo ontstond bij ons de uitgang *eeren*, voor de Fransche werkwoorden op *er*, vroeger als *eer* uitgesproken. Evenzoo treffen wij vreemde achtervoegsels aan bij *Gallileër*, *Farizeër*,. *Unitariër*, *Proletariër*, *Patriciër*, *Plebejer*, enz.

Er worden altijd geheele woorden ontleend, nooit buigingsuitgangen of voor- en achtervoegsels. Maar had men eenmaal een zeker aantal woorden met eenzelfden uitgang, dan maakten deze een formeele groepeering uit (vgl. bl. 83). Naar analogie vormde men dan van inheemsch taalmateriaal nieuwe woorden met den vreemden uitgang en het feit kreeg den schijn of het vreemde achtervoegsel ontleend was. Op die wijze zijn in onze taal ontstaan de basterduitgangen *ij*, *ment*, *uur*, *ier*, *es*, *eeren*, *teit*, *age*, *et*, *eel*, *el*, *ist*, *isme*, enz.

Zeldzamer is het, dat ook buigingsuitgangen worden overgenomen. Dat kan alleen plaats hebben, wanneer twee talen bijzonder veel met elkaar in aanraking komen. Dat was bv. met onze taal en de Fransche tijdens de M.E. en later nog vaak het geval, en wel zoo dat onze taal bijna haar oorspronkelijkheid verloor. Daaraan hebben wij den meervoudsuitgang *s* te danken, die bij ons veel vaker voorkomt dan in onze zustertaal, het Duitsch. In hooge mate heeft de Zigeunertaal de buigingsuit-

gangen aangenomen van de taal van het volk, in wier midden zij leefden. Dat had zoo'n invloed op de taal in zijn geheel, dat men nu zeer groote verschillen opmerkt tusschen de taal van de Zigeuners in Engeland en van die in Spanje bv.

De eene taal heeft ook invloed op het inwendige, op den zinsbouw en op de uitdrukkingen eener andere taal. Dit heeft plaats door hen, welke die andere taal als een vreemde spreken. Maar nog veel meer door vertalingen. De overeenstemmende woorden hebben niet in alle opzichten dezelfde beteekenis. Vaak zijn zij in hoofdzaak gelijk, maar in eigenaardige toepassingen, in spreekwoorden en uitdrukkingen bezigt de eene taal een groepeering, afwijkende van die der andere. Dat is de belangrijkste oorzaak van fouten in vertalingen op school. Zoo zal een Hollandsche jongen heel licht vertalen: *je connais ma leçon*, inplaats van *je sais;* of *you have right* voor *you are right*. Het Engelsche *to leap* = springen, wordt door Hollandsche leerlingen vaak opgevat als „loopen". *Een gezochte koopwaar* zal hij vertalen met *une marchandise cherchée*, in plaats van *marchandise courue*. Zoo zal een Franschman die Nederlandsch verstaat, er licht toe komen te zeggen: *hij heeft zijn ontslag gegeven*, in plaats van *ingediend*, denkende aan: *il a donné sa démission;* of *hij zette hem op zijn hoofd*, in plaats van: *hij was hoog met hem ingenomen*, in analogie met *se coiffer de q.q.*

Dergelijke dingen komen ieder oogenblik voor, zonder groote gevolgen te hebben. Iets anders is het, wanneer zij bij het vertalen van literarische of andere werken gemaakt en gedrukt worden. Dan komen zij onder het bereik van iedereen en kunnen licht nagevolgd worden ten nadeele van de zuiverheid der taal. Zoo las ik eens op dezelfde bladzijde eener krant: *klein bijgeven* voor *zoete broodjes bakken*, *een toontje lager zingen* (Duitsch *klein beigeben*);

ephooi dat liefelijk een landhuisje omgroent (Duitsch *epheu* = klimop); *het land bestellen* voor *bewerken* (Duitsch *den Acker bestellen*).

Gewoonlijk zijn dit gevolgen van plomp en haastig vertalen, en daarin spannen sommige winkeliers de kroon. De heer TACO H. DE BEER wees in *Noord en Zuid XX* afl. 2 *Wartaal in de taal* terecht er op, dat *stemgember* geen gember is voor de stem, maar een botte vertaling van 't Eng. *stemginger* = gember aan takjes of stokjes, dus niet aan schijfjes, evenals *familieschaal* een navolging is van Eng. *family scale* = schaal voor het huishouden, en *prijspotlooden price-pencils* = bekroonde potlooden; *proppenschieter* voor *kurketrekker* zal het niet begrepen Duitsche *Pfropfenzieher* zijn.

In een streek waar twee talen naast elkander gesproken worden, moet een groote verwarring in de beteekenis der woorden plaats hebben en geen der twee talen zal daar haar zuiverheid, haar karakter kunnen bewaren. Een sterk voorbeeld hiervan vinden wij in België, waar het Vlaamsch in hooge mate door Gallicismen ontsierd wordt. Uitdrukkingen als *deze kamer geeft op de straat* (= Fr. cette chambre donne sur la rue), *ijzeren weg* (= chemin de fer), *berg van barmhartigheid* (= mont de piété) komen er bij honderdtallen voor. De heer WILLEM DE VREESE heeft onlangs in zijn verdienstelijk werk *Gallicismen in het Zuidnederlandsch, proeve van taalzuivering* (ruim 700 blz.) een groote menigte daarvan aangewezen, het ontstaan ervan nagegaan en aangegeven, hoe die in zuiver Nederlandsch moeten luiden.

Iets anders is het, wanneer men in technische werken navolgingen geeft van wetenschappelijke termen, waarbij men het karakter der eigen taal bewaart: die verrijken dan de taal. Gaat men echter plompweg vertalen, dan verstompt men niet alleen

het taalgevoel bij zich zelf, maar ook bij anderen, zoodat vormingen als *melkinrichting*, *poststuk*, *betaalstuk*, *bierhalle* enz. geen aanstoot meer geven. Een *melkinrichting* doet denken aan *een inrichting waarin men melkt;* het moet echter beteekenen: een *melkwinkel*. Een *poststuk* moet zijn: een stuk dat met de post verzonden wordt. TACO H. DE BEER wijst er op, dat men een hond die per spoor of per stoomboot verzonden wordt, dan met hetzelfde recht een *spoorhond* of een *stoomboothond* zou kunnen noemen. Terecht wordt er bij herhaling op gewezen, dat men dien „stroom van ongerechtigheden in woorden, kinderen van luiheid en domheid" moet keeren en *het karakter zijner taal* bewaren. Gallicismen, Latinismen, Germanismen, Anglicismen en andere -ismen komen dan ook in onze taal vrij veel voor. Iets anders is het weer, als men in een streng *purisme* vervalt en angstvallig ieder vreemd of vreemdschijnend woord vermijdt. Dan sluit men onze taal in een streng keurslijf, waardoor haar groei en bloei belemmerd en zij bleekzuchtig zou worden.

Nagenoeg alles wat over vermenging van talen gezegd is, geldt ook voor den invloed die het eene dialect op het andere uitoefent. Grenzen twee dialecten aan elkander, dan valt moeilijk te bepalen waar taalvermenging begint. Echter wel, wanneer die dialecten op eenigen afstand van elkander gelegen zijn en door sommige eigenaardigheden scherp van elkander verschillen. Gewoonlijk heeft er ontleening van woorden plaats, zelden van klanken, daar om vroeger vermelde redenen de vreemde klanken door die van het eigen dialect vervangen worden.

De vermenging van dialecten heeft in veel sterkere mate plaats gehad dan tusschen talen. Hierbij zijn 3 perioden te onderscheiden. 1°. *Vóor er nog een algemeene taal ontstaan was.* Het een of ander ver-

haal was in een dialect ontstaan; door het overschrijven of oververtellen van menschen die een ander dialect spraken, moesten noodwendig sommige woorden en uitdrukkingen door andere vervangen worden, die zij of hun dialectgenooten beter verstonden. 2°. *Bij het ontstaan der algemeene taal.* De dichters en vertellers die hun werk voor een ruimeren kring van taalgenooten verstaanbaar wilden maken, ontleenden aan verschillende dialecten woorden die beter voor het rijm pasten, of beter hun meening weergaven, of meer bekend waren. VAN MAERLANT heeft dit zelf meer dan eens gezegd. 3°. *Na het ontstaan eener algemeene taal.* Verschillende dichters en schrijvers gingen bij het volk na, welke uitdrukkingen zij voor alles hadden, om daarvan in hun werken gebruik te maken. Natuurlijk was dat het dialect hunner woonplaats. Betreffende Vondel getuigt Brandt: „Om op elke stof en zaak de rechte spreekwijzen te vinden, onderzocht hij bij allerlei slag van menschen, wat Duitsche woorden elk omtrent zijn werk, handteering en kunst gebruikte. De landluiden vraagde hij, hoe zij spraken omtrent den landbouw, en hoe ze 't geen daartoe behoorde, noemden en uitdrukten. Omtrent den huisbouw vraagde hij op gelijke wijze de timmerlieden en metselaars; omtrent de zeevaart en 't scheepstuig de zeelieden; omtrent de schilderkunst de schilders, enz. omtrent alle ander bedrijf, wetenschappen en kunsten. Dit strekte tot opbouw der taal en om van al wat hem voorkwam, met woorden die de zake eigen waren, te spreken." — Hetzelfde geldt in meerdere of mindere mate van Starter, Coster, Brederode, Cats, Huygens e. a. Later geschiedde dit evenzoo door Van Lennep, Cremer, Justus van Maurik, Beets, W. Buning enz.

In onze taal worden als aan het Hollandsche dialect ontleend, beschouwd (wortel) *lof* naast *loof*, *jij*

en *je* naast *gij* en *ge*, dat tot de omgangstaal van Brabant enz. behoort, *rot* naast *rat*, *sop* naast *sap*, *och* naast *ach; leunen*, *steunen*, *sneuvelen*, *reus*, *neus* naast *lenen*, *stenen*, *snevelen*, *rese*, *nese*. — Van Noordhollandsche afkomst zijn bv. *kettng* naast *ketten* en *keten*, *betten* = „natmaken" naast *baden*, *baren* = „voortbrengen" naast *beren* = dragen. — Door Frankischen invloed is de lange *i* tot *ij* overgegaan, bv. *ijver*, *ijdel*, *ijlen*. — Aan het Friesch hebben wij de volgende woorden te danken: (bot) *vieren* (een afleiding van *fîr* = nl. ver); *veertien*, *veertig*, *neet*, *deerne*, *breeuwen* (= schepen dichtmaken); *schriel* naast *schraal*, *hiel*, *kiem* naast *kem* en *kaam*, *vliering* naast *vloer*, *klaver* naast *klever*, *aterling* naast *etterling*, *ladder* naast *leeder* en *leer*, *toon* naast *teen*, *flikvlooien* naast *vleien*. Door hun scherpe beginletter doen zich ook als Friezen kennen: *fnuiken*, *fniezen*, *fladderen*, *flauw*, *flab*, *fleemen*, *flets*, *flink*, *flodderen*, *fok*, *fuik* enz., benevens *tjotter* naast *kotter* en *tjalk* naast *kiel*. — Van Frieschen of Saksischen oorsprong zijn *boer* naast *buur*, *kroes* (kop) naast *kruis* (in kruisbes, kruizemunt), *poes* en *poesje* naast *puisje* (nog in „puisjes vangen"), *snoet* naast *snuit*, *toeten* naast *tuiten*, *krioelen* naast *kriewelen* en *krielen*, *zwoerd* naast *zwoord* en *zwaard*. Westvlaamsch is bv. het woord *beuk* voor „buik eener kerk", terwijl uit Brabant en Limburg doorgedrongen zijn: *geneugte* naast *genoegen*, *beuk* (boom) naast *boek* (boekweit), *petemeu* naast *moei*, *bleu* naast *bloode*, *sneu* naast *snoode* en *reukeloos* (bij Vondel) naast *roekeloos*, enz.

Een grooten invloed op de tegenwoordige taal hebben vroegere schrijvers, daar zij druk gelezen worden en velen tegenwoordig zich opzettelijk vormen naar die vroegere modellen. Die ontleening geschiedt dan opzettelijk en kan plaats hebben om van werkelijke of vermeende voordeelen der vroegere

taal gebruik te maken; òf om aan beschrijvingen, novellen en romans die in vroegeren tijd spelen, den stempel van den toenmaligen tijd te geven. Natuurlijk zal men in dit laatste geval met de ontleeningen veel verder gaan dan in 't eerste. Dit is ook een soort van taalvermenging. Evenzoo wanneer men een verloren gegane beteekenis van vroeger opnieuw gebruikt.

BILDERDIJK, die groote kenner onzer Nederlandsche taal, heeft tal van woorden uit vroegeren tijd nieuw leven trachten in te blazen. Dr. A. DE JAGER heeft in zijn verhandeling *Over den invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal* daarvan een groot aantal aangegeven, zooals uit de bijna 100 blz. blijkt die hij aan dit onderwerp besteedde.

Vele jongere schrijvers en dichters streven er naar om onze taal te verrijken met zelfgevonden uitdrukkingen en woordverbindingen, dit is hun recht; maar wanneer zij te gast gingen bij de oudere schrijvers, of het oor te luisteren legden bij het volk, zooals de heroën onzer letterkunde hebben gedaan, dan geloof ik, dat zij beter hun doel bereikten en dat zij onze taal meer van dienst waren.

HOOFDSTUK XII.

De algemeene taal.

In alle beschaafde landen vinden wij thans naast een tal van dialecten een algemeene taal, die in veel opzichten boven deze staat en waarnaar allen zich in meer of mindere mate bij hun spreken en schrijven richten, inz. wanneer zij zich wenden tot personen die niet tot hetzelfde dialect behooren. Deze algemeene taal vertegenwoordigt *de taal*, waarover in spraakkunsten en woordenboeken gewoonlijk gehandeld wordt. Zij is echter iets abstracts, niets meer dan een ideaal, een vorm die aangeeft, hoe men spreken of schrijven zal. Men zou haar kunnen vergelijken met een wetboek, waarin het rechtsgevoel eener natie vasten vorm gekregen heeft. Maar al is zulk een wetboek nog zoo nauwgezet bewerkt, er doen zich meer dan eens gevallen voor, die onvoorzien waren; of ook bevat het punten, die meer dan één uitlegging toelaten. Wie met haar toepassing belast is, dient dus een zekere mate van vrijheid daarin te hebben. Het kan ook zijn, dat sommige zaken in dat wetboek verkeerd vastgesteld zijn, hetzij reeds van den beginne af, hetzij dat zij vroeger wel, thans niet meer beantwoorden aan het heer-

schende rechtsgevoel. Dan dienen er veranderingen in de wet aangebracht te worden, meer in overeenstemming met dat rechtsgevoel.

Evenzoo is het met de algemeene taal. Ook zij is uit haar aard onveranderlijk. Zij heeft tal van dorre regels, die als zij overal stipt opgevolgd werden, het taalleven tot stilstand zouden brengen en dus dooden. Gelukkig hebben er afwijkingen plaats met meer of minder bewustheid. Soms vindt men haar regels en voorschriften te bindend, niet meer passend voor den tegenwoordigen tijd en men wijkt er van af. Deze laatste afwijkingen hebben met veel meer bewustheid plaats dan de meeste andere verschijnselen in het taalleven. Nu is dit het eigenaardige der algemeene taal, dat zij niet gecodificeerd is. Wijzigingen kunnen er voortdurend in aangebracht worden.

Het is *het gebruik*, dat den norm bepaalt. Echter niet het gebruik van iedereen; want zelfs in die streken, waar de algemeene taal zich het sterkst bevestigd heeft, bevinden wij dat de afzonderlijke personen aanzienlijk van elkander afwijken, zelfs waar zij zich moeite geven zoo zuiver mogelijk de algemeene taal te spreken. En gesteld, dat op een gegeven oogenblik alle taalgenooten precies dezelfde taal spraken, dan zouden zooals vroeger in hoofdstuk II aangetoond is, al heel spoedig nieuwe afwijkingen ontstaan. Om tot een eenheid te geraken en die dan te bewaren, volgt men het gebruik van een bepaalden beperkten kring, meestal der meer ontwikkelden en der beste schrijvers.

Men heeft dus tweeërlei norm, één voor de spreektaal, en één voor de schrijftaal. Zal nu de spreektaal van een zekeren kring van personen een vasten norm aangeven voor de algemeene taal, dan is het noodig, dat deze personen heel vaak met elkander spreken, zoodat hun spreektaal zooveel wederzijdschen invloed uitoefent, dat alle verschillen ver-

dwijnen. Om dan gelijkheid te houden, dient dit mondelinge verkeer bestendig te zijn, of na korte tusschentijden telkens vernieuwd te worden. Gewoonlijk vinden wij van een enkele stad of een enkele streek aangegeven, dat daar de algemeene taal het zuiverst gesproken wordt. Zoo noemt men meestal Hannover als de streek, waar het zuiverste Duitsch, en Tours waar het zuiverste Fransch wordt gesproken. Maar zelfs in die streken verschilt de spreektaal der verschillende klassen der bevolking vrij veel, zoodat alleen de taal der meer ontwikkelden of der meer beschaafden tot model kan dienen. Voor Nederland kan bijna overal de taal der meerbeschaafden als norm gelden, daar deze overal hun best doen een taal te spreken, vrij van alle dialect-eigenaardigheden. Dit wordt in de hand gewerkt doordat de groote centra der bevolking op geringen afstand van elkander zijn, en door het veelvuldig verkeer waarin die personen met elkander staan, inzonderheid door de hoogere inrichtingen van onderwijs en het vereenigingsleven. Als *norm* geldt de spreektaal der meer ontwikkelden bezuiden het Y. Volgens BILDERDIJK en JOHAN WINKLER komt het dialect van het Maashollandsch de algemeene taal het meest nabij.

In Duitschland bestaan zeer veel dialecten die nogal uiteenloopen. Ook de meer ontwikkelden wonen en leven te ver uit elkander, om door hun mondeling verkeer alle eigenaardigheden hunner spreektaal te doen verdwijnen en zoo tot een norm te geraken. Dit is wel het geval met de tooneelspelers. Deze komen vaak met elkander in aanraking, gaan vaak van de eene groep tot de andere over en dienen uit den aard der zaak zooveel mogelijk een gelijke uitspraak te hebben. Hierdoor wordt het verstaan vergemakkelijkt. Daarbij komt, dat dialecttaal vaak dient om sommige karakters beter te typeeren. Waar

dit nu niet noodig is, of liever, waar dit schadelijk zou werken, zooals in het ernstige drama, moeten alle dialecteigenaardigheden zooveel mogelijk ter zijde gelaten worden. Nu kwamen verschillende dialecten met elkander in botsing, hier gaf de een toe, daar de ander, om tot een eenheid te komen.

De grootst mogelijke duidelijkheid stond hierbij op den voorgrond; men koos dus die vormen, welke door den grootsten kring van toehoorders verstaan werden. Daarbij waren woorden en letters, die in de omgangstaal bijna toonloos of geheel verdwenen waren; deze gaf men meer toon en sprak ze meer duidelijk uit. Hierbij komt dat zij vaak de geschreven taal raadpleegden, waar de gesproken taal te veel afwijkingen vertoonde. Het doel, door een zoo groot mogelijken kring van toehoorders verstaan te worden, werd hierdoor volkomen bereikt. Maar dit was ook oorzaak, dat zij nooit tot model voor de omgangstaal kan dienen; want wie in het gewone leven zoo gearticuleerd spreekt, krijgt gauw den naam van *gemaakt* of *gekunsteld*. De tooneeltaal in Duitschland bewerkte dus een vasten norm, waarnaar de omgangstaal der hoogere klassen zich in meer of mindere mate richt. In hoofdzaak beperkt zij zich tot den klank, daar de keuze der woorden, de constructie enz. niet van hen afhangt: zij krijgen die toch kant en klaar van de dichters en schrijvers.

Zooals wij boven zeiden, kan de taal der wel ontwikkelden in Nederland als norm gelden. Deze overeenstemming is niet in allen deele volkomen. Behalve dat er verschil bestaat in de taal naar de plaats waar men ze hoort, bv. in de kerk, op de school, in het leger of in 't café, is zij ook telkens anders getint naar het dialect eener streek. Immers dialect en algemeene taal komen telkens met elkander in aanraking en oefenen daardoor invloed op elkander uit. Die van de algemeene taal is wel 't grootst,

maar het dialect heeft toch meer invloed, dan men gewoonlijk aanneemt.

Het andere middel, waardoor een algemeene taal verkregen wordt, is de schrijftaal. Deze biedt zeer groote voordeelen aan. Vooreerst kan zij meer verbreid worden, zij is niet gebonden aan de sprekers zelf en kan dus in grooteren kring haar invloed doen gelden. Dan kan zij ook onveranderd overgeleverd worden aan volgende geslachten. Verder kan zij gemakkelijk door anderen als model aangenomen worden, daar men hiervoor geen nieuw orgaangevoel aan te leeren heeft, zooals wel noodig is om zich een andere uitspraak eigen te maken. Daarentegen is het een nadeel, dat afwijkingen in de uitspraak aan haar niet getoetst kunnen worden. Zij heeft dus meer invloed op het taalmateriaal dan op den taalklank. Wanneer een Groninger boer bv. iederen dag het Handelsblad geregeld leest, dat hardop aan zijn familie voorleest, dan zal de afwezigheid van Groninger dialect van zeer grooten invloed zijn op de taal van zijn kinderen en wellicht ook op die van hem zelf. Maar hij zal waarschijnlijk de meeste woorden uitspreken als die van zijn dialect, dus de klanken niet veranderen.

Het is mogelijk in de schrijftaal een groote mate van eenheid te brengen, door zich te houden aan het gebruik van zekere spraakkunsten en woordenboeken, of sommige schrijvers in allen deele te volgen en geen andere autoriteit te erkennen. Dit is bv. het geval geweest met de Humanisten. Deze wilden zich in hun Latijn geheel richten naar Cicero. Geen andere woorden en uitdrukkingen wilden zij gebruiken, dan die hij gebezigd had; geen woord wilden zij een andere beteekenis geven, dan Cicero daaraan toegekend had. Daarvoor was noodig, dat zij zich uitstekend met Cicero vertrouwd gemaakt hadden, zijn werken door en door kenden. De schaduwzijde bleek

weldra. Voor een menigte begrippen en gedachten van hun tijd konden zij geen passende uitdrukking vinden bij Cicero. Zij moesten hun toevlucht nemen tot omschrijvingen en verdraaiïngen, en konden toch niet duidelijk uitdrukken wat zij te zeggen hadden. Daarbij verloren zij hun individualiteit. Terwijl zij onberispelijk Ciceroniaansch Latijn schreven, pleegden zij literarischen zelfmoord. In plaats dus van het Middeneeuwsch Latijn van een menigte fouten (in hun oog) te zuiveren, brachten zij het den doodsteek toe. Het nieuwere Latijn, dat zich geregeld ontwikkeld had tot de moderne Romaansche talen, als Fransch, Spaansch, Italiaansch enz. had wel de middelen, dat men daarin zijn gedachten klaar en duidelijk kon uitdrukken. Evenzoo was dit het geval met de landstalen van Nederland, Duitschland enz. De meeste schrijvers verkozen daarom deze talen tot voertuig hunner gedachten en draaiden het gezuiverde Latijn den rug toe.

Dit is een leerzaam voorbeeld voor hen, die zich in hun taal te angstvallig willen richten naar sommige schrijvers en alle afwijkingen daarvan verkeerd noemen. Zal een schrijftaal practisch zijn en blijven, dan moet zij evenals de dialecten met de tijden veranderen. Zij kan berusten op het gebruik van één of meer schrijvers, maar zij mag zich niet blindelings daaraan binden. Waar de juiste woorden en uitdrukkingen voor begrippen en gedachten ontbreken, moeten die uit de spreektaal aangevuld worden. Verder moet een schrijver niet steeds het model voor oogen houden, maar onbewust en even vrij van zijn schrijftaal gebruik maken als van zijn spreektaal. Dan alleen kan hij zich zelf geven. Hij moet dus op zijn eigen taalgevoel vertrouwen, kan tusschenbeide scheppend optreden en zoo een werkzaam aandeel in het taalleven hebben. Het taalgebruik zijner tijdgenooten moet naast de oude modellen

hem tot richtsnoer zijn. Doordat de schrijftaal zich van de andere modellen meer vrijmaakt, moet de eenheid voor een deel weer verloren gaan; immers de verschillende personen veroorloven zich niet dezelfde afwijkingen. Zij behoeft daarbij nog niet zoo in dialecten verdeeld te geraken, als dit met de gesproken taal onvermijdelijk het geval is. De klankwijziging, een der hoofdfactoren bij het ontstaan der dialecten, blijft buiten rekening. Buiging, woordvorming, beteekenis der woorden en syntaxis veranderen langzaam, maar veel minder dan bij de gesproken taal. Ook zijn deze veranderingen meer gelijkmatig, omdat 1°. vele daarvan op klankwijziging berusten en deze hier wegvalt; 2°. die veranderingen zich gemakkelijk over het taalgebied kunnen verbreiden, zoolang het literarisch een geheel vormt; 3°. kleinere afwijkingen gemakkelijk teruggedrongen worden; 4°. de oude modellen telkens en telkens weer gelezen worden en men daaraan regels ontleent, die vrij algemeen gevolgd worden.

Gewoonlijk voldoet die schrijftaal het beste aan de eischen der nieuwere beschaving en ideeën, waarbij men zich in zinsbouw en buiging zooveel mogelijk aan de oude modellen houdt; daarentegen in het scheppen van nieuwe woorden en het hechten van nieuwe beteekenissen aan reeds bestaande woorden, een zekere vrijheid bewaart.

De talen der beschaafde landen zijn zoowel spreek- als schrijftalen, die ieder hun eigen norm hebben. De vraag is nu, hoe kunnen deze twee in overeenstemming met elkander gebracht en gehouden worden. De spreektaal, zooals wij vroeger gezien hebben, ondergaat vrij groote klankwijzigingen, waarvan de schrijftaal niets weet. Hoe grooter deze wijzigingen zijn en hoe meer constant de schrijftaal is, des te minder zal deze een afbeelding van gene zijn. Juist door de spelling van zekeren tijd angstvallig vast

te houden, kan ten slotte een toestand geboren worden, dat de spreektaal en de schrijftaal bijna geheel los van elkander zijn, zooals thans met het Engelsch het geval is. Tot welke moeilijkheden dit aanleiding geeft, weet ieder die Engelsch spreekt en schrijft. Uit de schrijfwijze is de uitspraak in geen enkel opzicht af te leiden. Om dit kwaad te vermijden, hebben de meeste talen van tijd tot tijd hun spelling gewijzigd en zoo de schrijftaal meer in overeenstemming met de gesproken taal gebracht.

Verder moet niet uit het oog verloren worden, dat er tusschen schrijf- en spreektaal ook een groot verschil in stijl bestaat, dat nooit verdwijnen zal. In de eerste blijft men zinsbouw, woorden en woordverbindingen handhaven, die in de spreektaal in onbruik zijn geraakt, terwijl in de tweede veel nieuws opgang maakt, dat de eerste geregeld terugwijst. Volkomen overeenstemming tusschen beider normen kan er alzoo nooit wezen. Behalve de twee genoemde redenen, bestaat er nog meer gevaar, dat zij voortdurend verder uit elkander gaan. De personen naar welke men zich richt, zijn voor beide niet geheel dezelfde. Daarbij komt voor de geschreven taal telkens weer de invloed der vroegere schrijvers, terwijl op de gesproken taal alleen de levende personen invloed hebben. Om groote verschillen tusschen spreek- en schrijftaal te voorkomen of te verminderen, moet er van tijd tot tijd een soort van vergelijk tusschen beide getroffen worden, waarbij elk wat toegeeft.

In Nederland is het verschil tusschen spreek- en schrijftaal veel grooter dan in Frankrijk of Duitschland. Dit komt, omdat onze schrijftaal voortgekomen is uit een versmelting van Vlaamsch, Brabantsch en Zuidhollandsch, terwijl de spreektaal nagenoeg geheel berust op het Hollandsche dialect, zooals dat in de 16de en 17de eeuw door de gegoede burgerklasse in Den Haag en Amsterdam gesproken werd.

Bijna overal waar een algemeene taal bestaat, vertoonen de talen der afzonderlijke personen allerhande schakeeringen. Tusschen die welke den algemeenen taalnorm zeer nabij komen en die welke de verschillende dialecten het zuiverst weergeven, heeft men tal van overgangen. Daarbij komt, dat de meeste personen meer dan één taal spreken, waarvan de een den norm, de ander het dialect meer nadert. Deze is in de jeugd het eerst geleerd, is de *natuurlijke* taal; de ander is later door meer of minder kunst aangeleerd; we zullen haar de *kunsttaal* noemen. Soms komt het voor, dat iemand reeds in zijn vroege jeugd twee talen naast elkander leert, bv. een voor het gezin zelf en een den norm nader staande taal voor het verkeer naar buiten. Ook gebeurt het wel, dat iemand door bijzondere omstandigheden, op lateren leeftijd een ander dialect aanleert, dat dichter bij den norm staat, en zich daarvan bedient.

Het verschil tusschen *kunsttaal* en *natuurlijke* taal is niet altijd even groot. Soms schijnt zij in niets meer te bestaan, dan in een meer zorgvuldige en een meer slordige uitspraak; in dit geval heeft men weer gemakkelijk overgangen daartusschen. Het kan echter ook zijn, dat het verschil zeer groot is. Dit verschil hangt niet af van den afstand die er bestaat tusschen dialect en algemeenen taalnorm; hoever de natuurlijke taal van den taalnorm afstaat en hoe nabij de kunsttaal dezen norm nadert, geven dit verschil aan. Er zijn natuurlijk ook personen, die slechts één taal spreken, bv. de beschaafden wier natuurlijke taal reeds zoo dicht bij den taalnorm staat, dat zij het niet meer noodig oordeelen, er een kunsttaal op na te houden. Ook zij die tot de onontwikkeldsten behooren, kunnen aan hun natuurlijke taal genoeg hebben, wanneer zij nl. alleen met hun dialectgenooten omgaan.

Hoe verder iemands natuurlijke taal van den taalnorm afstaat, des te meer zal hij de algemeene taal als iets vreemds beschouwen en des te meer moeite zal hij aanwenden om haar aan te leeren. Het gevolg ervan is, dat de algemeene taal zuiverder geleerd en inzonderheid geschreven wordt, dan in die streken waar het dialect de algemeene taal meer nadert. Zoo komt het, dat in ons land de kinderen in Friesland, Groningen enz. gemakkelijker het algemeene Nederlandsch zonder fouten leeren schrijven dan in Zuid-Holland bv. Zoo is de kunsttaal van veel Scheveningers veel dichter bij den norm van de algemeene Nederlandsche taal dan de kunsttaal der lagere volksklasse in Den Haag.

In alle beschaafde landen is de norm der algemeene schrijftaal minder veranderlijk, meer gelijk dan die der algemeene spreektaal. Ook zullen de personen in hun schrijven dien norm veel meer naderen dan in hun spreken. Dat ligt in den aard der zaak. Immers in de schrijftaal vallen alle fijne verschillen van de uitspraak weg. Verder is het veel gemakkelijker een bepaalde schrijfwijze aan te leeren dan een bepaalde wijze van spreken. Eenheid in de geschreven taal is gemakkelijker te bereiken dan in de gesproken taal. Zoo zal het altijd wel geweest zijn. In de Middeleeuwen zal de gesproken taal wel grootere verschillen vertoond hebben, dan nu uit de geschreven letterkunde dier dagen na te gaan is.

De natuurlijke talen, door verschillende personen gesproken, verhouden zich telkens anders tot den taalnorm. Aan den eenen kant ontwikkelen de dialecten zich voortdurend, waardoor zij meer en meer van de algemeene taal afwijken. Aan den anderen kant streeft men er telkens naar, zijn kunsttaal meer in overeenstemming met den taalnorm te brengen, waardoor weer meer toenadering ontstaat. Deze twee tegenstroomingen werken voortdurend, en het hangt

van allerhande omstandigheden af, welke het krachtigste is. Bij verschillende personen natuurlijk weer in verschillende mate. Men moet echter niet gelooven, dat nu eens de een, dan weer de andere werkt. Dat zou een verkeerde voorstelling der feiten zijn.

Thuis en in de allernaaste omgeving leert men eerst zijn natuurlijke taal. Dan volgt het schoolleven. Daar leert men gelijktijdig met de schrijftaal in eigenlijken zin, een kunsttaal die de schrijftaal tamelijk nabij komt. Men kan ook een kunsttaal leeren, doordat men in een andere omgeving komt, wier natuurlijke taal nader bij den norm staat, of doordat men met personen uit zulk een andere omgeving drukken omgang krijgt. In dit geval behoeft men niet eens lezen en schrijven te leeren. Eerst is men ten opzichte der kunsttaal passief, d. w. z. men went er aan, haar te verstaan. Later gaat men haar zelf toepassen. Dit is in den beginne altijd onvolkomen. Wanneer men woorden of uitdrukkingen te kort komt, voor het uitdrukken zijner gedachten, dan zal men altijd zijn toevlucht nemen tot de natuurlijke taal en daaruit aanvullen. Evenzoo met de klanken. Weet men niet nauwkeurig, hoe men een klank moet voortbrengen, dan gaat men in analogie met de natuurlijke taal te werk. Langzamerhand kan men die kunsttaal zich beter eigen maken; maar geheel vrij van fouten wordt die bij sommige personen nooit. Vandaar dat ieders kunsttaal een menging is van zijn natuurlijke taal en van het ideaal dat hij nastreeft. De natuurlijke taal heeft dus grooten invloed op iemands kunsttaal. Maar ook omgekeerd. De natuurlijke taal ontleent aan de kunsttaal dikwijls woorden, vooral voor die begrippen, welke men door middel der kunsttaal verkregen heeft. Soms bezigt men die woorden onveranderd, soms wijzigt men ze in overeenstemming met de natuurlijke taal. Ook buigingsvormen en van tijd tot tijd een anderen

zinsbouw neemt de natuurlijke taal over. Misschien is er geen enkel dialect, dat op die wijze niet den invloed der algemeene taal ondervonden heeft.

Veel personen die een natuurlijke taal en een kunsttaal naast elkander spreken, komen er toe, deze laatste meer en meer aan te wenden. Eerst in het verkeer met vreemden die tot een ander sterk afwijkend dialect behooren. Daar is het werkelijk noodig. Dit verkeer is echter meestal schriftelijk; daarvoor is dus een kunstschrijftaal meer noodig, dan een kunstspreektaal. Dan in het verkeer met personen uit zijn naaste omgeving, wanneer daarbij vreemden zich bevinden, met wie men rekening te houden heeft. — Nadat de algemeene schrijftaal eerst alleen in de literatuur en in officiëele stukken gebruikt werd, komt men er later toe, deze voor alle schriftelijke mededeelingen en aanteekeningen toe te passen. Dit is gemakkelijker, omdat men volgens de schrijftaal heeft leeren lezen en schrijven. Het beeld van het geschreven woord helpt hier mede. Te schrijven overeenkomstig de natuurlijke taal zou meer moeite kosten. — Verder wordt de kunsttaal dan gebezigd in redevoeringen, preeken, bij het onderwijs enz. omdat deze zich zoo nauw aan het geschrevene aansluiten.

Nadat op die wijzen de kunsttaal een uitgebreide toepassing gevonden heeft, komt een deel van het volk, dat sterk den invloed van de literatuur, de school, enz. ondervindt, er toe, haar ook aan te wenden in het huiselijk verkeer. Zoo wordt de kunsttaal de omgangstaal der meer beschaafden. Maar nu ook komt de tijd, dat het dialect voor minder beschaafd geldt, en men het lager gaat schatten dan de kunsttaal. Echter niet overal tegelijk. Er zijn nog streken in ons land, waar ook de beschaafden uit eenzelfde dialectstreek zich gaarne in hun dialect uitdrukken, wanneer zij onder elkander zijn. Even

zoo is het in andere taalgebieden. In Zwitserland en in Oostenrijk bv. hoort men ook de hoogstbeschaafden onder elkander hun Zwitsersch of Weener Duitsch spreken. Zelfs in openbare redevoeringen wordt het gebruikt.

Uit het vorenstaande blijkt duidelijk, dat de kunsttaal *langzamerhand tot den rang van beschaafde taal geklommen is* en dat niet van den beginne af reeds de kunsttaal hooger geschat werd dan de natuurlijke taal. De behoefte en niet het streven door meer beschaving van de groote massa van het volk zich af te zonderen, is de oorzaak geweest van het ontstaan of het aanleeren eener algemeene taal.

Het opgroeiend geslacht leert de taal van zijn omgeving. In kringen nu, waar de algemeene taal het meest gebruikt wordt, leeren de kinderen deze als hun natuurlijke taal; of wel, hun natuurlijke taal staat veel dichter bij de algemeene taal dan die van anderen. Wanneer zij op hun beurt dan weer behoefte gevoelen aan een kunsttaal, zal deze door een volgend geslacht als de natuurlijke aangeleerd worden. Zoo kan het zijn, dat de taal die A. bezigt, de algemeene taal meer nadert dan die welke B. gebruikt en toch kan de taal van A. zijn natuurlijke taal en die van B. een kunstmatige taal wezen.

In het voorgaande is rekening gehouden met het feit, dat er een algemeene taal bestaat. Nu dient nog nagegaan te worden, *waarom*, *wanneer*, en *op welke wijze* die ontstaan is.

Zeker schijnt het te zijn, dat er een tijd was, waarin men alleen dialecten had, die evenveel gebruikt werden, zoowel bij het spreken als bij het schrijven. Toen de dialecten zoover uit elkander gegaan waren, dat personen van het eene dialect die van een verafgelegen dialect niet konden verstaan, en er toch door een druk direct verkeer behoefte aan bestond, toen eerst kon er sprake zijn

van het vormen of liever van het ontstaan eener algemeene taal. Zoolang het verkeer beperkt bleef tot personen van hetzelfde dialect of tot die van het aangrenzende, kende men die behoefte niet. Men verstond elkander en dat was voldoende. Voor het Nederlandsch, Duitsch en Fransch bv. kan het ontstaan dier algemeene taal op zijn vroegst het begin der 12de eeuw geweest zijn. Had men mededeelingen te doen aan personen die hetzelfde dialect niet verstonden, dan bediende men zich van het Middeneeuwsch Latijn, dat toen met recht een wereldtaal genoemd kon worden. In geheel Europa werd het verstaan. Mocht in een of ander dialect een gedicht, vertelling, fabel of eenig ander literarisch stuk ontstaan zijn, dan werd dat behalve in het eigen dialect ook in de aangrenzende verstaan. Die verschilden niet zooveel. Bij het oververtellen of overschrijven in andere dialecten werd wel een weinig veranderd, wat niet ten volle verstaan werd, doch die veranderingen waren luttel, en altijd ging het van het eene dialect in het aangrenzende over. Wanneer dus gedichten en vertellingen over een geheel taalgebied of nog verder verbreid werden, dan geschiedde dat altijd indirect.

Anders werd dit in de 12de eeuw en het laatst der 11de eeuw. Die tijd kenmerkte zich door een groote opgewektheid, een levendig druk verkeer, een gevolg der kruistochten. Handel en nijverheid bloeiden, de poorters begonnen zich te voelen, de riddertijd brak aan en daarmee ook de tijd der minnezangers, troubadours enz. Deze reisden met hun literarische producten naar verschillende kasteelen, droegen die daar voor en moesten wel degelijk rekening houden met het andere dialect, dat er soms gesproken werd. Waarschijnlijk bleef dat reizen aanvankelijk tot een betrekkelijk kleinen kring beperkt. In de 12de en 13de eeuw verschenen zij echter aan de hoven der

kunstlievende vorsten, vertoefden daar soms in vrij grooten getale tegelijk, dichterlijke wedstrijden werden er gehouden enz. Personen van verafgelegen dialecten kwamen in direct verkeer. Nu had men behoefte elkander ten volle te verstaan. Daartoe koos men die woorden en uitdrukkingen, welke het meest gebezigd en dus het best verstaan werden. Dat was in de Nederlanden vooral het Vlaamsch.

Brugge en Gent waren toen machtige handelssteden, hun kooplieden stonden in direct verkeer met geheel Duitschland; zij togen overal heen. Evenzoo was het met de machtige gilden van het bloeiende Vlaanderen (en later Brabant). Van alle kanten stroomden gezellen daarheen, om in hun leerjaren onder toezicht dier beroemde meesters te zijn. Was het wonder, dat het Vlaamsch bijna overal verstaan werd. Het bezigen van Vlaamsche uitdrukkingen gold toen ook door geheel Duitschland als een blijk van voornaamheid.

Die bloeiende handel en nijverheid deed de behoefte aan meer kennis bij de bevolking ontstaan, er verrezen scholen naast het gewone kerkelijk onderwijs. De kunst van lezen en schrijven werd meer algemeen. De klerken lazen niet alleen het Vlaamsch, maar ook vele andere boeken, waardoor zij met velerlei zaken bekend werden. Hiervan maakten zij gebruik in hun eigen werken en bezigden dan vaak woorden, aan die boeken in andere dialecten ontleend. Zoo verklaart JACOB VAN MAERLANT (1230—1300) uitdrukkelijk in zijn *Leven van St. Franciscus* (v. 129—134):

Lesen sire in somich woort
Dat in haer lant es ongehoort,
Men moet om de rime souken
Misselike tonghe in bouken:
Duutsch, *Brabantsch*, *Vlaemsch*, *Zeeuwsch*,
Walsch, *Latijn*, *Griex* ende *Hebreeusch*.

Met dit *Duutsch* zal hij wel Hollandsch meenen. Hij was immers geruimen tijd koster van Maerlant, een plaatsje bij Den Briel.

Verder wijdden zij hun zorgen aan een meer gelijke spelling. Veelal namen zij de woorden onveranderd over, maar langzamerhand gingen zij de meeste woorden op dezelfde wijze spellen. Woorden uit het Latijn en Fransch gingen zij „verduitschen", in de volkstaal navormen. Het streven naar een algemeene schrijftaal is duidelijk. JAN VAN BOENDALE, uit Antwerpen, verklaart in zijn *Der Leken Spiegel* (geschreven tusschen 1325 en 1330), dat om een goed dichter te zijn:

Hi moet een *gramarijn* wesen
Ende te minsten connen sine parten.

Verder moest hij

Te rechte voeghen die woorde
Elc na sinen scoonsten accoorde,
Te rechte scriven ende *spellen.*

Zooals wij van deze twee uitdrukkelijk vermeld vinden, zullen de andere dichters ook wel gehandeld hebben. De kanselarijtaal voegde zich ook al vroeg naar die algemeene schrijftaal. In 1287 beval Floris V, onder invloed van Jacob van Maerlant, met wien hij persoonlijk bekend was, dat voortaan de zich vormende Nederlandsche schrijftaal uitsluitend door de kanselarij gebruikt zou worden. Voor Brabant vinden wij dit opgegeven in 1297.

Uit een vergelijking der gedichten en prozastukken uit dien tijd blijkt vaak een anderen zinsbouw, wel een bewijs dat natuurlijke taal en kunsttaal reeds uit elkander gegaan waren. Toch berustte die kunsttaal voor 't grootste gedeelte op de natuurlijke taal.

Nu waren de meeste middelnederlandsche schrijvers uit Vlaanderen en Brabant. Vandaar dat hun werken zooveel overeenkomst in taal vertoonen. Een algemeene schrijftaal *naast* of *tegenover* de spreektaal was er echter nog niet. *Zij vormde zich eerst langzamerhand.*

In de 14de eeuw kwamen er meer Hollandsche schrijvers, zooals Augustijnken van Dordt, Willem van Hildegaersberch, Dirc Potter uit 's-Gravenhage. Deze volgden in hoofdzaak de schrijfwijze der vroegere dichters, dat was hun gemakkelijker dan zelf een schrijfwijze voor hun taal te zoeken. Daarbij waren zij meer zeker, dat zij in vrij grooten kring verstaan werden. Menig woord uit hun natuurlijke taal voegden zij daarbij. Zoo kwam de schrijftaal meer en meer naast de natuurlijke spreektaal te staan.

Zal er in een of ander taalgebied een dringende behoefte bestaan aan een algemeene taal, dan moet het verkeer tusschen de van elkander afgelegen dialecten sterk ontwikkeld zijn, dan moeten er reeds levendige betrekkingen bestaan op het gebied van den handel, de politiek of de literatuur. Van de sterkte dezer betrekkingen en van de uitgestrektheid van het verkeer hangt het ook voor een goed deel af, hoe groot het gebied is, waarover die algemeene taal zich zal uitstrekken. De grenzen van dit gebied vallen niet altijd samen met die welke men het doelmatigste zou achten, als men alleen maar let op de verhouding der dialecten tot elkander. Als in twee verschillende taalgebieden de verschillen tusschen de dialecten ongeveer even groot zijn, dan kan het toch wezen, dat zich in het eene gebied één algemeene taal, in het andere twee of drie ontwikkelen. Zoo hebben de Duitsche dialecten die er tusschen de Oostzee en de Alpen gevonden worden, onderling grootere verschillen, dan er tusschen het Poolsch en het Czechisch, of het Servisch en het Bulgaarsch,

ja zelfs, tusschen het Poolsch en het Servisch bestaan. Twee taalgebieden met zeer na verwante dialecten kunnen door de algemeene talen die daarin aangenomen worden, naar twee verschillende richtingen uiteengaan, terwijl twee andere met sterk afwijkende dialecten dezelfde algemeene taal aannemen.

In ons land was er in de 16de eeuw veel kans, dat zich drie algemeene schrijftalen: het Vlaamsch, het Hollandsch en het Brabantsch, en misschien wel meer zouden vormen in plaats van één. Tijdens het Beiersche huis (1350—1433) was hier te lande veel Beiersch geschreven. Hierop volgde het Bourgondische huis, waardoor het Fransch zeer veel invloed kreeg: het was de kanselarijtaal geworden. Het gevolg hiervan was niet alleen, dat er veel vreemde woorden in gebruik kwamen, maar ook zinsbouw en syntaxis veranderden; omtrent de geslachten en de buigingsuitgangen begon de grootste verwarring te heerschen. Om hieraan een einde te maken, stonden verschillende taalkundigen op, die regels voor de spelling en buiging der schrijftaal gaven. Deze trachtten elk hun eigen dialect bij de anderen ingang te doen vinden. Door den strijd tegen Spanje sloten de Noord-Nederlanders zich nauwer aaneen. In 1581 gaf PONTUS DE HEUITER zijn *Nederduitse Orthographie* te Antwerpen uit, waarin hij verklaarde, dat hij zijn Nederlandsch gevormd had naar het Brabantsch, Vlaamsch, Hollandsch, Geldersch en Cleefsch, en daar meer dan 25 jaar aan gewerkt had. Zijn schrijfwijze werd door de meesten gevolgd, vooral in Vlaanderen en Brabant. Vele van de ontwikkelde Vlamingen en Brabanders vluchtten naar Amsterdam, vereenigden zich daar in de rederijkerskamer „*In Liefd' bloeyende*" en hadden een opgewekt literarisch leven. Dit duurde geruimen tijd voort. Zij stelden regels en spraakkunsten op, waarnaar zij zich bij hun schrijven zouden richten. Daarbij waren de voornaamste letter-

kundigen in die dagen Vlamingen en Brabanders, bv. Vondel, Heins, Zevecote; of zij hadden Vlaamsch bloed in de aderen, bv. Van Baerle, Huygens, De Decker, Brandt. Die eenheid werd nog meer in de hand gewerkt door de *psalmberijming* van Dathenus, welke tot 1773 in de Hervormde kerk in gebruik bleef; en door de *Statenbijbel*, waarvan twee vertalers Baudartius en Wallaeus ook Vlamingen waren.

Dat werkelijk alleen de behoefte een algemeene taal doet ontstaan, blijkt ook uit het volgende. Wanneer in een groot gebied eenmaal één algemeene schrijftaal bestaat, is het moeilijk, misschien wel onmogelijk, voor een deel ervan een bijzondere schrijftaal te vormen. Men kan er nu bv. niet meer aan denken een afzonderlijke Geldersche taal ingang te doen vinden, evenmin als een voor Provence of Neder-Duitschland. Zoo lijden de pogingen om voor Noorwegen een afzonderlijke Noorsche literatuur te scheppen, schipbreuk, omdat de Deensche taal daar de algemeene schrijf- en beschaafde omgangstaal is. Omgekeerd is het ook niet gemakkelijk, één algemeene taal over een groot gebied te verbreiden, wanneer de verschillende deelen reeds een afzonderlijke algemeene taal hebben. Dan bestaat er geen behoefte aan. Het streven der Panslavisten naar een algemeene Slavische taal blijft daarom zonder gevolg. Evenzoo werkt ook een vreemde taal die algemeen in gebruik is voor het literaire en het officiëele verkeer, belemmerend op de vorming eener nationale algemeene taal. Het streven een afzonderlijke Vlaamsche schrijftaal te scheppen, had weinig gevolg, omdat het Fransch aan den eenen kant te vasten voet gekregen heeft en aan den anderen kant het Nederlandsch in de behoefte geheel kan voorzien.

Wij hebben vroeger gezien, dat een levendig direct verkeer voorwaarde is voor het ontstaan eener algemeene taal. Zoolang het literarisch verkeer ging van

dialect tot dialect, kon de vorm der stukken telkens zoo gewijzigd worden, dat ze zelfs in de meest afwijkende dialecten verstaan werden, wat in den oorspronkelijken vorm niet het geval zou geweest zijn. Geheel anders werd dit na de uitvinding der boekdrukkunst in de 15de eeuw. Hierdoor werd het mogelijk een werk in den vorm, dien schrijver of drukker eraan gegeven had, onveranderd overal heen te verspreiden. De vorming eener algemeene schrijftaal werd daardoor sterk in de hand gewerkt; waar zij niet bestond, moest zij ontstaan; waar zij wel bestond kwam zij meer en meer in gebruik en werd ook in de andere streken van het taalgebied ingevoerd. Immers zullen de voordeelen der drukkunst groot zijn, dan moet een druk als het kan, voor het geheele taalgebied voldoende zijn en daarvoor is noodig, dat de gevolgde schrijfwijze overal verstaan wordt. Met de invoering der drukkunst wordt dus de behoefte naar één algemeene taal grooter, terwijl de middelen om hieraan te gemoet te komen, gemakkelijker zijn.

De behoefte alleen is echter niet voldoende een algemeene taal te vormen. Ook kan men er niet willekeurig een verzinnen. Dat is bij herhaling gebleken aan de zoogenaamde wereldtalen, zooals Volapük, uitgedacht om te dienen tot universeel verkeersmiddel.

Overal dient een reeds bestaand dialect tot grondslag. Ook kan men niet afspreken, dit of dat dialect tot algemeene schrijftaal te verheffen, omdat het zich er zoo goed toe leent. Neen, een of ander dialect moest een zeker overwicht hebben op de andere door welvaart, handel, staatkunde, literatuur enz. Door verschillende omstandigheden werd die invloed grooter en eerst later kon het doel ontstaan, dit overheerschende dialect tot algemeene taal te verheffen. Hiermede waren eeuwen gemoeid. Voor ons land kunnen wij vaststellen, dat het eerste ontstaan

der algemeene taal valt in de 12de eeuw en in den loop der 17de eeuw was zij pas voor goed tot stand gekomen, daar toen de Nederlandsche taal ook in Groningen en Friesland als schrijftaal gebezigd werd. In Holland, Zeeland en Utrecht was zij reeds lang ingeburgerd.

Voor er in eenig opzicht sprake kan zijn van het ontstaan eener algemeene taal, moesten er reeds veel personen door de omstandigheden genoopt zijn, zich met een of meer vreemde dialecten vertrouwd te maken, zoodat zij ze gemakkelijk verstaan of ook wel zelf gebruiken kunnen. Dit kan het gevolg zijn van verhuizing naar een andere streek, of omdat men zich veel bezig gehouden heeft met hetgeen in een ander dialect geschreven is.

Hierbij doen zich verschillende gevallen voor. Iemand uit dialect A. leert het dialect B., een ander uit dialect C. leert het dialect D., terwijl omgekeerd iemand uit B of D het dialect A. of C. leert. Zoolang dit aan weerskanten ongeveer gelijk staat, is er van vooruitgang geen sprake. Bestaat er echter aanleiding om het eene dialect meer te leeren dan het andere en geldt dit voor de personen uit de andere dialecten evenzeer, dan is dit tot algemeene taal voorbestemd. Zijn overwicht blijkt het eerst uit het verkeer van personen uit dit dialect met die van een ander, omdat het door deze gemakkelijker en vaker geleerd wordt, dan hun dialect door eerstgenoemden, terwijl de overige dialecten ongeveer tegen elkander opwegen. Een beslissende stap vooruit is het, wanneer zulk een dialect als verkeerstaal gebezigd wordt door personen van verschillend dialect. Dit is een natuurlijk gevolg hiervan, dat verscheidene personen het kennen en het is dan gemakkelijker, één vreemd dialect aan te leeren dan drie of vier andere. Het meest komt dat uit, wanneer men zich wendt tot hen die dit dialect van nature spre-

ken en tot het overige volk, wat bij letterkundig verkeer het geval is; is er een staatkundige eenheid, dan ook op staatkundig gebied. Wanneer men zich van de doelmatigheid van zulk een dialect voor het verdere verkeer bewust is, dan pas begint de opzettelijke ontwikkeling der algemeene taal.

Nu meene men niet, dat de algemeene taal en het dialect waaruit zij voortgekomen is, geheel aan elkander gelijk zijn. Verre van dat. Juist door het meerdere gebruik dier algemeene taal vermeerderde de woordenschat, wijzigde zich vaak de beteekenis der woorden, werden andere zinswendingen aangenomen enz. Verder had het dialect zijn natuurlijke ontwikkeling, evenals alle andere dialecten, terwijl de algemeene taal meer conservatief van aard is door den invloed der vroegere schrijvers. Maar toch zal het oorspronkelijk dialect wel de meeste overeenkomst met de algemeene taal vertoonen, meer dan de andere dialecten bv. Zoo heeft de Nederlandsche schrijftaal de meeste overeenkomst met de Vlaamsche volkstaal.

De kunsttaal van een groot gebied vertoont nog zeer lang eigenaardige verschillen, al naar de streek waar zij gebezigd wordt. Dit is de invloed der natuurlijke taal op de kunstmatige. Eerst door het onderwijs, door spraakkunsten, woordenboeken enz. door een Academie zooals in Frankrijk, worden die verschillen minder, zonder echter geheel te verdwijnen. *De algemeene taal is en blijft overal dialectisch getint. Nooit kan zij overal volkomen gelijk zijn, nooit den norm onveranderd handhaven; nooit kan het leven en de ontwikkeling eener taal, zooals dat in de voorgaande hoofdstukken geschetst is, tot stilstand gebracht worden, want* **die ontwikkeling is onafscheidelijk verbonden aan het gebruiken der taal.**

INHOUD.

Bladz.

HOOFDSTUK I. — *Inleiding* . . . . 1—10

Definitie van taal 1. — De taal is aan veranderingen onderhevig 1. — De woordenschat wordt grooter 2. — Onderwerp der taalwetenschap vroeger en thans 2. — Van welke factoren het spreken afhankelijk is 3. — Alle taal is individueel 5. — Hoe iemand aan zijn taal komt 5. — De geest van den een werkt indirect op die van een ander 6. — Woorden worden niet van den een op den ander overgedragen: zij worden telkens opnieuw gevormd 7. — Afwijkingen en verschillen moeten daarbij voorkomen 7. — De eigenlijke oorzaak der taalveranderingen is niets anders dan het gewone spreken 8. — Die veranderingen zijn eigenlijk afwijkende nieuwvormingen 8. — Zij kunnen actief of passief zijn 9. — Taalveranderingen betrekkelijk gemakkelijk na te gaan, waardoor de taalwetenschap een hooge mate van zekerheid bezit 9.

Bladz.

HOOFDSTUK II. — *Splitsing der talen in dialecten* . . . . 11—22

Taalfamiliën 11. — De groepeering is tamelijk willekeurig, evenàls die van planten en dieren tot familiën 11. — In een taalgemeenschap zijn eigenlijk zooveel dialecten als er sprekende personen zijn 12. — Vergelijking tusschen de ontwikkeling van een dier en die van een taal 13. — Veranderingen in de taal 14. — Kringen van verkeer 15. — Onafhankelijkheid dier veranderingen in de verschillende verkeerskringen 17. — Niet altijd zijn de grootste verschillen het eerst ontstaan 18. — Hoe die verkeerskringen invloed op elkander uitoefenen 19. — Dialecten gaan langzaam in elkander over 19. — Hoe zelfstandige talen kunnen ontstaan 20. — De talen behoeven niet met de oude dialecten dezelfde grenzen te hebben 21. — Hoe de dialectische verschillen onbegrensd aangroeien 22. — Een algemeene taal is een kunsttaal 22.

HOOFDSTUK III. — *Klankwijziging* . . . 23—44

De factoren die bij het voortbrengen van klanken werkzaam zijn, inz. orgaangevoel en toongewaarwording 23. — De elementen van een woord zijn wij ons gewoonlijk niet bewust 26. — Een woord bestaat uit een onafgebroken reeks van klanken, slechts hier en daar door letters aangeduid 26. — Verschillen tusschen spreek- en schrijftaal 27. — Contrôle over het gesprokene 29. — Grenzen van het vermogen, klanken te onderscheiden 29. — Afwijkingen daardoor

Bladz.

mogelijk, zelfs natuurlijk 31. — Oorzaak der klankwijziging niet zoozeer gemakzucht, als wel verschuiving van het orgaangevoel 32. — Contrôle door het klankbeeld 35. — Verhouding van den enkeling tot zijn omgeving 36. — Andere klankwijzigingen die niet op verschuiving van het orgaangevoel berusten 37. — Metathesis 39. — Assimilatie en dissimilatie 39. — Consequentie der klankwetten 41. — Invloed van verkeerd hooren 43.

HOOFDSTUK IV. — *Begripswijziging der woorden* . . . . 45—81

Beperking en verruiming der beteekenis van een woord 45. — Gebruikelijke en occasioneele beteekenis 46. — Abstracte en concrete beteekenis 47. — De occasioneele beteekenis is enkelvoudig, de gebruikelijke kan meervoudig zijn 48. — Het verstaan tusschen verschillende personen berust op overeenstemming hunner voorstellingen 50. — Middelen om abstracte woorden concreet te maken 52. — Ook eigennamen zijn abstract 54. — Middelen om de bijzondere beteekenis van een woord aan te geven 55. — Afwijking der occ. beteekenis van de gebruikelijke is ook mogelijk, doordat de eerste niet alle elementen van de laatste bevat 56. — De meeste woorden drukken een voorstellingsgroep uit 56. — Figuurlijke beteekenis 57. — Synecdoche 58. — Grens tusschen de occasioneele en de gebruikelijke beteekenis van een woord is moeilijk te trekken 58. — Waarom figuurlijke taal gebezigd 59. —

Bladz.

De begripswijziging krijgt voornamelijk haar beslag door de overlevering der taal aan het jongere geslacht 60. — Zij gaat meestal uit van het oudere geslacht 62. — Voorbeelden van begripswijziging 63. — Beperking der beteekenis 66. — Beperking tot een deel van den voorstellingsinhoud 67. — Metaphoren 70. — Overdracht eener benaming op hetgeen in de ruimte, in den tijd of oorzakelijk daarmee verbonden is 73. — Stijlfiguren of tropen 76. — Voorbeelden dat de beteekenis van eenzelfde woord verengen en verruimen kan 78. — Begripswijziging bij groepen van woorden 79. — De beteekenis der woorden sluit zich aan bij den ontwikkelingstrap der personen en bij die van het geheele volk 80.

HOOFDSTUK V. — *Analogie en contaminatie* 82—105

Al onze voorstellingen vereenigen zich tot groepen 82. — Stoffelijke en formeele groepeeringen 83. — Waarop die groepeeringen berusten 85. — Zij zijn van het allerhoogste gewicht 85. — Werking dezer groepeeringen bij het spreken 87. — Analogievorming 88. — Vooral op syntactisch gebied 90. — Haar werking bij het aanleeren eener vreemde taal 90. — De analogie vooral doet de taal regelmatig worden en in stand blijven 92. — Haar invloed op de buiging 93. — Veel grammatische figuren moeten verklaard worden door afwijkende analogievormingen 96. — Taalfossielen 97.

Contaminatie 98. — Bijwoorden 99. —

Bladz.

Zij doet stapelvormen ontstaan 99. — Haar werking op syntactisch gebied 100. — Overtollige ontkenningen 102. — Pleonasmen 102.

Wanneer een woord tot een andere woordsoort overgaat, komt het in een andere formeele groepeering 103.

HOOFDSTUK VI. — *De oorsprong der taal* 106—135

Belang der woordentaal 106. — Vraag naar haar oorsprong 107. — De vergelijkende taalstudie vond de wortels uit 108. — Vier theorieën omtrent hun ontstaan 109. — Critiek hierover 110. — Verdeeling der talen in 3 klassen 111. — De Indo-Germaansche grondtaal 112. — Critiek over die verdeeling in drie klassen en de worteltheorie; zij blijken onaannemelijk 113. — Welke waarde nu aan de wortels te hechten 116. — De theorie van JESPERSEN 118. — Bezwaren hiertegen ongegrond 132. — Latere vormingen 133. — Waartoe meestal beperkt 134. — Dieren ook een taal 135.

HOOFDSTUK VII. — *Ontstaan der woordvorming en buiging* . . . . 136—146

Samenstellingen en analogievormingen hiernaar verschillen zeer 136. — Ontstaan van sommige voor- en achtervoegsels 138. — Deze wijze van ontstaan vroeger aangenomen voor alle voor- en achtervoegsels 139. — Vroegere theorie aangaande het ontstaan der buigingsuitgangen 140. — Ontstaan der voornaamwoorden volgens de theorie van JESPERSEN 141. —

Bladz.

Nieuwe theorie aangaande de buigingsuitgangen 143. — Nieuwe voor- en achtervoegsels kunnen nog voortdurend ontstaan 144.

HOOFDSTUK VIII. — *Wisselvormen. Volksetymologie* . . . . 147—166

Ontstaan der wisselvormen of doubletten 147. — 10 groepen 148. — Geheel verschillende woorden kunnen gelijk in klank worden 159. — Geïsoleerde woorden 160. — Eenvoudigste volksetymologie 162. — Oorzaak der meer samengestelde volksetymologie 164. — Dubbelzeggingen 165. — Opzettelijke wijzigingen door humoristen 165. — Bij basterdvloeken 166.

HOOFDSTUK IX. — *De woordsoorten in den volzin* . . . . 167—190

De splitsing in rededeelen is willekeurig 167. — Daarbij gelet op beteekenis, dienst in den zin, verbuiging en woordvorming 168. — Critiek over de gebruikelijke indeeling 168. — Letten op den dienst alleen 169. — Op de buiging alleen 170. — Overgangen tusschen de verschillende categorieën; geeft opheldering aangaande het ontstaan der woordsoorten 171. — Substantief en adjectief 172. — Naamwoord en werkwoord 175. — Deelwoorden 177. — Nomen agentis 179. — Nomen actionis 180. — Infinitief 180. — Ontstaan der bijwoorden 182. — Bijwoorden en bijvoeglijke naamw. 183.

Bladz.

— Ontstaan der voorzetsels 185. — Ontstaan der voegwoorden 187. — Voorzetsels en voegwoorden 189.

HOOFDSTUK X. — *Gesproken en geschreven taal* . . . . 191—213

Verschil tusschen spreek- en schrijftaal 191. — Hoe van de schrijftaal tot de spreektaal te besluiten 191. — De spelling beeldt een woord slechts onvolkomen af 193. — Gebreken der alphabets 195. — De schrijftaal slechts een onvolkomen kleurlooze afbeelding der spreektaal 198. — Dialectische verschillen blijven in de spelling vaak onopgemerkt 200. — Klankveranderingen kunnen door de spelling niet gecontroleerd worden 201. — Het ontstaan der spellingwijze 202. — Phonetische spelling wordt historisch 204. — Waardoor een schrijfwijze veranderlijk blijft 205. — Hoe eenheid in spelling te bereiken 206. — Verschil in ontwikkeling der spreek- en der schrijftaal 207. — Phonetische schrijfwijze soms vervangen door een etymologische 208. — Het beste spellingstelsel 209. — De geslachten en naamvallen in onze taal 209. — De scherpe en zachte *e* en *o* 210. — Spellingstelsel van DE VRIES en TE WINKEL 211. — De spelling KOLLEWIJN 212.

HOOFDSTUK XI. — *Taalvermenging* . . . 214—235

Vermenging van talen en dialecten; van den woordenschat uit verschillende tijden 214. — Het gaat altijd uit van

Bladz.

personen afzonderlijk, die meer dan één taal kennen 215. — Aanleiding hiertoe 215. — Tweetaligheid 216. — Een vreemde taal oefent op twee wijzen invloed uit: 1°. uitwendig (woorden en uitdrukkingen); 2°. inwendig (zinsbouw, afleiding en buiging) 217. — Waarom vreemde woorden ontleend worden 217. — Hoe zij langzamerhand inburgeren 221. — Uitspraak der vreemde woorden 221. — Ontleende woorden kunnen veel van de overeenkomstige der vreemde taal verschillen 225. — Woorden in een vreemde taal opgenomen, kunnen door de oorspronkelijke weer als vreemdelingen worden overgenomen 227. — Eenzelfde woord kan op verschillende tijden ontleend worden: doubletten 227. — Een ontleend woord kan naar het oorspr. veranderd worden 228. — Sommige woorden maken geheele reizen 229. — Pleonastische verbinding van een inheemsch suffix met een vreemd 229. — Basterduitgangen 229. — Buigingsuitgangen worden zelden overgenomen 230. — Invloed op het inwendige der taal 230. — Plompe navolgingen 231. — Bij de vermenging van dialecten zijn 3 perioden te onderscheiden 233. — Ontleeningen aan vroegere schrijvers 235.

HOOFDSTUK XII. — *De algemeene taal* . 236—257

De algemeene taal bestaat eigenlijk niet, het is een abstractie 236. — Bepaald door het gebruik van een zekeren kring 237. — Tweeërlei norm, één voor

de spreektaal en één voor de schrijftaal 237. — De tooneeltaal in Duitschland 239. — Regeling der schrijftaal 240. — Men kan hierin te ver gaan: de Humanisten bv. doodden het Latijn 241. — Hoe een schrijftaal practisch blijft 241. — Overeenstemming tusschen schrijf- en spreektaal 242. — Verschil er tusschen in Nederland 243. — Natuurlijke taal en kunsttaal 244. — Norm der algemeene schrijftaal minder veranderlijk dan die der spreektaal 245. — Invloed der kunsttaal op de natuurlijke en omgekeerd 246. — Hoe de kunsttaal omgangstaal wordt 247. — Zij wordt langzamerhand de beschaafde taal 248. — Waarom en wanneer een algemeene taal ontstond 248. — Het Vlaamsch 250. — In de 16de eeuw bestond de kans 3 algemeene schrijftalen te krijgen 253. — Alleen de behoefte doet een algemeene taal ontstaan 254. — Invloed der boekdrukkunst hierop 255. — Op welke wijze de algemeene taal ontstaat 255. — Zij blijft overal dialectisch getint 257.

Malssen

Het leven der taal

H. Shelam | NOV 25